

DÜRERÜ'S-SÛLÛK FÎ SIYÂSETİ'L-MÛLÛK

Mâverdí'nin Siyâsetnâmesi

MÂVERDÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 125

<i>Bilim ve Felsefe Serisi</i>	: 50
<i>Kitabın Adı</i>	: DÜRERÜ'S-SÜLÜK Fİ SİYASETİ'L-MÜLÜK Mâverdî'nin Siyâsetnâmesi
<i>Müellifi</i>	: Ebü'l-Hasen el-Mâverdî (ö. 450/1058)
<i>Özgün Dili</i>	: Arapça
<i>Hazırlayan</i>	: Prof. Dr. Abdüsselam Arı Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
<i>Arapça Metin</i>	: Doç. Dr. Özgür Kavak
<i>Editörler</i>	: Doç. Dr. Özgür Kavak İstanbul Şehir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Doç. Dr. Hızır Murat Köse İstanbul Şehir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
<i>Proje Koordinatörü</i>	: Dr. Göker İnan
<i>Son Okuma</i>	: Hüseyin Örs, Yazma Eser Uzmanı
<i>Arşiv Kayıt</i>	: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya No. 2870
<i>Kapak Görseli</i>	: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya No. 2870, vr. 2 ^b
<i>Yapım</i>	: Yüksel Yücel
<i>Baskı</i>	: Bilnet Matbaacılık ve Ambalaj Sanayi A.Ş. Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 42716
<i>Baskı Yeri ve Yılı</i>	: İstanbul 2019
<i>Baskı Miktarı</i>	: 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library of Congress A CIP Catalog Record

Ebü'l-Hasen el-Mâverdî,
Mâverdî'nin Siyâsetnâmesi, *Dürerü's-Sülük*

1. Siyâset, 2. Ahlâk, 3. Mâverdî, 4. Dürerü's-Sülük
ISBN: 978-975-17-4187-5

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

DÜRERÜ'S-SÜLÛK
FÎ SİYÂSETİ'L-MÛLÛK
MÂVERDÎ'NİN SİYÂSETNÂMESİ

(İNCELEME - ÇEVİRİ - METİN - TIPKIBASIM)

EBÛ'L-HASEN EL-MÂVERDÎ
(ö. 1058)

Hazırlayan
Abdüselam Arı

Editör
Özgür Kavak
Hızır Murat Köse

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşâ edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine’de, Kahire’de, Şam’da, Bağdat’ta, Buhara’da, Semerkant’ta, Horasan’da, Konya’da, Bursa’da, İstanbul’da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu öreceğiz değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	4
EDİTÖRÜN ÖNSÖZÜ	9
GİRİŞ	11
<i>Düererü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk</i> Üzerine	11
<i>Düererü's-Sülûk</i> 'un Özellikleri	13

DÜERERÜ'S-SÜLÛK FÎ SİYÂSETİ'L-MÛLÛK

MUKADDİME	24
BİRİNCİ BÖLÜM	
HÜKÜMDARIN AHLÂKI HAKKINDADIR	28
İnsanın İyi ve Kötü Huyları	28
Kibir Hükümdara Yakışmaz	30
Vakarlı Olmak ve Susmak	34
Sözlerinde Doğru Olmak ve Yalandan Kaçınmak	36
Hükümdarın Öfkeden Sakınması Gerekir	38
Hükümdar Yanlışta İsrarcı ve İnatçı Olmamalı	38
Zorluklara Sabır Göstermek	40
Sır Saklamak	42
İstişare Etmek	44
Birbirinin Zıttı Dört Huy	48
Merhamet ve Yufka Yüreklilik	50
Sertlik ve Kabalık	50
Cömertlik ve Lutufkârlık	52
Cimrilik ve Eli Sıkılık	52
Hasetten Kaçınmak	54
Hayırda Yarışmak	54
İyilikleri Başa Kakmaktan Kaçınmak	54
Saltanat İşlerini Gözden Geçirmek	54
İfrat ve Tefrit	56
Tedbiri Elden Bırakmamak	56

Hükümdarlar Raiyyeye Örneklik Teşkil Ederler	58
İKİNCİ BÖLÜM	
HÜKÜMDARIN İZLEMESİ GEREKEN SİYÂSET	62
Din ve Devlet İkidir	64
Âdil Siyâsetin Dayandığı Temeller	66
Hükümdarın Yardımcıları	68
Hükümdarların Yardımcılarının Vasıfları	70
Hükümdarın Denetleyeceği Dört Grup Yardımcı	74
1. Vezirler	74
2. Yargıçlar	74
3. Kumandanlar	76
4. Haraç Memurları	76
Hükümdarın Yakın Çevresi	78
Herkesin Bir Âfeti Vardır	78
Sınır Muhafızları	80
Hükümdarın Görevlilerin Haklarını Koruması	82
Hükümdarın Halkın Durumunu Takip Etmesi	86
Para ve Tağşış	90
Hükümdarın Halkı Aile Efradı Gibi Görmesi	92
Ticaret Yollarının Güvenliğinin Sağlanması	92
Hükümdarın Halka Eşit Davranması	92
Hükümdarın Halktan İyi Olanlara İkranda Bulunması	94
Hükümdarın İlim Ehline Ehemmiyet Vermesi	96
Adalet ve İhsan	102
KAYNAKÇA	107
DİZİN	109
TİPKIBASIM	111

EDİTÖRÜN ÖNSÖZÜ

Klasik İslâm siyâset düşüncesi, İslâm düşünce ve ilim geleneğindeki muhtelif disiplinleri kuşatan bir alandır. Tefsîr, hadis, kelâm, fıkıh ve tasavvuf gibi İslâmî ilimlerdeki zengin malumatın yanında, felsefe tarafından da konu edilen siyâset; “edeb literatürü” çerçevesinde değerlendirilen siyâsetnâme ve nasihatnâme türü eserlerin de merkezinde yer almaktadır. Klasik dönem İslâm siyâset anlayışını belirlemek, tüm bu eserlerin yanında bu türler altına girmeyen tarih ve tabakattan coğrafyaya, bilimsel eserlerden şiire ve hatta mimariye kadar geniş bir literatürden müteşekkil birikimi dikkate alan kapsamlı bir yaklaşımla mümkün olabilir. Tüm bu eserler bir bütün halinde incelendiğinde siyasî düşünce geleneğinin farklılıkları içerisinde barındıran zengin bir birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm siyâset düşüncesini konu edinen çalışmalar çağdaş İslâm düşüncesinde gittikçe ağırlık kazanmaya, Batılı literatürün de artan bir ilgisine mazhar olmaya başlamıştır. Mamafih ikincil literatürdeki tüm bu çalışmaların henüz emekleme aşamasında olduğu ve bir disiplin olarak tüm kavram, konu ve meseleleri ortaya konulan müstakil bir İslâm siyâset düşüncesi alanının henüz teşekkül etmediğini söylemek mümkündür. Siyâset olgusunun modern öncesi dönemdeki serencamı göz önüne alındığında İslâm medeniyetinin bu olguya dair kendisine has bir yaklaşım geliştirip geliştirmediği ve dinin temel metnlerinin bu olguya dair neler söylediği sorularıyla birlikte ele alındığında esaslı bir meseleye dönüşen bu hususa dair sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için yukarıda bahsi geçen disiplinlerde kaleme alınan siyâset metnlerinin incelenmesi ve mukayeseli çalışmalara konu edilmesi elzem görünmektedir.

Tarih boyunca birbirinden farklı saiklerle kaleme alınan çok sayıdaki siyâset risalesi halâ gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Büyük bir kısmı yazma haldeki bu metinlerin önce tahkikli/tenkitli neşirlerinin yapılması ardından içerikleri analiz edilerek kaynaklarının tespiti, dönemine ve muhataplarına etkisi, farklı entelektüel/ilmî geleneklerle etkileşimi ve birbirleriyle mukayesesi, süreklilik ve değişim bağlamında tahlili vb. bir dizi mesele çerçevesinde bahsi geçen metinlerin incelenmesi bir yandan siyasi düşünce tarihine önemli bir katkı olacak, diğer yandan günümüz dünyasına hitap edecek, iç tutarlılığı olan bir siyâset dili geliştirilmesi açısından önemli bir kaynak havuzu teşkil edecektir. Bu alandaki boşluğu doldurmak üzere Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bünyesinde klasik siyâset düşüncesi metinlerinin neşredilmesine yönelik “İslâm Siyâset Düşüncesi Projesi” hayata geçirilmiştir. Proje kapsamında Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça olarak kaleme alınan farklı edebi türlerdeki eserler geniş anlamıyla kullandığımız “Siyâsetnâme” üst başlığı dahilinde yayımlanacaktır.

Özgür Kavak
Hızır Murat Köse

GİRİŞ

*DÜRERÜ'S-SÜLÛK FÎ SİYÂSETİ'L-MÛLÛK ÜZERİNE**

İslâm ahlâk ve siyâset düşüncesi sahasının en önemli temsilcilerinden biri olan Ebü'l-Hasen el-Mâverdü (ö. 450/1058) ülkemizde farklı vesilelerle Türkçeye tercüme edilen *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, *Kavâninü'l-Vizâre ve Siyâsetü'l-Mülk* (*Edebü'l-Vezîr*) ile *Nasîhatü'l-Mülûk* gibi eserleriyle tanınmaktadır. Onun ahlâk ve siyâsete dair diğer kitapları arasında *Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîlü'z-Zafer fî Ahlâki'l-Melik ve Siyâseti'l-Mülk* adlı eser de yer alır.

Mâverdü'ye aidiyeti konusunda şüphe bulunmayan bu metinlerin yanında benzer konuları esas alan diğer bazı kitaplar da ona nispet edilerek yayımlanmıştır. Bu kitaplar arasında *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fî Âdâbi's-Siyâsiyye* adlı bir eser ile tercümesi sunulan *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk* bulunmaktadır. Mamafih *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fî Âdâbi's-Siyâsiyye* adlı eserin Mâverdü'ye aidiyeti tartışmalıdır ve eser büyük ihtimalle Mâverdü'den çok sonra yaşamış bir başka yazara aittir.¹

Klasik tabakat, teracim ve fihrist niteliğindeki kitaplardaki bilgilerde Mâverdü'ye ayrıca *Siyâsetü'l-Mülk* başlıklı bir eser daha nispet edilmektedir. Ona bu başlıkta bir eseri nispet eden müellifler arasında İbn Hallikân (ö. 681/1282),² Ebu's-Safâ es-Safedî (ö. 764/1363),³ Süyûtî (ö. 911/1505),⁴ Şemseddin Dâvûdî (ö. 946/1540),⁵ Tayyib Bâmahrame (ö. 947/1541)⁶

* Metnin hazırlık sürecindeki teşvik ve katkıları için değerli meslektaşım Doç. Dr. Hızır Murat Köse'ye ve Arapça yazma nüshayı notlar koyarak neşre hazırlayan kıymetli talebem Doç. Dr. Özgür Kavak'a teşekkür ederim.

1 Ebü'l-Hasen el-Mâverdü, *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fî Âdâbi's-Siyâsiyye* (nşr. Fuâd Abdülmün'im Ahmed, İskenderiye 1977). Cengiz Kallek, *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*'nin başında (s. 51) aklı, müstakil varlığı bulunan ilk yaratık şeklinde niteleyen zavıf bir hadisin nakledilmesi vesilesiyle diğer kitaplarında aklın cevherliğini reddeden Mâverdü'nin bu hadisi, onaylar mahiyette aktarmasının çelişki doğuracağını ifade ederek eserin ona nispetini doğru bulmamaktadır. Cengiz Kallek, "Mâverdü", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2003, c. 28, s. 180-18.

2 Ebü'l-Abbas Şemseddin İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, Beyrut: Dârü Sadr, 1398/1978, III, 282.

3 Ebu's-Safâ Salâhuddîn es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâs, 1420/2000, XXI, 298.

4 Celaleddin es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, Kahire: Mektebetu Vehbe, 1976, s. 83.

5 Şemseddin ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, [t.y.], I, 429.

6 Tayyib Bâmahrame, *Kılâdetü'n-Nabr fî Vefeyâti A'yâni'd-Debr*, Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1428/2008, III, 410.

ve Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657)¹ yer alır. Modern bazı çalışmalarda da bu bilgi tekrar eder.²

Siyâsetü'l-Mülk ifadesi Mâverdi'nin hem *Kavâninü'l-Vizâre* hem de *Tesbîlü'n-Nazar* adlı eserlerinin tam isminde de geçiyor olmasına rağmen bahsi geçen yazarların büyük çoğunluğu bu eserlerin yanında, yukarıda da ifade edildiği üzere, ayrıca *Siyâsetü'l-Mülk* başlıklı bir başka kitaba da işaret etmektedirler. Tüm bu veriler Mâverdi'nin bu isimde bir kitabının olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Mâverdi "429'da (1038) kadılık vazifesine getirilmesinden sonra yazıldığı tahmin edilen"³ *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn* adlı kitabında siyâsete dair bir eser telif ettiğinden de bahis açmaktadır.⁴

Hem klasik tabakat, teracim ve fihrist niteliğindeki bilgilerden hem de *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn* adlı eserdeki bu ifadeden hareket eden Fuâd Abdülmün'im Ahmed, *Siyâsetü'l-Mülk* adlı eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı olan (Ayasofya, no: 2870) *Dürrerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk* adlı eser olduğunu tespit etmiştir. Mâverdi'nin birçok eseri üzerine yaptığı çalışmalara istinaden eserin ona aidiyetinde herhangi bir şüphe görmez ve eseri bu nüshaya dayanarak yayımlar.⁵ Gerçekten de son Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Eşref Ebü'n-Nasr Kansu Gavri'nin (ö. 922/1516) kütüphanesine takdim edilen nüshanın zahriyesinde, derkenarda "Te'lîfü'l-İmâm Ebi'l-Hasan Ali b. Habîb el-Mâverdi [İmam Ebü'l-Hasan Ali b. [Muhammed] b. Habîb Mâverdi'nin telifidir]" yazılıdır.⁶

Eserin içeriğindeki bilgilerden hareketle de bu nispeti teyit edecek bilgilere ulaşmak mümkündür. Zira *Dürrerü's-Sülûk*'taki birçok kavram ve konu tasnifi, farklı şahıs ve eserlerden yapılan nakiller büyük oranda müellifin

- 1 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunân an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941, II, 11.
- 2 Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: Kâmusu Terâcim [li-Eşberi'r-Ricâl ve'n-Nisâ]*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, IV, 327; Babanzâde Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâül-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1955, I, 689.
- 3 Mustafa Çağrırcı, "Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1994, c. 10, s. 406-408.
- 4 Ebü'l-Hasan el-Mâverdi, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Dârü Mektebeti'l-Hayât, 1986, s. 213. Mâverdi'nin bu alanda birden çok eseri bulunduğundan bu ifadenin doğrudan *Siyâsetü'l-Mülk* adlı esere delalet ettiğini söylemek zordur.
- 5 Ebü'l-Hasan el-Mâverdi, *Dürrerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk* (nşr. Fuâd Abdülmün'im Ahmed), Riyad: Dârü'l-Vatan li'n-neşr, 1417/1997, s. 5-6, 40. Ahmed müellife ve esere dair bir inceleme yazısı da yazmıştır: "Mukaddimetü'd-dirâse ve't-tahkîk", s. 7-52.
- 6 Ebü'l-Hasan el-Mâverdi, *Dürrerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no: 2870, zahriye.

özellikle *Teshîlü'n-Nazar* adlı eserindeki bilgilerle müşterektir. Sözelimi hem *Dürerü's-Sülûk* hem de *Teshîlü'n-Nazar* hükümdarın ahlâkı ve onun izleyeceği siyâset hakkında iki bölümden müteşekkildir. Ahlâkın tanımına dair cümleler büyük oranda kelime kelime birbirinin tekrarlarken, tanımı destek amacıyla nakledilen beyit de birebir aynıdır.¹ Benzer bir şekilde hem şiirler hem de hikmetli söz olarak aktarılan birçok cümle müşterek olarak her iki eserde yer alır.²

Her iki metin arasındaki bu büyük benzerlikler sayesinde *Dürerü's-Sülûk*'un yazma nüshasındaki anlatım bozukluğu içeren bazı ifadeleri ve ifade düşüklüklerini *Teshîlü'n-Nazar*'dan hareketle düzeltildik.³ İki metin arasında yapılacak bir mukayese sonucunda daha muhtasar olan *Dürerü's-Sülûk*'un *Teshîlü'n-Nazar*'ın erken bir versiyonu yahut öncüsü olduğu söylenebilir.

***Dürerü's-Sülûk*'un Özellikleri**

Eser 989-1012 tarihleri arasında hüküm süren Büveyhî Hükümdarı Bahâüddevle ve Ziyâülmille Ebû Nasr Fîrûz Hârşâz b. Adudiddevle'ye (ö. 403/1012) ithafen yazılmıştır. Mâverdî Bahâüddevle'yi "hükümdarlar hükümdarı, dinin ışığı ve ümmetin yardımcısı" şeklinde tavsif etmektedir.⁴ Kitabın yazım tarihine dair değerlendirmelerinde Abdülmün'im Ahmed, özellikle Mâverdî'nin kitabın ithaf kısmında Bahâüddevle'nin oğluna işaret eden ifadeler kullanmasına dayanarak hicrî 392 yılından sonra yazıldığını ileri sürer.⁵ Bu tarih doğru kabul edilmesi durumunda eserin Mâverdî'nin 30'lu yaşlarında yazıldığı söylenebilir.

1 *Dürerü's-Sülûk* (3^a) ve *Teshîlü'n-Nazar*'da (*Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîlü'z-zafer fî Ablâki'l-Melik ve Siyâseti'l-Mülk*, Beyrut: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, t.y., s. 6) şu ifade birebir aynıdır: "İnsan bir takım huylar üzere yaratılmıştır. Bunların hepsinin övülecek nitelikte, geriye kalanların tümünün yerilecek vasıfta olması nâdirattandır. Genelde bir kısmı övülecek, diğer bir kısmı da yerilecek nitelikte olur."

Teshîlü'n-Nazar'da mesele biraz daha derinleştirildikten sonra *Dürerü's-Sülûk*'ta da aynıyla yer alan şu beyite yer verilir:

Bu huylar yalnız yaratılıştan getirilen şeylerdir.

Bir kısmı övülecek diğer bir kısmı ise yerilecek nitelikte olur.

2 Mesela krş. Enûşîrvân'a "Övüldüğünüz zaman övgüyü niye hafife alıyorsunuz?" denildi. O da "Çünkü biz daha çok yerilmeyi hak ettiği hâlde övülen kimseler gördük." dedi. *Dürerü's-Sülûk*, 5^a; *Teshîlü'n-Nazar*, s. 53.

3 Bu hususlara hem tercüme hem de Arapça metnin dipnotlarında işaret edilmiştir.

4 Ebü'l-Hasan el-Mâverdî, *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no: 2870, vr. 2^a.

5 Ahmed, "Mukaddimetü'd-dirâse ve't-tahkîk", s. 39.

Mâverdi eserine Allah'ın insanları farklı farklı yaratmasının hikmetine dikkat çekerek başlamaktadır. Ona göre Allah'ın insanları farklı sınıflarda ve hâllerde yaratmasının amacı onların bir araya gelerek anlaşmaları ve kaynaşmalarıdır. Burada Allah ile kulları arasında aracı olarak nitelenen yöneticilere düşen en önemli görev, yönetimi altındakileri âdil idare ile korumaktır. Buna karşılık halkın da idarecilere itaat etmesi gerekmektedir.

Mâverdî hükümdarın ahlâkına ayırdığı birinci bölüme insanın iyi ve kötü huylara sahip olarak doğduğunu belirterek başlar. İnsanın kötü huyları eğitim sayesinde düzeltilebilir. İdareci her şeyden önce en üstün ahlâka sahip Hz. Peygamber'i örnek alarak başkalarını yönetmeye kendisini idare ile başlamalıdır. Kendi nefesine söz geçiremeyen başkasından itaat beklemesi doğru bulunmaz.

İdarecinin gücünü önemsemesi ve kendini beğenmesi neticesinde ortaya çıkacak kötü huy kibirdir. Kibir herkeste kötü, hükümdarda daha da kötüdür. Bu nedenle hükümdar, etrafında kendisini çokça öven yağcı ve münafıklara karşı dikkatli olmalıdır. İdareci etrafındakilere karşı tavırlarında nazik olmalı ve gerekmedikçe konuşmamalıdır. Yüce Allah dinledikleri konuştuklarının iki misli olsun diye insana iki kulak ve bir dil vermiştir. Konuşurken de sözü iyice ölçüp biçmek gerekir.

Hükümdar öfkeden sakınmalıdır. Tedbiri çökerten öfke, kişiyi kontrolü altına alan en kötü huydur. Nitekim bir hadisinde Hz. Peygamber (salât ve selâm üzerine olsun) “Öfke kabardığı zaman sultana şeytan musallat olur.” buyurmuştur. Yanlışta ısrarcı ve inatçı olmak öfkenin dostudur. Kazanılan savaşlar ve iyi havadisler karşısında hükümdarın sevinmeyi abartmaması gerekir. Hedeflerin büyüklüğü karşısında taktiksel başarılar her daim küçük kalacaktır.

Övgüyü hak eden sabır üç çeşittir: Birincisi, ulaşılamayan hedef ve müsibetler yüzünden kaybedilen vakte sabır. İkincisi, hoş gitmeyen ve arzu edilmeyen bir şeyin başa gelmesi durumunda gösterilen sabırdır. Son sabır türü umulan bir iyiliğin gelmesi beklenirken veya kötü bir şeyin başa gelme ihtimali karşısında ortaya çıkan endişeye karşı gösterilen sabırdır.

Sabra eşlik eden en önemli özellik sır saklamak, ketum olmaktır. Hz. Ali (radıyallâhu anh) “Sırrın senin esirindir. Onu açıklayacak olursan sen onun esiri olursun.” demiştir. Mal konusunda güvenilen herkesin sır hususunda da güvenilir olması gerekmez. Bu nedenle sırlar için güvenilir bir kişi bulmak, mallar için güvenilir bir kişi bulmaktan daha zordur. Nitekim şair şöyle der: “Hiçbir sırrı öğrenmeye istekli kimseye söyleme. Çünkü sırrı öğrenmek isteyen onu ifşa eder.”

İdareciler akıl ve takvâ sahibi güvenilir kişiler ile istişare yapmalıdır. Tek görüş yanlış yapabilir, tek akıl doğrudan sapabilir. Akıllı idareci kendi aklı ile âlimlerin görüşlerini birleştiren kişidir. Çoğunluğun bir görüşte yanılması daha nâdirdir. Ancak istişare edilen kişilerin bir araya getirilmesi tek bir görüşün ortaya çıkmasına neden olabilir; bu hususa dikkat edilmelidir. İstişare sonucunda son karar doğal olarak idarecinindir.

Mâverdî merhamet, sertlik, cömertlik ve cimrilik şeklinde birbirine zıt dört huy kümesinden bahsetmektedir. Merhametin dengeli ve yerinde kulanılması gerekir. Aşırı merhamet, bıçağın elemi nedeniyle hastaya gerekli müdahaleyi yapmayan doktor misali yanlış sonuçlar doğurabilir. Bu durumda doktor hastaya iyilik değil kötülük yapmış olur. Merhametin zıttı sertlik ve kabalıktır. Özellikle cezada sertlik, masum insanların yanlış ve aşırı cezalandırılmasına neden olabilir. Bu da insanlar arasındaki ülfeti bozup onların idareye olan güvenini sarsabilir.

Cömertlik ihtiyaç duyulan şeyi ihtiyaç hâlinde karşılıksız vermedir. Bu huyun aşırı hâli savurganlıktır. Hak etmeden gerekçesiz verilen mallar, çalışıp hak edenlerin gayretini bozabilir. Ayrıca insanların sonsuz isteklerini ve arzularını karşılamak imkânsızdır. Nitekim bir filozof şöyle der: “İsrafta hayır, hayırda israf yoktur.” Cömertliğin zıttı dost gönüllerin uzaklaşmasına, düşman dillerin uzamasına sebep olan cimriliktir.

Bir idareci hasetten kaçınarak onun kötü sonuçlarından kendisini uzak tutmalıdır. Hasede karşı övülen hayırda yarış, faziletli kimselere benzeme gayretidir. İdareci kişi tüm işlerinde ifrattan ve tefritten kaçıp orta yolu tutarak itidalli olmalıdır. Bunun için işleri derinlemesine araştırıp karar

vermeden önce iyice düşünmelidir. Başkalarının yaptıklarını dikkate alarak güzel örneklerden ibret almalıdır.

İdareciler yaşantıları ile örnek olmalıdır. Ancak yaptığını emretmelidir, nehyettiklerini de bizzat kendisi yapmamalıdır. Zira insanlar hükümdarın ahlâkına uyarlar. Mâverdi bu bölümün başında yaptığı gibi sonunda da hükümdarın idareye önce kendisini idare ile başlaması gerektiğini belirtmektedir. Neticede hükümdar, nefsinin arzularını gözden geçirmeli, bunların hoş görülmeven ve şeriata aykırı olanlarından kaçınmalıdır. Düşmanını gözlediği gibi kendi kötü huylarını da gözden geçirmelidir. Filozoflardan biri şöyle der: “Başkasından daha çok kendinden utan.”

Mâverdi eserin ikinci bölümünde hükümdarın izlemesi gereken siyâseti ele almaktadır. Allah'ın kendi arzında siyâset yapma imkânı verdiği idareci, verilen bu nimete karşılık halkı emanet bilmeli ve onlara karşı güzel davranışlarda bulunmalıdır. Allah Teâlâ Kasas sûresinde şöyle buyurmaktadır: “Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) âhiret yurdunu iste; dünyadaki nasibini de unutma. Allah'ın sana yaptığı iyilik gibi sen de (başkalarına) iyilik yap.”¹

İyi bir idarecinin en önemli vazifesi dini korumaktır. Zira din ve devlet ikiz kardeş gibidir. Din temel, devlet bekçidir. Devletin mutlaka bir temeli, dinin de mutlaka bir bekçisi olmalıdır. Zira bekçisi olmayanın kaybolması, temeli olmayanın yıkılması kaçınılmazdır. Dini önemsemeyen bazı hükümdarlar kendi güçlerine ve askerlerinin çokluğuna güvenmişlerdir. Allah'ın emirlerine muhalefet ederek onun halifesi olunmaz. İyi idareci iktidarı ile dini koruyan, adaleti ile sünneti yaşatan ve iyi yönetimiyle halkı memnun edendir.

Mâverdi'ye göre adaletli idare üç temele dayanır: Rağbet (insanları iyi ve güzel olana teşvik etmek), rahbet (korkutmak) ve insaf. İnsanlara muamelede teşvik ile korkutma arasında orta bir yol tutmak gerekir. Rağbet şefkat ve samimiyettir. İnsanların kaynaşmasına ve itaat etmesine vesile olur. Gerektiği yerde insanları korku ile uyarmak düzenin ve istikrarın kaynağıdır. Böyle

1 Kasas, 28/77.

bir tehdit aynı zamanda fesatçıların fesat çıkarmasının önünde bir engeldir. Rağbet ve rahbet arasındaki dengeden adalet ve insaf ortaya çıkar. Nitekim “İktidar küfürle devam eder fakat zulümle devam etmez.” denmiştir. Âdil idareye itaat daha kolaydır. Adalet dairesini andıran bir zincir ile Mâverdi bir filozoftan naklen “Yönetim, ehliyetli görevlileri; ehliyetli görevliler ihsanda bulunmayı; ihsanda bulunma malı; mal ise adaleti gerektirir.” tespitinde bulunur.

Hükümdar tek başına her şeye yetişemez. Bu nedenle yardımcıları ihtiyaç duyar. Yardımcılar hükümdar için vücudun organları mesabesindedir. Onların sağlıklı olmaları gerekir. Bu nedenle hükümdar yardımcıların durumlarını sürekli takip etmeli, eğri olanlarını düzeltmeli, düzelme umudu olmayanlarını kesip atmalıdır. Yardımcılarını seçmeden önce iyice araştırmalı hatta niyetlerine ve maksatlarına vâkıf olacak derecede onları tanımalı ve bunun sonucunda herkese tabiatına ve yeteneklerine uygun işler vermelidir.

Yardımcıları seçerken dikkat edeceği en önemli kıstas ehliyettir. Kişileri yeteneklerinin üstünde veya altında bir göreve getirmemelidir. Büzürc-mihr’e “İçlerinde senin gibi birisi olduğu hâlde Sâsâni hanedanı nasıl istikrarsızlaştı?” diye sorduklarında şu şekilde cevap verir: “Çünkü onlar büyük işlerde çapsız işçilere başvurduklar, sonunda olan oldu.” Ehil olmayan bir kişiye birilerinin araya girmesi veya hatır için görev verilmemelidir. Hatta yeterli ehliyete sahip değillerse oğullar babalarının makamına geçirilmemelidir. Eğer hükümdar böylesine bir oğlunu mükâfatlandırmak isterse mal vererek ödüllendirmeli, kesinlikle devlet işlerinin başına getirmemelidir.

Hükümdarın en önemli yardımcısı vezirlerdir. Vezir onun vekilidir. Onlar iyi olduklarında işler iyi, kötü olduklarında ise işler kötü olur. Her hâlükârda sorumluluk hükümdarındır. Bu nedenle vezirlerin seçiminde dikkatli olmak gerekir. İkinci grup yardımcıları hâkimlerdir. Onlar, verdikleri hükümlerle adaletin terazisi olmanın yanı sıra hüküm verirken takip ettikleri sünnetin de koruyucularıdır. Takvâsı az ve tamahkâr olan hâkimler adaletten sapan kararları ile hem dine hem de ülkeye zarar verirler. Üçüncü sınıf yardımcıları kumandanlardır. Bunlar ülkeyi koruyan köşe taşlarıdır. Askerin idaresi ve itaati komutanlar sayesinde gerçekleşir. Vergileri toplayan haraç memurları

dördüncü gruptur. Dürüst ve âdil haraç memurları adaletin yaygınlaşmasına ve gelirlerin artmasına vesiledir. Neticede ülke bayındır olur.

Hükümdarın bu dört grup dışında bir de koruma vazifesi yapan ve günlük işlerini deruhte eden yakın çevresi vardır. Hükümdar bu kişileri şu üç grup içinden seçer: 1. Birlikte yetiştiği ve tanıdığı kişi. 2. Bizzat kendisinin kendi ahlâkına göre yetiştirdiği kişi. 3. Hükümdarın gözetimi altında yetişen kişi. Bu kişiler ona karşı dürüst, hizmetlerinde samimidirler.

Mâverî hükümdarın yardımcıları bahsinden sonra her sınıfı bozan bir âfetin olduğunu belirterek bunları birer birer sayar:

Hükümdarların âfeti kötü yaşayış, vezirlerin âfeti kötü niyet,
 Askerin âfeti komutanlara karşı gelmek, halkın âfeti itaatten ayrılmak,
 Liderlerin âfeti siyasi zafiyet, âlimlerin âfeti başkanlık sevdası,
 Yargıçların âfeti aşırı tamahkârlık, âdil insanların âfeti takvâ azlığı,
 Hükümdarın âfeti askerlerin birbirine ters düşmesi, âdil kişinin
 âfeti yöneticilerin doğrudan sapması,
 Cesur kişinin âfeti kararlılığını kaybetmesi, güçlünün âfeti rakibini
 zayıf görmesi,
 Asaletli kişinin âfeti kader engelleri, hazırlık yapan kişinin âfeti
 planlarının çökmesi,
 İyilik yapanın âfeti başa kakma çirkinliği, günahkârın âfeti suizandır.

Hükümdarın göreve getirdiği kişilerin haklarını koruması gerekir. Başarılı olmaları hâlinde gerekli terfilerini yapmalıdır. Bunun olmaması durumunda kötü paranın iyi parayı piyasadan kovması gibi kusurlarını gizleme becerisi olan ehliyetsiz kişiler, başarılı görevlilerin devlet işlerinden uzaklaşmalarına neden olabilirler. “Başların kuyruk, kuyrukların baş olduğu bir ülkede hayır yoktur.” Ayrıca hükümdar görev verdiği idarecilerin mallarına tamah etmemelidir. Aksi takdirde onlar da halkın malına tamah ederler.

Hükümdar halkın ahvâlini takip etmelidir. Her şeyden önce “açgözlü olmayan, dürüst ve emin” kişileri göreve getirmelidir. İdarecilerin halka nasıl muamele ettiklerini sürekli takip etmeli, halkın şikâyetlerini kendisine

ulaştırabilecekleri kanalları sürekli açık tutmalıdır. Kendisine ulaşan haberleri dikkatlice sorgulayarak yalanı doğrudan ayırmalıdır. Her türlü haberin hükümdara ulaşabileceğini bilen idareciler neticede halka karşı muamelelerinde daha dikkatli olurlar.

Mâverdi'nin önemle üzerinde durduğu bir diğer konu piyasadaki paranın değerinin korunmasıdır. Para düzgün olduğunda faydası herkese dokunur, bozulduğunda zararı yine herkesi etkiler. İktisadî yaşamın en önemli aracı olan paranın değerinin tağşîş ile bozulması tüm ticari işlemlere olumsuz etki yapar. İnsanlar, içine gümüştan başka maden karıştırılmış parayı kullanmaktan kaçınırlar. Halk tağşîş nedeniyle her sene yeni para basan hükümdarın parasını bırakarak başkasının bastığı paraya yönelir, böylece iktidarın otoritesi zayıflar.

Mâverdi hükümdara halkı aile efradı gibi görmesini tavsiye etmektedir. Hükümdar rızıklarını talep eden ve sıkıntı içinde bulunan halka ihtiyaçlarını karşılamada ailesinin fertleri gibi muamele yaparak ihsanlarda bulunmalıdır. Güçlerinin üzerinde yükler yüklenmesi durumunda onlar zorla itaat eden bir halk olur ve başkalarının avı hâline gelirler. Abdülmelik b. Mervân, valisi Haccâc'a yazdığı bir mektupta şöyle der: "İleride eline geçecek dirheme, elinde bulunan dirhemden daha düşkün olma. Halka biraz et bırak ki onlar bu sayede yağ bağlayabilsinler." Ayrıca ülke içinde ticaretin güvenli bir şekilde yapılabilmesi için yolların emniyetinin sağlanması gerekir. Böylece ticaret çoğalır, beldelerin bereketi artar.

Hükümdar hak ve yükümlülükler hususunda kendisini halkla eşit görmelidir. Hukukî yargılamada ve ekonomik paylaşımında güçlü güçsüz ayrımı yapmadan herkese eşit mesafede olmalıdır. Bir zâhid şöyle der: "Kurtuluş üç şeyledir: Yargılamada âdil ol, eşit paylaşır, kendini halktan biri gibi say." Velîd b. Abdülmelik babasına "Ey babacığım! Siyâset nedir?" diye sordu. Babası cevaben, "Seçkin kimselerin samimi sevgilerinin yanında saygı göstermelerini de sağlamak, âdil davranarak halkın gönlünü kazanmaktır." dedi. Ayrıca hükümdar iyiler ile kötüler arasında ayırım yaparak iyi olanlara ihsanını artırmalıdır.

Hükümdar ilimle vasıflanmaya çalışmalı ve ilim ehlini dost edinmelidir. Zira insan yakın olduğu kişilerin özelliklerini taşır. Halk onu âlimlerle görürse âlim, cahillerle birlikte görürse cahil diye tanır. Hükümdarın âlimlerden yüz çevirmesi sadece onların yanından ayrılmasına değil, aynı zamanda ilme olan ilginin azalmasına ve insanların ilimden uzaklaşmasına neden olur. Bunun sonucunda ilim yok olur, bozuk inançlar türer, bidatler yaygınlaşır; hak mezheplerin zayıflamasıyla cahil gruplar ortaya çıkar ve taassup artar. Taassup ehli bu grupların yaldızlı, cazibeli, güzel sözleri insanları onlara meylettirir. Bu durum halkı gruplaşmaya ve taassuba sürükler. Hükümdar ilmi ve ilim adamlarını gözeterek onlara olan ilgiyi artırmalıdır. “Şüphesiz şeriat ehlini yüceltme, şeriatı yüceltmedir.”

Mâverdi eserini adalete vurgu yaparak sonlandırır. Âdil yönetim ve insanlara ihsan, hükümdara olan teveccühü artırır ve meşruiyet zeminini genişletir. Zira bir hükümdar devleti ve gücüyle halkına bedenlen sahip olabilsede, onların gönüllerine ancak adaleti ve ihsanıyla ulaşabilir. “Hükümdar, bıraktığı hayırlarla yâd edilerek ve güzel yaşantısıyla anılarak, iyilerin uyduğu bir önder, kötülerin çekindiği bir örnek olsun. Çünkü âhiret gününde bu onun en kârlı sermayesi, yolundan gidenlere bıraktığı en faydalı mirasıdır.”

Prof. Dr. Abdüsselam Arı

DÜRERÜ'S-SÛLÛK FÎ SİYÂSETİ'L-MÛLÛK

EBÛ'L-HASEN EL-MÂVERDÎ

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun

درر السلوك في سياسة الملوك

أبو الحسن الماوردي

رحمة الله عليه

MUKADDİME

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Hamd, hakkı kendine inanıp benimseyenlere izzet vesilesi, kendisine itimat edip rızasını arayanlara bir destekçi kılan; bâtılı ise tercih edip ondan hoşnut olanları zillete düşüren, onu açıktan işleyip peşi sıra gidenlerin beraberinde sürüklenmesine vesile kılan; hükümdarlar hükümdarı, dinin ışığı ve ümmetin yardımcısı [Büveyhî hükümdarı Ebû Nasr Fîrûz Hârşâz b. Adudiddevle] Bahâüddevle'ye (ö. 403/1012) hakka inanmayı ve batıldan kaçınmayı lutfeden -ki o bu sayede kendisini hedef alanların ve mücadeleye girişenlerin yakasına yapışabilmiştir- çocuğundan kendisine arka çıkıp destek olacak bir güç bağışlayan Allah'a mahsustur.

Allah'a, O'nun güzel nimetlerinin hakkını verecek, cömert ihsanlarının kadrini bilecek şekilde hamdolsun. Takvâ sahibi olup doğru yolu bulan herkesin müjdecisi, haddi aşan herkesin de uyarıcısı Muhammed'e, onun ailesine, iyilerin rehberi kötülerin düşmanı ashabına sayısız salât ve selâm olsun.

İmdi, bütün noksanlıklardan münezzehtir olan Allah, açık hikmeti ve âdil hükmü gereği, farklılıklar kaynaşmalarına, ayrılıklar ittifak etmelerine vesile olsun diye, insanları birbirinden farklı sınıf ve hâllerde yaratmıştır. Sadece bazılarını yöneticilik bahşetmiş, onlara yönetimi altındakileri korumayı, yönetilenlere de yöneticilerine samimiyetle itaat etmeyi vâcip kılmıştır. Yöneticiyi, kendisi ile kulları arasında vasıta kılmış, ondan başkasını kendisiyle kulları arasına sokmamıştır. Allah, yarattığı kulları gözetme ve kendi hakkını koruma görevini yalnızca hükümdarlar hükümdarı Bahâüddevle'ye lutfetmiş, bizi de ona itaat edenlerden eylemiştir.

Dostluk kulpuna yapıştır, duru bir samimiyeti vesile ediniz. Yönetilenlerin itaat bakımından en samimisi, yönetilen diğer kimselere haklarını hatırlatan ve hükümdarının hakkını da tanıyan kimsedir. Bu samimi itaat, beni içinde siyâsetle ilgili bazı genel bilgilerin yer aldığı bir kitap yazmaya sevk etti. Hükümdar [bu kitaptaki genel bilgileri] özümserse sahip olduğu güzel fikir ve değerli görüşleri sayesinde bu kitaptan fazlasıyla istifade edecektir. İnşallah ben de itaatın gereklerinden güzel bir görevi yerine getirmiş olacağım.

[المقدمة]

[١] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي جعل الحق معزاً لمن اعتقده وتوخاه ومعيناً لمن اعتمده وابتغاه وجعل الباطل مذلاً لمن آثره وارتضاه ومذلاً لمن أظهره واقتناه واختصّ ملك الملوك بهاء الدولة وضيء الملة وغيث الأمة باعتقاد الحق واجتناب الباطل حتى تمكن من نواصي من رآه ومانعه وجعل له من ولده سنداً يظاهاه وعضداً يؤازره.

فالحمد لله حمداً يوازي جميل نعمه ويضاهي جزيل قسمه وصلى الله على بشير كل تقي مهتد ونذير كل معتدٍ محمّد وآله وصحابته هداة الصالحين الأخيار وعداة الطالحين الأشرار وسلم كثيراً.

[٢] أمّا بعد، فإن الله سبحانه ليلغ حكمته وعدل قضائه جعل التّاس أصنافاً مختلفين وأطواراً متباينين ليكونوا بالاختلاف مؤتلفين وبالتباين متفقين واختصّ منهم راعياً أوجب عليه حراسة رعيته وأوجب على الرّعية صدق طاعته وجعله الوسيط بينه وبين عباده ولم يجعل بينه وبينهم أحداً سواه فكان ملك الملوك بهاء الدولة ممّن خصّه الله باسترعاء خلقه واستودعه حفاظ حقّه وجعلنا أهل طاعته.

نتمسك بعصم الموالاتة ونمت بإخلاص المصافاة وأخلص الرّعية طاعة من كان لحق الرّعية مذكراً وبحق سلطانه معترفاً وقد دعاني صدق الطّاعة [٣] إلى إنشاء كتاب وجيز ضمنته من جمل السياسة ما. إن كان الملك قد حاز علم أضعافه بحسن بديهته وأصيل رأيه فإنّي لن أعدم أن أكون قد أدّيت من لوازم الطّاعة ما يحسن موقعه إن شاء الله عزّ وجلّ.

Kitabı iki bölüme ayırdım:

Birinci bölüm hükümdarın ahlâkı

İkinci bölüm ise onun izleyeceği siyâset hakkındadır.

5 Kitaba “*Dürerü’s-Sülûk fî Siyâseti’l-Mülûk [Hükümdarların Siyâsetlerinde İzlemeleri Gereken Yola Dair İnci Misali Öğütler]*” adını verdim. Zira kitabın muhtevası bu başlığı çağrıştırmakta, böyle bir başlık koymaya cesaretlendirmektedir. Yüce Allah’tan kendim için güzel bir yardım temenni ediyorum ve muvaffakiyet diliyorum. Yönümü ve yolumu doğrultarak beni desteklemesi için yalnız O’na yöneliyorum. O bana yeter, O ne güzel vekildir.

وقسمته بابين:

الباب الأول: في أخلاق الملك،

الباب الثاني: في سياسة الملك،

وترجمته بـ«درر السلوك في سياسة الملوك» إذ كان ما تضمنه داعياً إليه وحثاً

ه عليه، وأنا أسأل الله تعالى حسن المعونة والتوفيق وإليه أرغب في إمدادي بالرشد

والتسديد وهو حسبي ونعم الوكيل.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜKÜMDARIN AHLÂKI HAKKINDADIR

[İnsanın İyi ve Kötü Huyları]

Bilesin ki insan birtakım huylar üzere yaratılmıştır. Bunların hepsinin
5 övülecek nitelikte veya tümünün yerilecek vasıfta olması pek nâdirdir. Ge-
nelde bir kısmı övülecek, diğer bir kısmı da yerilecek nitelikte olur. Şair
şöyle der:

Bu huylar yalnız yaratılıştan getirilen şeylerdir
Bir kısmı övülecek diğer bir kısmı ise yerilecek niteliktedir

10 Yerilecek nitelikteki huyların kendi hâline bırakılması ve insan tabiatına
havâle edilmesiyle düzelmesi mümkün değildir. Bazısı yaratılıştan gelen ba-
zısı da sonradan kazanılan bu huyların hepsi ancak tedrici ve disiplinli bir
eğitime tâbi tutularak düzelir. Çünkü huyların bir kısmı yaratılıştan getirilir-
ken diğer kısmı sonradan gayret edilerek kazanılan şeylerdir. Şair şöyle der:

15 Ey yaratılıştan sahip olduğu huylardan başka huylarla bezenen kişi!
Ey yaratılışında abartma ve yağcılık olan kimse!
Sen yapacağın şeylerde orta yolu tut;
Çünkü sonradan kazanılan huylardan önce yaratılıştaki mevcut
olanlar gelir

20 Asil davranışları ister doğuştan sahip olsun, isterse sonradan kazanmış
olsun, ancak üstün ahlâklı kişiler sergileyebilir. Yüce Allah buna Kerîm Ki-
tabı'nda, peygamberi için (salât ve selâm üzerine olsun) söylediği şu sözüyle
dikkat çekmiştir: “Şüphesiz sen büyük bir ahlâk üzeresin.”¹ Yaratılanların
ulaşabileceği en şerefli makam peygamberlik olduğu için Allah, peygamber-
25 lik görevine üstün ahlâkı tamamlamış olan kişiyi seçmiştir.

İnsan kendi nefsinin yönetme (siyâset) ile işe başlarsa başkalarını yönet-
mede daha güçlü olur. Kendi nefsinin denetlemeyi ihmal ederse, başkalarını
ihmal etmesi daha mümkün olur.

---

1 Kalem, 68/4.

الباب الأول

في أخلاق الملك

[أخلاق الإنسان الحسنة والمذمومة]

[٣] أعلم أنّ الإنسان مطبوع على أخلاق قلّ ما حمد جميعها أو ذمّ سائرها وإنّما

هـ الغالب أنّ بعضها محمود وبعضها مذموم. قال الشاعر:

وما هذه الأخلاق إلا طبائع فمنهن محمود ومنها مذمّم^١

وليس يمكن صلاح مذمومها بالتسليم إلى الطبيعة والتفويض إلى النحيظة إلا أن يرتاض لها رياضة تأديب وتدرّيج فيستقيم له الجميع بعضها خلق مطبوع وبعضها تخلق مسموع لأن الخلق طبع وتكلف.

١٠ قال الشاعر:

يا أيها المتحلي غير شيمته ومن سجيته الإكثار والملق
عليك بالقصد فيما أنت فاعله إن التخلق يأتي دونه الخلق^٢

وشريف الأفعال لا يتصرّف فيه إلا شريف الأخلاق سواء كان [٣٣] ذلك طبعا أو تطبعا وقد نبّه الله تعالى على ذلك في كتابه بقوله لنبيه صلى الله عليه وسلم ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ [القلم، ٤/٦٨]، لأن النبوة لما كانت أشرف منازل الخلق ندب إليها من قد أكمل فضائل الأخلاق.

فإذا بدأ الإنسان بسياسة نفسه كان على سياسة غيره أقدر، وإذا أهمل مراعاة نفسه كان بإهمال غيره أجدر.

١ تسهيل النظر وتجميل الظفر في أخلاق الملك للماوردي، دار النهضة العربية - بيروت، دون تاريخ، ص. ٦.
٢ تسهيل النظر، ص. ٨-٩.

Önceki filozoflardan biri şöyle demiştir: “Nefsini yönetmeye başlayan kişi insanları yönetmeyi idrak eder.”

Bir atasözünde de şöyle denilmiştir: “Kendi nefesine sözünü geçiremeyen hiçbir akıl sahibinin başkasından itaat beklemesi doğru değildir.”

5 Şair der ki:

Gönlünün sana isyan etmiş olduğunu ileri sürdüğün hâlde
Su‘dâ'nın gönlünün sana itaat etmesini mi arzuluyorsun?

İnsan kendi hakkında hüsnü zanda bulunup ahlâkını denetlemeyi ihmal edebilir. Kişinin kendi huyları hakkında hüsnü zanda bulunması onu bu
10 huylarından hoşlanmaya sevk eder. Huylarından hoşnut olmak da onlara bağlı kalma sonucuna götürür. Nihayetinde iyi huyları bozular, kötü huyları da düzelmez. Çünkü nefsin arzuları (hevâ) aklın görüşlerinden daha baskın, nefis ise düşmanlardan daha zâlimdir. Zira nefis, kötülükleri çokça emredici, şehvetlere daha meyâldir.

15 Aynı şekilde Peygamber (salât ve selâm üzerine olsun) de “Güçlü, kendi nefisine hâkim olan kimsedir.” buyurur.¹ Filozoflardan biri de “Kendi nefisinden hoşnut olan kimse kendisine karşı insanların öfkesini celbeder.” der.

[Kibir Hükümdara Yakışmaz]

İnsanın kendi nefisine hüsnü zan beslemesinin bazı sebepleri vardır. Bunların en güçlüsü, kibir ve kendini beğenmedir. Kibir ve kendini beğenme
20 herkeste kötü, hükümdarda ise daha kötüdür. Zira bunlar, gayretin az ve mevkiinin yüce olduğunun alâmetleridir. Konumundan daha az gayret göstermesi kişiye ayıp olarak yeter.

Selefin ileri gelenlerinden biri: “Kişinin dünyaya ait bir şeyi önemli görerek
25 ondan dolayı kibirlenmesi yakışık almaz.” demiştir. Hükümdarlar insanların gayret bakımından en üstünü, arzu bakımından en düşük olanlarıdır. Bu sebeple onların kibirlenmeleri ve kendilerini beğenmeleri çok çirkin bir davranış olur. Abdullah b. Abbâs (radiyallâhu anh) dedi ki: Ebû Bekir es-Sıddık'ı (radiyallâhu anh) şöyle söylerken işittim:

1 Nesâî, no: 8936; Tayalisi, *Müsned*, no: 2639.

وقد قال بعض الحكماء المتقدمين: «من بدأ بسياسة نفسه أدرك سياسة الناس.»
وقد قيل في منشور الحكم: «لا ينبغي للعاقل أن يطلب طاعة غيره وطاعة نفسه
عليه ممتنعة.»
قال الشاعر:

أَتَطْمَعُ أَنْ يَطِيعَكَ قَلْبُ سَعْدَى   وَتَزْعَمُ أَنَّ قَلْبَكَ قَدْ عَصَاكَ^١

وربما حسن ظن الإنسان بنفسه فأغفل مراعاة أخلاقه [٤] فدعاه حسن الظن بها
إلى الرضا عنها داعيًا إلى الانقياد لها ففسد منه ما كان صالحًا ولم يصلح منها ما كان
فاسدًا لأن الهوى أغلب من الآراء والنفس أجور من الأعداء لأنها بالسوء أمارة وإلى
الشهوات مائلة.

وكذلك قال النبي صلى الله عليه وسلم: «الشديد من ملك نفسه.»^٢ وقال بعض
الحكماء: «من رضي عن نفسه أسخط عليه الناس.»

[الكبر لا يليق بالملك]

ولحسن الظن بها أسباب فمن أقوى أسبابه الكبر والإعجاب وهو بكل أحد قبيح
وبالملوك أقبح لأنه دالٌّ على صغر الهمة مخبر بعلو المنزلة وكفى بالمرء ذمًا أن تكون
همته دون منزلته.

وقد قال بعض أشراف السلف: «لا ينبغي أن يرى شيئًا من الدنيا لنفسه خطرًا
فيكون [به] تائها.» [٤-] والملوك أعلى الناس همًا وأبسطهم أملًا فلذلك كان الكبر
والإعجاب بهم أقبح، وكان عبد الله بن العباس رضوان الله عليه يقول: «سمعت أبا
بكر الصديق رضوان الله عليه يقول:

١ تسهيل النظر، ص. ٤٨.

٢ سنن النسائي، ٨٩٣٦؛ مسند أبي داود اللطيفي، ٢٦٣٩.

Bütün insanların en asilini [görmek] istersen
 Yoksul giysiler içindeki hükümdara bak
 İşte o hükümdarın insanlara karşı merhameti güzeldir
 İşte o hükümdar hem din hem de dünya için uygun kimsedir

5 Ağırbaşlılık ve vakar övgüye, kibir ve kendini beğenmekten daha lâyıktır. Bir kısım insanlar kibirle vakarı birbirinden ayıramaz. Bu, ikisinin de anlamlarını bilmemek demektir.

Kibir ve kendini beğenme, yerilme bakımından bir oldukları hâlde mâna bakımından birbirinden farklılaşmaktadır. Şöyle ki kendini beğenme, nefiste ve nefsin faziletlerinden sandığın şeylerde, kibir ise mevkide ve senin mevkinin üstünlüklerinden sandığın şeylerde olur.

Kibre sevk eden birtakım sebepler vardır. Ona sevk eden en güçlü sebeplerden biri yetki sahibi olmak, verdiği emri uygulatabilmek ve dengi insanlar arasına az girip çıkmaktır.

15 Kendini beğenmenin de bazı sebepleri vardır. Onun en güçlü sebeplerinden biri kişiyi çevresindeki insanların çok methetmesi, yalan söylemeyi ve münafıklık yapmayı ticaret malı hâline getiren, devamlı hile yapan ve aldatan yağcılarının övgüsüdür. Bu kimseler nifaklarına bir pazar, yalanlarına bir onay bulunca, ahmakların vicdanlarına ulaşırlar ve böylece övgüyü bir vasıta yapıp buna karşılık bazı rütbeler elde ederler ve dünyalık bir bedel alırlar. Methedenler bunu kendileri için bir süs sanırlar, fakat sonuçta o bir leke olur. Methedilen kişi de kendi doğru bilgisine rağmen onların yalan sözleriyle hüküm verir. Böylece o methedenlere, kendisiyle alay edilmesine götüren bir yol açmış olur. Bu yüzden Nebî (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyurmuştur: “(Sizi) övenlerin yüzlerine toprak serpiniz.”¹

Enûşîrvân'a “Övüldüğünüz zaman övgüyü niye hafife alıyorsunuz?” dendi. O da “Çünkü biz daha çok yerilmeyi hak ettiği hâlde övülen kimseler gördük.” dedi.

1 Müslim, “Zühd”, 68; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 10.

إذا أردت شريف النَّاس كلَّهم فانظر إلى ملك في زيِّ مسكين
 ذاك الذي حسنت في النَّاس رأفته وذاك يصلح للدنيا والدين.^١

لكن السكينة والوقار أحمد وأولى به من الكبر والإعجاب، ومن النَّاس من لا يفرق بين الكبر والوقار وهذا جهل بمعناهما.

ه فأما الكبر والإعجاب فقد يجتمعان في الذم ويفترقان في المعنى، فالإعجاب يكون في النفس وما تظنه من فضائلها والكبر يكون بالمنزلة وما تظنه من علوها. وللکبر أسباب، فمن أقوى أسبابه علو اليد ونفوذ الأمر [٥] وقلة مخالطة الأکفاء،

وللإعجاب أسباب فمن أقوى أسبابه كثرة مديح المقرّبين وإطراء المتملّقين
 ١٠ الذين قد استبضعوا الكذب والنفاق واستصحبوا المكر والخداع، فإذا وجدوا لنفاقهم سوقاً ولكذبهم تصديقاً جعلوه في ذم النوكي فاعتاضوا به رتباً وعوضوا منه نشباً وحسبوه زيباً فصار شيئاً وحكم الممدوح بكذب قولهم على صدق علمه وجعل لهم طريقاً إلى الاستهزاء به ومن أجل ذلك قال النبي صلى الله عليه وسلم: «احشوا في وجوه المداحين التراب».^٢

١٥ وقيل لأنوشروان: «لم تتهاونون بالمدح إذا مدحتهم، قال لأننا رأينا ممدوحاً هو بالذم أحق.»

١ تسهيل النظر، ص. ٥١.

٢ صحيح مسلم، «الزهد»، ٦٨؛ سنن أبي داود، «أدب»، ١٠.

Bu, herkesin kendi hakkında dikkate alması gereken bir konudur. Kişinin, kendisini oyuna getirmek için yağcılık yapanlarla, samimi olarak öğüt veren doğru sözlü vefakâr kimseleri birbirinden ayrı tutması gerekir. Bunlar, onun iyi işlerinin aynaları ve gözleri mesabesinde dirler. Şayet o bunu ihmal edecek olursa, kendisini kandırılmış, aklına karşı ikiyüzlü davranmış, doğru sözlü ve vefakâr insanları bozmuş, münafıklık ve yağcılığın destekçisi hâline gelmiş olur. Bu da sonunda ona zarar verir, arlanma ve kınanma getirir. Bu gibi hususlardan en çok sakınması gereken kişiler hükümdarlardır. Zira hükümdarların huzuru, malların iyi gittiği bir pazar gibidir. Huzuruna giren herkes söz ve davranışıyla sadece ona yakınlaşmak ister. Onlar hükümdarın, arzularının onaylanmasını beklediğini, methetme ve övgüyü sevdiğini bilirlerse, yağcılık yapmayı onun huzurunda pazarlanacak en kârlı mal ve kendilerini ona yaklaştıracak en elverişli vesile sayarlar. Bu yüzden o, kınanacak bir iş yaptığında kınama yerine övülmesini övgü, bir kötülük yaptığında da bu kötülüğü güzellik olarak algılamaya başlar. İşte bu, hükümdarın korunması ve sakınması gereken bir şeydir.

[Vakarlı Olmak ve Susmak]

Vakar övülüp insana emredilmiş olunca, bizim de birbirini takip eden ve vakarın göstergesi olan konuları anlatmamız gerekir.

Bunlardan bazıları, arzuları gerçekleştirmede aceleci olmamak, şüpheli durumlarda araştırmak suretiyle neyin doğru olduğundan emin olmak, hızlı hareket etmekten kaçınmak, tavırlarında nazik olmak, etrafında olup biten her şeyi görmemek ve susmaya devam etmektir. Çünkü susma, vakarda ileri bir seviye ve lüzumsuz konuşmaya karşı daha güven verici bir durumdur. Kaldı ki hükümdar, nefes alış veriş dahi dikkat çeken, sözleri dilden dile dolaşan bir kimsedir.

Filozoflardan biri “Gereğinden az konuşmak gereksiz konuşmaya tercih edilir. Zira gereğinden az konuşma [kişinin] iddiasını zayıflatırken gereksiz konuşma ise meramı anlatmaya engel olur.” demiştir.

Güzel konuşan hatiplerden biri “Susmaya devam et. Çünkü o, sana muhabbetin özünü verir, kötü âkıbetten emin kılar, sana vakar elbisesi giydirebilir ve seni özür dilemek ülfetinden kurtarır.” dedi.

وهذا أمر ينبغي لكل واحد أن يراعيه من نفسه ويفرق [٣٥] بين متملقه احتيالا وبين مخلص له التصيحة من أهل الصدق والوفاء الذين هم مرايا محاسنه وعيونه فإنه إن أغفل ذلك داهن نفسه وناق عقله واستفسد أهل الوفاء والصدق وصار مأكلة التفاق والملق فأعقبه ذلك ضررا وأورثه تهجينا وذما، والملك أولى من حذر ذلك وتوقاه لأن حضرة الملوك كالسوق التي يجلب إليها ما ينفق فيها وكل داخل عليه فإنما يريد التقرّب إليه بقوله وفعله فإذا علموا منه إثارة الموافقة على الهوى وحب المدح والإطراء جعلوا ذلك أربح بضائعهم لديه، ومن أجل ما يتقرّب به إليه فيتصور ذمه حمداً وقد كسب به ذماً ويتصور قبحه حسناً وقد كسب به قبحاً، فهذا [١٦] ممّا يجب أن يتوقاه الملك ويحذره.

[الوقار والصمت]

وإذا كان الوقار محموداً وكان الإنسان به مأموراً فواجب أن نصف منه فصلاً دالة يتبع بعضها بعضاً.

فمن ذلك قلة التسرع إلى الشّهوات والتثبت عند الشّبّهات واجتناب سرعة الحركات وخفة الإشارات ثم إطراق الطّرف ولزوم الصمت فإنه أبلغ في الوقار وأسلم من هذا الكلام مع أن الملك ملحوظ الأنفاس منقول اللفظ.

وقد قال بعض الحكماء: «الحصر خير من الهذر لأن الحصر يضعف الحجّة والهذر يتلف المهجة.»

وقال بعض البلغاء: «الزم الصمت فإنه يكسبك صفو المحبّة ويؤمنك سوء المغبّة ويلبسك ثوب الوقار [٣٦] ويكفيك مؤنة الاعتذار.»

Filozof hükümdarlardan dördü yaydan atılmışçasına dört söz söyledi:

Rum hükümdarı “Âlimlerin ilminin en üstün mertebesi susmaktır.” dedi.

Fars hükümdarı “Bir söz söylediğimde, ben söze değil, söz bana hâkim olur.” dedi.

5 Hind hükümdarı “Gücüm, söylediğim sözü engellemekten daha çok söylemediğim sözü engellemeye yeter.” dedi.

Çin hükümdarı “Konuşmaktan dolayı pişman oldum ama susmaktan dolayı hiç pişman olmadım.” dedi.

10 Bilinmeli ki susmaya olan ihtiyaç konuşmaya olandan daha fazladır. [Çünkü susma ihtiyacı kalıcı, konuşma ihtiyacı ise geçicidir.¹] Bu sebeple akıllı kimsenin her durumda konuşmasından daha çok genelde susması gerekir.

Rivayet edildi ki filozoflardan biri çok konuşup az susan bir adam gördüğünde ona “Yüce Allah, dinlediklerin konuştuklarının iki misli olsun diye sana iki kulak ve bir dil verdi.” demiş. Konuşma ihtiyacı doğarsa, insan sözünü
15 iyice ölçüp biçmelidir. Denildi ki dil, insanın ölçüsüdür. Konuşmak isterse çok konuşmaktan kaçınmalıdır. Çünkü çok konuşup da çok pişman olmayan kimse azdır.

20 Şöyle denilmiştir: “Kimin sözü çok olursa günahları da çok olur.” Kişinin kendi güzel sözlerinden ve doğru konuşmasından hoşnut olması uygun değildir. Çünkü bundan hoşlanması çok konuşmasına yol açar. Denilmiştir ki: “Kendi sözü hoşuna giden kimsenin işi yolunda gitmez.”

[Sözlerinde Doğru Olmak ve Yalandan Kaçınmak]

Hükümdar sözlerinde doğruluğu esas alıp yalandan kaçınmalıdır. Peygamber’in (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:
25 “Allah, dilini düzelten ve onu başıboş bırakmayan, konuşma vasıtası dilini hak yolunda tutan, saçma sapan söze alıştırmayıp yalandan kaçınan kişiye rahmet etsin.”²

Hükümdar kendisine sadece harp hilesi olarak ima yoluyla yalan söyleme hususunda izin verir. Çünkü harp bir hiledir.

1 İfade yazma nüshada bu hâliyle eksiktir. Anlamın tamam olması için ilave edilen bu cümle Mâverî'nin *Teshilü'n-Nazar* adlı eserinden (s. 60) alınmıştır.

2 Süyûtî, *el-Câmiü's-Sağır*, I, 23.

وتكلم أربعة من حكماء الملوك بأربع كلمات كأنها رميت عن قوس.

فقال ملك الروم: «أفضل علم العلماء السكوت.»

وقال ملك الفرس: «إذا تكلمت بالكلمة ملكتني ولم أملكها.»

وقال ملك الهند: «أنا على رد ما لم أقل أقدر مني على رد ما قلت.»

وقال ملك الصين: «ندمت على الكلام ولم أندم على السكوت.»

وليعلم أن الحاجة إلى الصمت أكثر من الحاجة إلى الكلام [لأن الحاجة إلى الصمت عاقبة والحاجة إلى الكلام] عارضة فلذلك ما وجب أن يكون صمت العاقل في الأحوال أكثر من كلامه في كل حال.

حكى أن بعض الحكماء رأى رجلاً يكثّر الكلام ويقلّ السكوت، فقال له إن الله تعالى إنّما جعل لك أذنين ولساناً واحداً [٧] ليكون ما تسمعه ضعف ما تتكلم به، فإذا دعت الحاجة إلى الكلام سبره، وقيل: «اللسان وزير الإنسان، فإذا تكلم تحذر من الإكثار فقلّ من كثر كلامه إلا وكثر ندمه.»

وقد قيل: «من كثر كلامه كثرت آثامه.» ولا ينبغي أن يعجب بحيد كلامه ولا بصواب منطقته فإن الإعجاب به سبب الإكثار منه، وقد قيل: «من أعجب بقوله أصيب بعقله.»

[الصدق واجتناب الكذب]

ويعتمد الصدق في مقاله واجتناب الكذب من مقاله. فقد روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: «رحم الله امرءاً أصلح من لسانه، وأقصر من عنانه وألزم طريق الحق مقوله ولم يعوّد الخطل مفصله.»^٢

فيحذر الكذب ولا يرخص لنفسه فيه إلا على وجه التورية في خداع الحروب فإن الحرب خدعة.

١ الإضافة من تسهيل النظر وتعجيل الظفر في أخلاق الملك للماوردي، ص. ٦٠.
٢ الجامع الصغير للسيوطي، ج. ١، ص. ٢٣. (رحم الله امرءاً أصلح لسانه). انظر أيضاً تسهيل النظر، ص. ٦٧.

Sünnet, harpte açıkça değil de ima yoluyla yalan söylemeye izin vermiştir. Hükümdar yalan söyleme konusunda kendisine bu tarzın dışında izin verirse, yalancılık damgasını yemiştir. Zira insan arkada bıraktığı şeyler ölçüsünce tanınır ve dışa yansıyan ahlâkıyla nitelenir. İnsanların âdeti böyle olagelmıştır. Onlar iyi (âdil) birini, ara sıra kötülük yapmış olsa da davranışlarının çoğunluğuna bakarak iyi sayarlar. Kötü (fâsık) birini de, ara sıra iyilik yapmış olsa da fiillerinin çoğunluğuna bakarak kötü sayarlar. Hükümdar, doğru sözlülükle nitelendiği ve sözlerini önemli konularla sınırlı tuttuğu zaman, müjdelemesi ve tehdidi, müjde ve tehdit içeren işlerin önemine göre olup övgü sözleri şöret, kınaması azap olur ve sık sık özendirme ve korkutmaya ihtiyaç duymaz. Hükümdarlar için tatlı dil ve hakkı açıkça söylemesi tercih edilmiştir. Çünkü bunlar daha teşvik edici ve daha etkilidir.

Rivayet edildiğine göre Ebû Bekir Sıddık (radiyallâhu anh) Uman valisi İkrime b. Ebû Cehil'e "Sakin suç işleyeni cezasından daha fazlasıyla tehdit etme. Eğer böyle bir şeye kalkışırsan günah işlemiş olursun, dediğini de yapmazsan yalan söylemiş olursun." diye yazdı.

[Hükümdarın Öfkeden Sakınması Gerekir]

Hükümdar öfkelenmekten sakınır ve uzak durur. Çünkü öfke, kişiyi kontrolü altına alan en kötü [huydur]; [yine öfke kişinin yanlıta] ısrar etmesine sebebiyet veren en zararlı [huydur]. Öfke baskın gelip şiddetle köpürdüğü zaman işler bozulur ve tedbir çöker. Şayet hükümdar öfkeye duçar olursa, öfkesi geçinceye kadar hiçbir işi devam ettirmesin ve hiçbir hükmü uygulamasın.

Peygamber'den (salât ve selâm üzerine olsun) rivayet edildiğine göre O, "Öfkesi kabardığı zaman sultana şeytan musallat olur." buyurmuştur.¹

Anlatıldığına göre Fars hükümdarlarından biri bir yazı yazıp bunu vezirine verir ve: "Öfkelendiğim zaman bunu bana ver." der. Orada şöyle yazılı idi: "Senin öfkeyle ne işin var? Sen bir ilah değil, ancak bir beşersin. Yeryüzündekilere merhamet et ki gökyüzündekiler de sana merhamet etsin." O [Fars hükümdarı] bunu, sadece kötü sonuçlarından ve büyük zararından endişelendiği için öfkesi yatışsın diye yapıyordu.

1 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 226.

[٣٧] وقد جاءت السّنة بإرخاص الكذب فيها على وجه التّورية دون التّصريح، فان أرخص لنفسه فيه على غير هذا الوجه صار به موسومًا لأن الإنسان بقدر ما يسبق إليه يعرف وبما يظهر من أخلاقه يوصف وبذلك جرت عادة الخلق أنهم يعدلون العادل بالغالب من أفعاله وربما أساء ويفسقون الفاسق بالغالب من أفعاله وربما أحسن، فإذا وسم بالصدق وقصر كلامه على المهم وكان تبشيريه وإنذاره على حسب ٥ خطر الأمور التي يجري فيها وعده أو وعيده كانت ألفاظه ألقابًا وكان ذمّه عذابًا واستغنى عن كثير من الإرغاب والإرهاب. وقد اختير للملوك عدوبة الكلام وجهازة الصّوت لأنّه أرعب وأرهب.

وحكي أن أبا بكر [١٨] الصّديق رضي الله عنه كتب إلى عكرمة ابن أبي جهل وهو عامله بعمان «إياك أن توعد في معصية بأكثر من عقوبتها، فإنّك إن فعلت أثمت وإن ١٠ تركت كذبت.»

[يجب على الملك أن يحذر الغضب]

ويحذر الغضب ويتجنبه فإنّه شرّ قاهر وأضرّ معاند، وليس يفسد الأمور ويتنقص التّدبير إلّا عند غلبته وشدة فورته فإن مني به فلا يمضي فعلاً ولا ينفذ حكمًا حتّى يزول. ١٥

وروي عن النّبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: «إذا استشاط السّلطان تسلط الشّيطان.»^١

وحكي أن بعض ملوك الفرس كتب كتابًا فدفعه إلى وزيره وقال: «إذا غضبت فناولني»، وكان فيه مكتوب «ما لك والغضب، إنك لست بإله [٣٨] إنّما أنت بشر، ٢٠ ارحم من في الأرض يرحمك من في السّماء.» وإنّما كان يفعل هذا ليزول عنه الغضب خوفًا من قبح آثاره وشدة إضراره.

[Hükümdar Yanlışta İsrarcı ve İnatçı Olmamalı]

Hükümdarın yanlışta ısrarcı olmaktan ve inatçılığı sürdürmekten de kaçınması gerekir. Bu huy; öfkenin dostu, harap olmanın ahbabıdır. Akıl ve re'ye tâbi olmak, övgüye daha lââyık; işlerde yumuşaklık ise daha yerinde bir davranıştır. Hz. Peygamber'in (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Yumuşaklık bir şeyde bulunursa ona sadece güzellik verir, yumuşaklık çekilip alınacak olursa ardında sadece leke kalır."¹

Bilinmeli ki hükümdarın yönettiği işler içerisinde ancak ileri seviyede kararlılık ve heybetle devam edenleri vardır. Bu da sadece öfkesinden korkulan ve ezici gücünden çekinilen kişide olur. Bu durumda hükümdar öfkelenmek yerine öfkelenmiş gibi görünmelidir. Çünkü öfkelenmiş gibi görünmek onun kendi fiilidir ve onu istediği noktada durdurabilir. Oysa öfke infiâl hâlindeki zorunlu bir tepkidir ve onu istediği noktada durduramaz. Şüphesiz eğitmek için cezalandıran kişi doğru yapmıştır; öfkesinden dolayı cezalandıran ise yanlışta düşmüştür. Bu, bizim doğuştan getirilen ve sonradan kazanılan huylar konusunda zikrettiğimiz kurallardan birisidir.

Bu kurala göre sevincin kalıcı bir hâl alıp iyi havadislerin hükümdarın gönlünü doldurmaması, neşenin de aklını çelmemesi gerekir. Aksi durumda düşman bunu azmin zayıflığına ve gayret gevşekliğine yorar. Bilakis kendi kendine şöyle düşünmeli ve değerlendirmede bulunmalıdır: Bu sevinçler, hedeflerin büyüklüğü ve konumunun yüceliği ile kıyaslandığında büyük olsalar dahi önemsizdir. Bundan dolayı aksilikler kapıyı çalıp felaketler başa geldiğinde hükümdarın sabrı ve gözü pekliği karşısında bu aksilik ve felaketlerin baskısı hafifler, gönlünün genişliği ve âlicenaplığı sebebiyle tesiri az olur.

[Zorluklara Sabır Göstermek]

Ansızın bunlardan biri başına gelecek olursa, başkaları kaygılanırken hükümdar sabredip kendisini tutar; onlar tedirgin olurken o vakarlı durup tedbirli davranır, böylece başkalarına karşı hükümdarın üstünlüğü ortaya çıkar. Göstermiş olduğu sabır ile kendisine verdiği sıkıntılar karşısında Allah Teâlâ'nın emrine uymuş, ulaşmayı hedeflediği amacı başarma hususunda ümitvâr olmuştur.

1 Müslim, "Birr", 78; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 58, 125, 171.

[على الملك ألا يصرّ على المحك واللجاج]

وكذلك المحك واللجاج ويجب أن يحذره فهو أليف الغضب وحليف العطب والانتقاد للرأي أحمد والرفق في الأمور أوفق. وروي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: «إن الرفق لم يكن في شيء قطّ إلا زانه ولا نزع منه إلا شانه»^١.

وليُعلم أن في الأمور التي يدبرها ما لا يمضي إلا بفراط الصرامة والهيبة وأن ذلك لا يكون إلا لمن خيف غضبه وخشيت سطوته فليجعل بدلاً من الغضب تغضّباً لا غضباً لأن التغضّب فعله يمكنه [١٩] أن يقف منه على الحد المطلوب والغضب انفعال منه اضطرّ إليه لا يمكنه أن يقف منه على حدّ. ولقد أصاب من كانت عقوبته للأدب وأخطأ من كانت عقوبته للغضب وهذا ممّا ذكرنا في معنى الطّبع والتّطبع.

وعلى هذا القياس فلا ينبغي أن يستفزه السرور فتملاً البشائر قلبه وتخلب الأفراح لبه فينسبه العدو إلى ضعف العزيمة ولين الهمة بل يصور في نفسه ويقدر في فكره أن البشائر وإن جلت محتقرة إذا قيست بكبر همته وأضيفت^٢ إلى عظم منزلته.

[الصبر على الشدائد]

وكذلك الحوادث إذا طرقت والنوازل إذا ألمت كانت سهولة الوطأة في جنب صبره وشهامته قليلة [٢٩] الأثر لسعة صدره وبعد همته فإن طراً عليه منها طارئ بان فضله على سواه بالصبر والمسكة عند جزعهم والوقار والأناة عند استفزازهم فيكون بصبره ممتثلاً لأمر الله عز وجل فيما أتاه راجياً للظفر فيما يقصده ويتوخّاه.

١ صحیح مسلم، «البر»، ٧٨؛ سنن أبي داود، «الجهاد»، ١١؛ مسند الإمام أحمد بن حنبل، ٥٨/٦، ١٧١، ١٢٥.
٢ في الأصل: «وأضيف»

Filozoflar: “Saygınlık sadece zor zamanda sabrederek kazanılabilir.” demiştir.

Şair demiştir ki:

Almamışsa kişi sabırdan nasibini
5 Amacına götüren her sağlam vesile, sonuçsuz kalır

Bilinmelidir ki sabır üç kısma ayrılır. Hükümdar bunların her birinde övgüyü hak eder.

Sabrın birinci kısmı, ulaşılamayan arzulara veya musibetler yüzünden kaybedilen vakitlere karşı gösterilen sabırdır. Bu tür sabırla gönüller huzur bulur, duyu organları sükûnet kazanır. Bu konuda sabırsızlık, üzüntünün şiddetli ve hüznün aşırı olması şeklinde yorumlanır. İsteyerek sabrederse ne güzel! Aksi takdirde istemeyerek sürekli bir tasaya katlanır, tahammülünde günaha girer, saplanır.

Sabrın ikinci kısmı, hoş gitmeyen veya korkulan bir şeyin başa gelmesine karşı gösterilen sabırdır. Bu konuda gösterilecek sabır çeşitli ufuklar açar ve düşman tuzaklarından korur. Allah Teâlâ benzeri bir mesele hakkında şöyle buyurur: “Başına gelene sabret. Çünkü bunlar sabredilmeye değer işlerdir.”¹

Filozoflar: “Sabırdan doğan azim anahtarı, kapalı işlerin kilitlerini açar.” der. Bu konudaki sabırsızlığın ahmaklıktan kaynaklandığı kabul edilir.

Sabrın üçüncü kısmı, umduğu bir iyiliğin gelmesini beklemede veya korktuğu bir kötülüğün meydana gelmesinden endişelenmede gösterilecek sabırdır. Kişi sadece bu tür sabır ve sükûnetle, korktuğu kötülüğün kendine sıçramasına engel olur ve umduğu iyiliğin faydasını da elde eder.” Bu konuda filozoflar: “Kim sabırdan destek alırsa büyük şeylere nâil olur.” derler.
25 Bu hususlarda gösterilecek sabırsızlığın telaştan kaynaklandığı kabul edilir.

[Sır Saklamak]

Başına gelen bir duruma karşı acele etmeyip sabretmek, ancak bu esnada ketum olunursa anlamlıdır. Çünkü sır saklamak, amaca ulaştıran en güçlü vasıta ve düşmanın hilesine karşı alınabilecek en etkili tedbirdir.

1 Lokman, 31/17.

وقد قالت الحكماء: «بالصبر على مواقع الكره تدرك الحظوة.»

وقال الشاعر:

إذا المرء لم يأخذ من الصبر حظه   تقطع من أسبابه كل مبرم^١

وليعلم أن الصبر قد ينقسم ثلاثة أقسام وهو في كل قسم منها محمود:

٥ فأول أقسامه الصبر على ما فات إدراكه من نيل الرغائب أو نقضت أوقاته من نزول المصائب وبالصبر في هذا تستفاد راحة القلب وهدوء الحواس وفقد [١٠١] الصبر فيه منسوب إلى شدة الأسى وإفراط الحزن فإن صبر طائعا وإلا احتمل كارها هماً لازماً وصبر أنثماً.^٢

١٠ وثاني أقسامه الصبر على ما نزل من مكروه أو حل من أمر مخوف والصبر في هذا يفتح وجوه الآراء ويتوقى مكاييد الأعداء وفي مثله قال الله سبحانه وتعالى ﴿وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾ [لقمان: ٧١/١٣].

وقالت الحكماء: «مفتاح عزيمة الصبر يعالج مغاليق الأمور.» وفقد الصبر في هذا منسوب إلى الخرق.

١٥ وثالث أقسامه الصبر في ما ينتظر وروده من رغبة يرجوها أو يخشى حدوثه من رهبة يخافها وبالصبر والتلطف في هذا يدفع عادية ما يخافه من [٣٠١] الشر، وينال^٣ «نفع ما يرجوه من الخير.» وفي مثله قالت الحكماء: «من استعان بالصبر نال جسيمات الأمور.» وفقد الصبر فيه منسوب إلى الطيش.

[كتمان السر]

٢٠ وليس يصح الصبر في الأمور بترك التسرع إليها دون كتمان السرّ فيها فإن كتمان السرّ من أقوى أسباب الظفر وأبلغ في كيد العدو.

١ تسهيل النظر، ص. ٨١.

٢ في الهامش: «العله راغماً»

٣ في الأصل: «ويقال» والمثبت من تسهيل النظر، ص. ٨٥.

Peygamber'in (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "İhtiyaçlara karşı sır saklayarak yardım dileyin."¹

Müminlerin Emiri Ali b. Ebî Tâlib: "Sırrın, senin esirindir. Onu açıklayacak olursan sen onun esiri olursun." demiştir.

5 Enûşirvân "Kim sırrını saklarsa o bundan dolayı iki haslete sahip olur: Biri ihtiyacını elde etmek, ikincisi ise saldırılardan emin olmaktır." dedi.

Bilinmeli ki candan bir dostun incelemesine ve samimi birinin istişaresine açılması gereken bazı sırlar vardır. Hükümdar bu konuda dikkatli olsun ve bunlar için güvenilir kimseler seçsin. Çünkü hüsnü zanna meyletmek sırrın
10 ortaya çıkmasına sebep olur. Mal konusunda güvenilen herkesin, sır konusunda da güvenilir olması gerekmez. Mala karşı iffetli olmak, sırları yaymaya karşı iffetli olmaktan daha kolaydır. Çünkü ağzından kaçırmak ve gevezelik etmek suretiyle insan kendi sırrını bile ifşa edebilir. Kişi azıcık malını saklamak ve korumak için cimrilik yapar ama kendisine büyük zararları olabilmesine
15 rağmen azıcık malını saklamaya gösterdiği önemi sırlarını açığa vurma konusunda göstermez. Bu sebeple sırlar için güvenli kimseler, mallar için güvenli kimselerden daha zor ve daha az bulunur. Hükümdar ihtiyaç duyduğu bu güvenli şahsı bulunca ona dikkatli ve sakınan bir kişinin yapacağı şekilde sırrı emanet edebilir. Eğer güvenli bulduğu kimseyi sırrı öğrenmeye istekli görürse
20 ondan sakınır ve uzak durur. Çünkü istekli kişi emanete hıyanet eder.

Şair şöyle demiştir:

Hiçbir sırrı öğrenmeye istekli kimseye söyleme

Çünkü sırrı öğrenmek isteyen onu ifşa eder

Sırlar konusunda takınılacak en uygun tavır, ifşa edilme korkusundan
25 ve sır verilen kişinin kibir dolu tehdidinden emin olmak için onları saklamaktır.

Filozoflardan biri: "Kim sırrını ortaya dökerse arkasından entrika çevirenler çoğalır." demiştir.

Şair der ki:

30 Görmedin mi ihbarcılar sağlam bir deri bırakmadılar
Sırrını sadece kendine aç, çünkü her samimi dostun samimi bir
dostu vardır

1 Taberânî, *el-Mu'cemü's-Sagîr*, II, 292.

وقد روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: «استعينوا على الحاجات بالكتمان»^١.

وقال أمير المؤمنين علي بن أبي طالب رضي الله عنه: «سرّك أسيرك فإذا تكلمت به صرت أسيره».

وقال أنوشران: «من حصن سرّه فله بتحصيله خصلتان الظفر بحاجته والسلامة من السطوات».

وليعلم أن من الأسرار [١١] ما لا يستغنى فيها عن مطالعة ولي مخلص واستشارة ناصح فليتحفظ فيها وليختر لها أمناءها فإن الركون إلى حسن الظن ذريعة إلى إفشاء السرّ فليس كل من كان على الأموال أميناً يجب أن يكون على الأسرار مؤتمناً والعفة على الأموال أيسر من العفة عن إذاعة الأسرار، لأن الإنسان قد يذيع سرّ نفسه لمبادرة لسانه وسقط كلامه ويشح على اليسير من ماله صيانة وحفاظاً عليه ولا يرى ما أذاع من سره كبيراً في جنب ما حفظه من يسير ماله مع عظم الضرر الداخِل عليه، فمن أجل ذلك كان أمناء الأسرار أشدّ تعذراً وأقلّ وجوداً من أمناء الأموال، فإذا ظفر بهذا الأمين المعوز أودعه إيداع متحفظ، [٣١١] فإن وجده مؤثراً للوقوف عليه حذره وتوقّاه فإنّ طالب الودعة خائن.

وقد قال الشاعر:

لا تدع سرّاً إلى طالبه منك إن الطالب للسر مذبح^٢

وأولى الأمور في الأسرار كتمها لتؤمن مخاوف الإذاعة واستطالة الاستدلال.

وقد قال بعض الحكماء: «من أفشى سرّه كثر عليه المتآمرون».

وقد قال الشاعر: ٢٠

لا يتركون أديماً صحيحاً

ألم تر أن وشاة الرجال

فإن لكل نصيح نصيحاً

فلا تفش سرّك إلا إليك

١ المعجم الصغير للطبراني، ٢٩٠/٢.

٢ تسهيل النظر، ص. ٩٤.

Bir filozof: “Hükümdarların sırlarına halk vâkıf olursa, halk nezdinde konumları önemsizleşir.” der.

[İstişare Etmek]

Hükümdar sırrını açığa vurmamak için aklına geliveren ilk şeyle ve kendi düşüncesinin sonuçlarına göre davranmaması gerekir Başkasının görüşünden istifade etmelidir. Hatta tecrübelerin olgunlaştırdığı, kabul görmüş ve olayların arkasında yatan sebepleri bilen akıllı, bilgili, güvenilir ve takvâ sahibi kişilerle istişarede bulunması gerekir. Çünkü hükümdarın başına buyruk davranması, belki de sırrını açığa vurmaktan daha zararlı olabilir. Yapılması kararlaştırılan her iş, saklanması gereken bir sır olmadığı gibi saklanmakta olan sırlar da samimi insanlarla istişare edilmekle ifşa edilmiş ve bilinir hâle gelmiş olmazlar.

Peygamber (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyurmuştur: “Hiç kimse kendi görüşü sebebiyle mutlu, istişare etmekten dolayı da bedbaht olmaz.”¹

Filozoflardan biri: “İstişare doğru yolun ta kendisidir. Kendi görüşünü yeterli bulan kendisini tehlikeye atmış olur.” der.

Güzel konuşan hatiplerden biri der ki: “Akıllı kimseye düşen görev, kendi görüşüyle âlimlerin görüşlerini, kendi akıyla filozofların akıllarını birleştirmesidir.” Tek görüş yanlış yapabilir, tek akıl doğrudan sapabilir. Hükümdar, istişare konusunda nefsânî arzulardan uzak olup doğruluktan ayrılmayan kimselerle istişareye başvurur. Çünkü nefsânî arzu doğru görüşten uzaklaştırır ve düşünmeye engel olur.

Peygamber (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyurur: “Bir şeyi sevmen seni kör ve sağır eder.”² Yani doğru yola kör eder, öğüde sağır yapar.

Hükümdar başkasının görüşüne ihtiyaç duymanın kötü bir şey olduğunu düşünmez. Zira o, bu görüşü övünme vesilesi yapmak için değil sadece ondan yararlanmak için istemektedir.

Filozoflar şöyle demişlerdir: “Başkasının görüşünü kendi görüşüne destek kılman aklının kemâline bir alâmettir.”

1 Şemseddin Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-Hasene fî Beyâni Kesirin mine'l-Ehâdisi'l-Meşhûra ale'l-Elsine*, Beyrut: Dâri'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985, no: 38.

2 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 127; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 194; VI, 450.

وقال بعض الحكماء: «إذا وقفت الرعية على سرائر الملوك هان عليها أمرها.»

[المشاوره]

وينبغي للملك أن لا يمضي الأمور بهاجس [٢١] رأيه ونتائج فكره تحززا من إفشاء سرّه والاستعانة برأي غيره حتّى يشاور ذوي الأحلام والنهى وأهل الأمانة والتقى ممّن قد حنكتهم التجارب فارتاضوا بها وعرفوا عند موارد الأمور حقائق مصادرها، فإنّه ربما كان استبداده برأيه أضّرّ عليه من إذاعة سرّه، وليس كل الأمور المبرمة أسرازا مكتومة ولا الأسرار المكتومة بمشاوره النصحاء فاشية معلومة.

وقد قال النبي صلى الله عليه وسلم: «ما سعد أحد برأيه ولا شقي عن مشوره»^٢.

وقال بعض الحكماء: «الاستشارة عين الهداية وقد خاطر من استغنى برأيه.»

وقال بعض البلغاء: «من حقّ العاقل أن يضيف إلى رأيه آراء العلماء ويجمع [٢١] إلى عقله عقول الحكماء.» فالرأي الفذ ربما زل والعقل الفرد ربما ضل ويعتمد على استشارة من صلاحه موصول بصلاحه إذا كان عريا من الهوى في المشوره فإن الهوى يصد عن الرأي ويمنع من الرؤية.

وقال النبي صلى الله عليه وسلم: «حبك للشئ يعمي ويصم»^٣ أي يعمي عن

الرشد ويصم عن الموعظة.

ولا يصور في نفسه قبح الحاجة إلى رأي غيره، فإنّه ليس يريد الرأي للافتخار به وإنّما يريد له الانتفاع.

وقد قالت الحكماء: «من كمال عقلك استظهارك على عقلك.»

١ في الأصل: «حنكهم»
٢ المقاصد الحسنة في بيان كثير من الأحاديث المشهورة على الألسنة لشمس الدين السخاوي، دار الكتاب العربي - بيروت، ١٤٠٥ هـ - ١٩٨٥ م، ٣٨.
٣ سنن أبي داود، «الأدب»، ١١٦؛ مسند الإمام أحمد بن حنبل، ١٩٤٤/٥، ٦/٤٥٠.

Güzel konuşan hatiplerden biri “Sana işler karışık gelip çoğunluğun tavrı sana karşı değiştiği zaman akıllı kimselerin görüşüne başvur, âlimlerle istişareye sığın, doğru yolu sormaktan çekinme, yardım istemekten kaçınma. Çünkü senin doğruyu sorup güvende olman, başına buyruk hareket edip pişman olmandan daha iyidir.” der.

Özellikle önemli işlerde akıllı kimselerle çokça istişare etmelisin. Zira her aklın doğrudan bir payı ve tedbirden bir nasibi vardır. Zira çoğunluk bir görüşte az yanılır ve doğruyu nâdiren ıskalar.

Hükümdar, istişare edeceği kişileri bir araya getirmesin. Yoksa ortaya tek görüş çıkar veya aralarına kin tohumu ekmiş olur. Biriyle yaptığı istişarenin sonucunu istişare ettiği diğer kimselerle paylaşmasın; zira doğrudan pay sahibi olma ümidiyle bunlardan her biri kendi düşüncesini yüceltmeye kalkar.

Bununla birlikte onların görüşlerinden yararlanmaya güvenip de doğru görüş konusunda işi başkasına bırakmasın, işleri yürütmede başkasına uymasın, düşünme konusunda gevşek, haber alma kaynaklarından beslenme hususunda ihmalkâr davranmasın.

Filozoflardan biri şöyle der: “Kendini tamamen istişare edilen kişinin görüşüne bırakmak gizli azlin ta kendisidir. Onlar içlerinde saklı olan görüşlerinden birini hükümdara açıklarlarsa, hükümdar bunu kendi görüşüyle ölçer ve kendi aklıyla dener, o görüşün dayanaklarını ve doğuracağı sonuçları onlara sorar, sebeplerini ve sonuçlarını onlarla tartışır, kendi görüşünü onlara açıklamaz. Çünkü hükümdar bu davranışıyla üç güzel haslet elde eder:

Birincisi, kendi aklının derecesini ve görüşünün sağlamlığını öğrenmek.
İkincisi, dostlarının akıl ve görüşlerinin doğruluğunu öğrenmek.
Üçüncüsü, kapalı olan doğrunun açığa çıkması.

Hükümdar belli bir görüşte karar kılınca onu yürürlüğe koyar. Sonuçların yetersizliği sebebiyle istişare ettiği kişileri paylamaz. Samimi kimseye düşen görev, başarıyı garanti etmek değil, görüş bildirmektir.” Atasözünde şöyle denilmiştir: “Başarı isteyen kişi, çakmak çakan kimse gibidir. Bir çakış lehine, diğer bir çakış aleyhine olur.”

وقال بعض البلغاء: «إذا أشكلت عليك الأمور وتغير لك الجمهور فارجع إلى رأي العقلاء وافزع إلى استشارة العلماء ولا تأنف من الاسترشاد ولا [٣١] تستنكف من الاستمداد، فلأن تسأل وتسلم خير من أن تستبد وتندم.»

وتكثر من استشارة ذوي الأبواب لاسيما في الأمر الجليل، فإن لكل عقل ذخيرة من الصواب ومسكناً من التدبير ولقل من يضل^٥ عن الجماعة رأي أو يذهب عنهم الصواب. ولا يجمعهم على المشورة فيكون الرأي واحداً أو يوقع بينهم إحناً ولا يطلع بعضهم على استشارة بعض ليحيل كل واحد منهم فكره في الرأي طمعاً في الحظوة بالصواب.

وليكن مع ذلك غير وان في الفكرة ولا مقصراً في الارتياء اتكألاً على الاستعانة بأرائهم فيكون في الرأي مفوضاً وفي الأمر مقلداً. ١٠

وقال بعض الحكماء: «الاستسلام لرأي المشير هو العزل الخفي»، فإذا أظهره من مكنون [٣١] آرائهم سبرها برأيه واختبرها بعقله وسألهم عن أصولها وفروعها وباحثهم عن أسبابها ونتائجها ولم يبد لهم رأيه فإنه يستفيد بذلك ثلاث خصال: إحداهن معرفة عقله وصحة رؤيته،

والثانية معرفة عقل صاحبه وصواب رأيه، ١٥

والثالثة وضوح ما انغلق من الصواب.

فإذا تقرر له الرأي أمضاه ولم يأخذهم بعواقب الإكداء فيه فإنما على الناصح الاجتهاد وليس عليه ضمان النجاح، وقد قيل في المثل: «الطالب للنجاح كالضارب للقداح سهم له وسهم عليه.»

١ في الأصل: «ولقل من يضل» والمثبت من هامش النسخة: «العله: ولقلما يضل»

[Birbirinin Zıttı Dört Huy]

Bilinmeli ki biri diğerine zıt dört huy vardır. Hiçbir hükümdar bu huyların kendilerinden ya da zıtlarından uzak olamaz. Bu huylar, yersiz kullanılır veya fazlalık ya da eksiklik bakımından ölçüsünün dışına çıkılırsa yerilir; 5 yerinde kullanılır ve ölçüsünde kalınırsa övülür.

[1. Merhamet ve Yufka Yüreklilik]

Birincisi, yufka yürekli ve merhametli olmaktır. Yufka yüreklilik ve merhamet dengeli ve yerinde olduğunda övülür; baskın olur ve yersiz kullanılırsa yerilir. Çünkü bu huy baskın gelirse, hükümdarın şer'î cezaları 10 terk etmesine ve hakların kaybedilmesine yol açar. Bu da fesatçıların kötü huylarının harekete geçmesine ve zorbaların emellerinin uyanmasına sebep olur. Siyâsetin yıldırmaıyla bütünlüğü sağlanan ve ceza korkusuyla düzende tutulan kulpu kopar.

Şer'î bir cezayı iptal ettirecek veya bir hakkı kaybettirecek kadar merhametle nitelenen kimse, öncekilerin ifadesiyle amelîyat bıçağının eleminden 15 ve ilaçların acılığından dolayı hastaya merhamet eden doktor gibi olur. Doktorun hastaya karşı bu merhameti hastayı helâke götürür ve ölüm havuzuna sürükler. Dolayısıyla onun hastaya merhameti acımasızlığından daha kötü, acıması ise sertliğinden daha zararlı olur.

[2. Sertlik ve Kabalık]

Bunun zıddı ikinci huy, sertlik ve kabalıktır. Bu huy baskın olursa suçlular hakkında sınırları aşmaya, takvâ sahibi suçsuzları da cezalandırmaya sebep olur. Bu da birbiriyle ülfet eden insanların yabancılaşmasına, birbiriyle 25 bütünlüşmüş insanların dağılmasına ve samimi kimselerin birbiri hakkında suizan etmesine yol açar. Hükümdara dost olan herkes ona düşman hâline gelir ve herkes ona kırılır. Belki de bazı insanlar, sertliği (*kasâvet*) kararlılık (*sarâmet*) sanıp, bu konuda aşırı gider. Oysa *sarâmet*, gâfil olmamak ve işlerin iç yüzünü bilmektir. Bu sayede çürük bir şey ona sağlam gibi gösterilemez ve o itaat etmeyen kimseyi itaatkâr şeklinde algılamaz. *Kasâvet* ise şer'î cezalar 30 konusunda hiddetlenmek ve haklar konusunda sınırı aşmaktır. Bu noktaya onu, arzularına uymak ve yanlış görüşlü kimseyi hakem tayin etmek götürür.

[أربعة أخلاق مقابلة]

وليعلم أن أربعة أخلاق مقابلة ليس يعرى منها أو من أبدالها ملك فإن استعملت في غير موضعها أو أخرجت عن حدها [٤١] إلى زيادة أو نقصان ذمت، وإن استعملت في موضعها ووقف منها على حدها حمدت:

[الرقّة والرّحمة]

فأحدها تمحرّلاو ةقرلا تحمد عند اعتدالها وفي موضعها وتذمّ عند غلبتها وميلها لأنّها إذا غلبت أفضت به إلى ترك الحدود وإضاعة الحقوق فيدعو ذلك إلى هياج طبائع المفسدين وتحريك آمال المتغلبين وانحلّ من عرى السياسة ما كان بالرهبة ملتئمًا وبخوف العقوبة منتظمًا.

ومن نسب إلى رحمة تبطل حدًّا أو تضع حقاّ كان كما قال المقدمون كالطبيب الذي يرحم العليل من ألم الحديد ومرارة الأدوية فتؤديه رحمته إيّاه إلى هلكته وتورده حياض منيته فتصير رحمته له أبلى من قسوته ورفقه [١٤] به أضرّ من غلظته.

[القسوة والغلظة]

ثمّ الخلق الثاني المقابل لهذا الخلق هو القسوة والغلظة فإنّها إذا غلبت أفضت إلى مجاوزة الحدود في الجناة وعقوبة الأتقياء البراة فيدعو ذلك إلى إحاش المستأنسين وتفرق المتآلفين وإساءة ظنون المناصحين ويصير كل ولي له خصيماّ، وكل امرئ عليه حنقاّ وربما ظنّ بعض الناس القساوة صرامة فيذهب في ذلك بعيداّ، لأن الصرامة قلّة الغفلة عن الجرائر ومعرفة الأمور على الحقائق حتّى لا يتدلس عليه السقيم بالسليم ولا يتصور الخالع بصورة الطائع والقساوة تهوّر في الحدود وتعديّ في [١٥] الحقوق يقفه عليه أتباع أهوائه وتحكيم فاسد رأيه.

[3. Cömertlik ve Lutufkârlık]

Üçüncü huy cömert ve lutufkâr olmaktır. Bu huy sınırında durursa övgüye lâyık olur. Sınırı ise ihtiyaç hâlinde ihtiyaç duyulan şeyi karşılıksız vermek ve bunu, gücü ölçüsünde hak eden kişiye ulaştırmaktır. Hükümdar bu sınırı aşarsa, malı saçıp savurmak ve boş yere harcamakla nitelendirilir. Onun saçıp savurması yüzünden birtakım haklar kaybedilmiş olur. İnsanlar arasında, hükümdarın elindeki malları hak etmediği ve gayret göstermeden kazandığı düşüncesi yaygınlaşırsa bu durum, atâ (bağış/yardım) isteyenlerin hırslarını kamçılar. Karşılıksız yardım talep eden gruplar, meslek edinme zahmetine katlanmak yerine, [hak etmediklerini isteme] suçunu işleme alçaklığına düşerek hükümdara yönelirler. Hepsinin isteklerini yerine getirmek isterse, emellerinin sonsuzluğu ve beklentilerinin büyüklüğü sebebiyle buna güç yetiremez. Şayet güç yetirebilecek olsa, taraftarlarının çalışma gayretini bozmuş olur. Aynı zamanda onların niyetleri bozulmuş olur. Çünkü o atâ konusunda, taraftarlarını kendileri gibi çalışmayan ve onların yerini dolduramayacak kimselerle bir tutmuştur.

Filozoflardan biri şöyle der: “İsrafta hayır, hayırda israf yoktur.”

Eğer hükümdar bir gruba bağışta bulunup diğerini mahrum bırakırsa, bağışta bulunduğu kimselerin övgüsünden katbekat fazlasıyla mahrum bıraktıklarının kınamasına maruz kalır.

[4. Cimrilik ve Eli Sıkılık]

Bu huyun zıddı dördüncü huy, saygın kişilerin uzaklaşmasına, seçkin ve sıradan insanların kınamasına, dost gönüllerin terk etmesine, düşman dillerinin uzamasına sebep olan cimrilik ve eli sıkılıktır. Bu huy hıyaneti emanete, ikiyüzlülüğü samimiyete tercih etmekle neticelenir. Çünkü hükümdar, samimi ve emin kişiyi cimri ve hain gibi mahrum bırakır, samimi olanı tercihe lâyık görmezse, hainliği tercih etmiş olur. Sonra o maiyetinde çalışanlara çirkin kazançlar, mide bulandırıcı istekler ve rüşvet alma kabilinden şüphe kapılarını açar. Hükümdar bu huyları kendisinde dengelerse ülkesinin nizamı düzelmiş ve devletinin eğriliği doğrulmuş olur.

[السماحة والعطاء]

ثم الخلق الثالث وهو السماحة والعطاء فإن وقف على حدّه وهو بذل ما يحتاج إليه عند الحاجة وإيصاله إلى مستحقّه بقدر الطّاقة كان محمودًا، وإن تجاوز هذا الحدّ صار منسوبًا إلى التبذير والإضاعة وصار بإزاء تبذيره حقوق مضاعة، وإذا انتشر في النّاس أنّ أمواله تنال بغير استحقاق وتدرّك بغير سعي أثار ذلك مطامع المحتذين وتوجهت إليه وفود السّائلين قد ألّقوا كلف الاحتراف واستبدلوا به دني الاقتراف فإن رام إرضاء جميعهم لم يطق لاتساع آمالهم وقوة أطماعهم ولو أطاق لأفسد سعي أتباعه [٥١٠] وخبثت نيات أشياعه إذ سوى بينهم في العطاء وبين من لم يسع سعيهم ولا سدّ مسدّهم.

وقال بعض الحكماء: «لا خير في السّرف ولا سرف في الخير.»

وإن خصّ بالعطاء قومًا وحرم قومًا لحقه من ذمّ من حرمه أضعاف ما لحقه من حمد من وصله.

[البخل والإمساك]

ثم الخلق الرابع المقابل لهذا الخلق وهو البخل والإمساك المؤدّي إلى تفرق الكرام وذمّ الخاصّ العامّ وانصراف قلوب الأولياء واستطالة ألسنة الأعداء فيصير ذلك مفضيًا إلى إثارة الخيانة على الأمانة والغشّ على التّصيحّة، لأنّه إذا حرم الناصح الأمين كحرمان الخائن الضنين ولم ير الناصح مؤثرًا كان للخيانة مؤثرًا ثمّ يفتح للحاشية أبواب الريب في قببح المكاسب [٦١٠] وخبث المطالب وقبول الرشا، فهذه الأخلاق إذا أخذ الملك نفسه بتعديلها اتسق نظام مملكته واستقام أود دولته.

[Hasetten Kaçınmak]

Sonra hükümdar kendisini başkalarının hasedinden korur. Çünkü onun konumu kınanmaktan çok yücedir. Hasedin dış yüzü iç yüzünden daha çirkin, iç yüzü dış yüzünden daha zararlıdır. Zira hasedin dış yüzü, faziletli insanlara hayırda bulunma sebebiyle aşırı derecede üzülmektir. Bu dış yüzüyle haset özellikle de faziletlerin temeli, hayırların kaynağı olan hükümdarlar için çirkindir. Hasedin iç yüzü ise, vücudu kemiren kurt misali nefsi tüketen, hiçbir fayda sağlamayan ve hiçbir zararı uzaklaştırmayan, düşmana hiçbir etkisi olmayan bir huydur.

[Hayırda Yarışmak]

Başkalarıyla yarışmaya gelince, bu hasetten başka bir şeydir. Birbirine denk kimselerin kendi faziletleri konusunda yarışa girmelerinde hiçbir sakınca yoktur. Bazen bir toplum hayırda yarışmayı yanlışlıkla haset zannedebilir. İş onların zannettikleri gibi değildir. Çünkü [hayırda] yarış, faziletli kişiye zarar vermeksizin daha faziletli kimselere benzeme gayreti göstermektir. Haset ise zarar vermeye yöneliktir. Zira hasetçi, faziletli insanın faziletini kaybetmesini amaçlar. İşte [hayırda] yarışla haset arasındaki fark budur.

[İyilikleri Başa Kaktan Kaçınmak]

Hükümdar iyilikleri başa kaktan ve iyiliklerle böbürlenmekten uzak durur. Çünkü aksini yapmak gönül darlığından kaynaklanır ve kötü ahlâkın bir sonucudur. Ancak iyiliklerine nankörlük edip kendisine isyan etmek üzere olan bir topluluk görürse [iyilikleri başa kakıp böbürlenebilir]. Böyle yapması onların şükürlerinin azlığına ve onlara yaptığı iyiliklere nankörlük edilmesine karşı tehdit yerine geçer. Hükümdarın bu davranışı, şükürü gerektiren yeni bir iyilik olur.

[Saltanat İşlerini Gözden Geçirmek]

Hükümdarın bir âdeti de gündüz yaptıklarını geceleyin gözden geçirmek olsun. Zira gece, fikirleri ve zihni daha derleyip toparlayıcıdır. Eğer yaptığı iş doğru ise, onu sağlamlaştırıp yürürlüğe koyar. Şayet o iş konusunda doğrudan saparsa, mümkünse derhâl onu telafi etmeye koyulur ve gelecekte de o işin bir benzerini yapmaz.

[تجنب الحسد]

ثم يحفظ نفسه من حسد غيره، فإن قدره يجلب عن مذمته وظاهر الحسد أقبح من باطنه وباطنه أضر من ظاهره لأنه في الظاهر شدة الأذى على الخير أن يكون للناس الأفاضل، وهذا قبيح في الظاهر وخاصة بالملوك الذين هم أسس الفضائل ومعدن الخيرات وباطنه أنه مذهب للنفس كدود للحسد غير جالب لنفع ولا دافع لضرر ولا مؤثر في عدو.

[المنافسة]

فأما المنافسة فهي غير الحسد فلا بأس أن يتنافس الأكفء في فضائلهم وربما غلط قوم فظنوا أن المنافسة في الخير هي الحسد وليس الأمر كما ظنوا لأن المنافسة طلب [٣٦١] التشبه بالأفاضل من غير إدخال ضرر على الفاضل، والحسد مصروف إلى الضرر لأن غايته أن يعدم الفاضل فضله، فهذا هو الفرق بين المنافسة والحسد.

[تجنب الامتنان]

ويجتنب الامتنان في الإحسان والبذخ بالجميل فإنه من ضيق النفس وتابع لفساد الأخلاق إلا أن يرى قومًا كفروا إحسانه وقاربوا عصيانه فيخرج ذلك مخرج التهديد جزاء لقلّة شكرهم وكفر إحسانه إليهم ويكون ذلك منه إحسانًا أنفًا يستوجب به الشكر.

[تصفح أمور السلطنة]

وليكن من دأبه أن يتصفح في ليلته ما فعله في نهاره فإن الليل أجمع للفكر وأحضر للخطر فإن كان صوابًا أحكمه وأمضاه، وإن كان قد مال فيه عن الصواب بادر إلى استدراكه إن أمكن وانتهى عن مثله [١٧] في المستقبل.

[İfrat ve Tefrit]

Bilinmeli ki hükümdar yaptığı işlerde üç şekilde davranmış olabilir: Ya işleri yaparken orta bir yol tutup ölçülü bir tavır sergilemiştir -ki bu bütün işlerde adalettir-, yahut aşırı gitmiş veya ihmalkârlık göstermiştir. Aşırı gitme ve ihmalkârlığın her ikisi de orta yoldan sapma ve haktan uzaklaşmadır. O, bu hususları derinlemesine inceleyip araştırma yaparak tanısın, işi yürürlüğe koymadan ve kökenine inmeden önce iyice düşünsün. Bunun yanında başkalarının yaptıklarını da gözden geçirsün. Güzel olanlardan beğendiğini, faziletinden dolayı iyi gördüğünü yapmaya koyulsun, onları yaparak kendini süslesin. Zira mutlu kişi, başkalarının yaptıklarını gözden geçirip onların kötü olanlarına son veren, iyilerine uyup güzel faydaları elde eden ve tecrübelerin olası riskinden emin olan kimsedir. Peygamber'den (salât ve selâm üzerine olsun) rivayet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: "Bahtiyar kişi, başkasından ibret alan insandır."¹

15 Şair şöyle der:

Şüphesiz mutlu kişinin başkasından alacağı bir ibret vardır
Tecrübelerde de bir düstur (tahkim) ve alınacak bir ders vardır

[Tedbiri Elden Bırakmamak]

Hükümdar uyanıklığı ve tedbiri elden bırakmasın, kadere tevekkülü, tedbiri elden bırakmaya götüren bir yol edinmesin. Filozoflardan birine denildi ki: "Tedbirli olmak nedir?" O da şöyle dedi: "Olabilecek şeylere karşı temkinli olmandır." Denildi ki: "Acizlik nedir?" "Olabilecek şeylere karşı güven içinde bulunmandır." Bilinmeli ki bizi tedbir almaya ve endişelenmeye sevk eden bazı şeylerde tedbir ve endişe yersiz kullanılacak olursa; aşırı tedbir, kişiyi korkusunun belli olacağı durumlara sokar. Denildi ki: "Tebirdir aşırılıktan kaçınmak da bir tür tedbirdir."

Hükümdar uğursuzluğa inanmaktan kaçınır. Çünkü sağlıklı düşünmeye bundan daha fazla zarar veren ve tedbiri bundan daha fazla bozan hiçbir şey yoktur. Kaldı ki sünnette uğursuzluğa inanmaktan kaçınmayı emreden ve bunu yasaklayan delil vardır. Her kim uğursuzluğa inanmanın takdiri önlediğine veya sakınılacak bir şeyi uzaklaştırdığına kanaat getirirse o, kuruntuya kapılmıştır.

1 Müslim, "Kader", 3.

[الإفراط والتفريط]

وليعلم أنما صدر من أفعاله فليس يخلو فيه ثلاثة أحوال:

إمّا أن يكون قد اقتصد في فعلها ووقف منها على حدّها وهو العدل في كل الأمور، أو يكون قد أفرط فيها أو قصر عنها وكلاهما ميل عن القصد وخروج عن الحق فليعرف ذلك بسبره وتحريه وليفكر فيه قبل نفوذه وتقصيه، وليكن مع ذلك متصفحًا لأفعال غيره فما أعجبه من جميلها واستحسنه من فضائلها بادر إلى فعله وزين نفسه بالعمل به، فإن السعيد من تصفح أفعال غيره فاتتهى عن سيئها واقتدى بأحسنها فنال هنيء المنافع وأمن خطر التجارب. وقد روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: «السعيد من وعظ [٣٧١] بغيره»^١.

وقال الشاعر:

إن السعيد له من غيره عظة وفي التجارب تحكيم ومعتبر^٢

[الحذر والاحتراس]

ولا يغفل عن الحذر والاحتراس ويجعل التوكّل على الأقدار طريقًا إلى إضاعة الحزم، وقيل لبعض الحكماء: «ما الحزم؟»، فقال: «أن تحذر ما يمكن كونه»، قيل: «فما العجز؟»، قال: «أن تأمن ما يمكن كونه». وليعلم أن بعض شدّة الاتقاء والحذر ممّا يدعوننا إليه ما يتقى ويحذر، فإن استعمل ذلك في غير موضعه أدخله شدّة اتقائه فيما كان منه بدء إشفاقه، وقيل: «من التوقي ترك الإفراط [٨١] في التوقي».

ويحذر من اعتقاد الطيرة فإنّه ليس شيء أضرّ بالرأي ولا أفسد للتدبير منها مع ورود السنة باجتنابها والنهي عنها، ومن ظنّ أن الطيرة تردّ قضاء أو تدفع محذورًا فقد وهم.

١ صحیح مسلم، «القدر»، ٣.

٢ تسهيل النظر وتعجيل الظفر في أخلاق الملك للموردي، ص. ١٢٦.

Uğurlu görmeye gelince bu övülen bir huydur. Zira bu huy, azmi güçlendirir ve kişiyi ciddi olmaya sevk eder. Peygamber (salât ve selâm üzerine olsun) gazvelerinde ve savaşlarında uğur görmüştür.

Hükümdar, gerekmedikçe durağan işleri harekete geçirmesin. Zorunlu olduğuna kanaat getirmediğince bu işlerden yapılması beklenenlere başlamasın. Bir atasözünde şöyle denilmiştir: “Kapatılması zor hiçbir kapıyı açma, geri çevirmekten aciz olduğun hiçbir oku atma, düzeltmesi seni yoracak hiçbir şeyi bozma, açması seni çaresiz bırakacak hiçbir kapıyı kapatma.”

Şair şöyle demiştir:

Gidiş yolları geniş olsa da dönüş yolları seni yoracak bir işten sakın
Diğer insanlar mazur görmezken kişinin kendisine mazeret bulması
hoş değildir

[Hükümdarlar Raiyyeye Örneklilik Teşkil Ederler]

O [hükümdar] sadece yapmaya başladığı bir iyiliği emretmeli ve sadece terk etmeye başladığı bir kötülüğü yasaklamalıdır. Kendisini kınamadığı bir konuda hiç kimseyi kınamamalıdır. Yerine getirmediği hiçbir iyiliği de halka emretmemelidir. Çünkü insanlar hükümdarlarının ahlâkına uyar ve onlara benzemeye çalışırlar. Çünkü onlar, parmakla gösterilen önderler, amaçlanan hedeflerdir.

Filozoflardan biri demiştir ki “Kendini kendin için düzelt ki insanlar sana tâbi olsunlar.”

Me'mûn “Hükümdarlar arasında siyâseti en iyi beceren kişi, halkı için kendisine karşı siyâset yapıp halkın kendisine karşı ileri sürebileceği iddiaları çürüten ve halka karşı kendi delillerini kesinleştiren kimsedir.” der.

Hükümdar, yerine getirmekle yükümlü ise hiçbir hakkı îfâdan, ortaya çıkacak olursa hiçbir delili kabul etmekten kaçınmaz. Zira hakka dönmek, delilini açıkça bilen kişi için haktan başka şeylerde ısrar etmekten daha iyidir. Çünkü bu durumda herkes ona karşı alttan alır ve aleyhine delil getirmekten çekinir.

Hükümdar nefsinin arzularını gözden geçirmelidir. Çünkü bu arzular yerilen hevânın sonuçlarındandır. Bunlardan aklen çirkin olmayanları ve şeriat bakımından yasaklanmayanları yapabilir.

فأما الفأل فمحمود لأن فيه تقوية للعزم وباعثًا على الجِد، فقد تفاعل رسول الله صلى الله عليه وسلم في غزواته وحروبه.

ولا يحرك من الأمور ما كان ساكنًا ولا يفتح منها ما كان مرتقبًا ما لم يغلبه اضطراب فقد قيل في المثل: «لا تفتح بابًا يعيبك سدّه ولا ترم سهماً يعجزك ردّه ولا تفسد أمرًا يعيبك إصلاحه ولا تغلق بابًا يعجزك افتتاحه.»

وقد قال الشاعر: [١٨٠]

إياك والأمر الذي إن توسعت   موارده أعيت عليك المصادر
فما حسن أن يعذر المرء نفسه   وليس له من سائر الناس عاذر^١

[الملوك أسوة للرعية]

ولا يأمر بمعروف إلا بدأ بفعله ولا ينهى عن منكر إلا بدأ بتركه ولا يلم أحدًا بما لا يلوم عليه نفسه ولا يأمرهم ببر لا ياتمر به فإن الناس بأخلاق ملوكهم يستنون وعلى شاكلتهم يجرون لأنهم العلم المشار إليه والغرض المقصود نحوه.

وقد قال بعض الحكماء: «أصلح نفسك لنفسك يكن الناس تبعًا لك.»

وقال المأمون: «أسوس الملوك^٢ من ساس نفسه لرعيته فأسقط عنه مواقع حجتها وقطع مواقع حجته عنها.»

لا يأنف من حقي إن لزمه أو حجة إن قامت فإن الرجوع إلى الحق أولى من المقام على ما سواه لمن علم وضوح حجته [٩١] فإن كل امرئ إنما يخاطب بأصغر لسانيه ويحبس نفسه عن إقامة الحجة عليه،

ويراعي أمر شهوراته فإنها من نتائج الهوى المذموم فيأتي منها ما لم يكن في العقل قبيحًا ولا في الشرع محظورًا.

١ تسهيل النظر، ص. ١٣٣-١٣٤.

٢ في الأصل: «الناس» والمثبت من تسهيل النظر، ص. ١٣٦.

Filozoflardan biri “Hükümdar bütün vaktini arzularını yerine getirmeye harcarsa, halk da bütün vaktini onun iktidarını (mülk) bozmaya harcar.” demiştir.

5 Güzel konuşan hatiplerden biri de “Kendi arzularını üstün tutan kim-
senin halkı yiter gider. Sarhoşluğu devam eden insanın düşünme kabiliyeti
bozular.” demiştir.

Hükümdar ahlâkını derinlemesine inceleyerek kendisini temizler. Düş-
manını gözetlediği gibi dostunu da gözetler. Dostunun veya soylu birinin
yanında özensiz davranarak kendisine karşı yakınlık veya laubalilik oluşma-
10 sına izin vermez.

Filozoflardan biri şöyle demiştir: “Başkasından daha çok kendinden utan.”

İşte bunlar, doğru yolda olan hükümdarın ahlâkı hakkında yeterli sözlerdir.

فقد قال بعض الحكماء: «إذا تفرغ الملك للهوى تفرغت الرعية لإفساد ملكه.»
 وقال بعض البلغاء: «من آثر الهوى ضاعت رعيته، ومن داوم السكر فسدت رويته.»

فيهذب نفسه بسبر أخلاقه ويراقب وليه كمراقبة عدوه ولا يحدث له الأنسة
 والانبساط بترك التحفظ عند ولي أو نسيب،
 فقد قال بعض الحكماء: «ليكن استحياءك من نفسك أكثر من استحيائك من غيرك.»

فهذه كلمة كافية في أخلاق الملك الرشيد. [١٩ب]

İKİNCİ BÖLÜM

HÜKÜMDARIN İZLEMESİ GEREKEN SİYÂSET

5 Yüce Allah'ın kendi arzında ve beldelerinde siyâset yapma imkânı verdiği, yarattıklarını ve kullarını kendisine emanet ettiği kişinin O'nun bol nimetlerine samimiyetle ve halka karşı güzel davranmakla karşılık vermesi gerekir.

10 Allah Teâlâ “Dünyadaki nasibini unutma. Allah'ın sana yaptığı iyilik gibi sen de (başkalarına) iyilik yap.” buyurur.¹ Hz. Peygamber'den (salât ve selâm üzerine olsun) rivayet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: “Kim aralarında bulunduğu kişilere iyi bir yol açarsa, ona hem bu davranışın hem de kıyamet gününe kadar bu iyi davranışla amel edenlerin sevabı verilir. Onların sevaplarından da hiçbir şey eksiltilmez. Kim de aralarında bulunduğu kişilere kötü bir yol açarsa ona bu kötü davranışın ve kıyamet gününe kadar o kötü davranışla amel edenlerin günahı yazılır. Onların günahlarından da hiçbir şey eksiltilmez.”²

15 Anlatıldığına göre Osman b. Abdullah, duruşma salonunda insanlar arasında yargılama yapan Kâdi Muhammed b. Semâ'a'ya uyarıda bulunup “Ey işitmez olasınca İbn Semâ'a, iyi dinle!” demiş, sonra şu şiiri söylemiştir:

Ey zavallı! And olsun ki sen bizim korkaklarımızın gönlünü daraltan bir iş üstlendin

20 Sen bizim bilginlerimiz arasında hükmetmekte iken bilir misin Arşın Rabbinin de hüküm vereceğini

Bunun üzerine İbn Semâ'a, gözyaşları yanaklarından süzülür vaziyette oturduğu yerden kalktı.

25 Tasa ve endişeye, yorulma ve gayrete, halkın işlerini yürütme görevini üstlenenden daha lâıyk kimse yoktur. Çünkü halk onun hükmüne boyun eğer, onun emir ve yasaklarına göre davranır, o düzgün olursa halk da düzgün olur, o bozulursa halkın işleri de bozulur.

Filozoflar şöyle demişlerdir: “Yöneticinin doğru yolda olması, zamanın bolluk ve bereketinden daha hayırlıdır.”

1 Kasas, 28/77.

2 Bu hâliyle kaynağı bulunamamıştır.

الباب الثاني

في سياسة الملك

حق على كل من مكّنه الله عز وجل في أرضه وبلاده واتّمنه على خلقه وعباده أن يقابل جزيل نعمه بحسن السريرة ويجري في الرّعية بجميل السّيرة،

قال الله سبحانه وتعالى ﴿وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ﴾ [القصص: ٧٧/٨٢]. وروي عن النّبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: «من سار فيمن بين ظهره بسيرة حسنة كان له أجرها وأجر العاملين بها إلى يوم القيامة من غير أن ينقص من أجورهم شيء، ومن سار فيمن بين ظهره بسيرة سيّئة كان عليه وزرها ووزر العاملين بها إلى يوم القيامة من غير أن ينقص من أوزارهم شيء»^١.

[١٠٢] وحكي أن عثمان بن عبد الله وقف على محمّد بن سماعة القاضي وهو في مجلس قضائه يحكم بين النّاس، فقال: «اسمع لا سمعت يا ابن سماعة»، ثم أنشأ يقول:

لقد كلفت يا مسكين أمرا   تضيق له قلوب الخائفينا
أتعلم أن رب العرش قاضٍ   وتقضي أنت بين العالمينا^٢

فقام ابن سماعة من مجلسه ودموعه جارية على خده.

وليس أحد أولى بالحدز والإشفاق وأحرى بالتصب والاجتهاد ممّن تقلد أمور الرعية لانقيادهم لحكمه وتصرفهم بين أمره ونهيه وصلاح جماعتهم بصلاحه وفساد أمورهم بفساده.

وقد قالت الحكماء: «رشاد الوالي خير من خصب الزّمان».

١ لم نعثر عليه.
٢ تسهيل النظر، ص. ١٤٥.

En doğru yolda olan yönetici, yönetim yetkisiyle dini koruyan ve düşünceleriyle Müslümanların maslahatı sağlanan yöneticidir. Belki de bazı hükümdarlar din işini ihmal edip işlerinde kendi gücüne ve askerlerinin çokluğuna güvenmiştir. Oysa o, kendisine itaat etmelerinin dinen vâcib olduğuna inanmaması durumunda askerlerinin kendisi için her türlü zarardan daha zararlı olacağını bilmemektedir. Çünkü bu takdirde onlar kendisine, yerine getiremeyeceği şeyler önerip yapmadığı şeyleri yaptığına hükmedebilirler. Eğer onlar hükümdara karşı harekete geçen birini dinlerlerse onun mallarını elde etme arzuları depreşir ve içinde buldukları hâl artık onları tatmin etmez olur. Dolayısıyla askerler artık uçurumun kenarına gelmiş ve hükümdara karşı bir hamle konusunda artık güvenilmez olmuş olurlar.

Denilmiştir ki: “Her kim devletini (mülk) dinin hizmetine verirse sultanların hepsi ona boyun eğer; kim de dinini devletin hizmetine verirse herkes onun saltanatına göz diker.”

Filozoflardan biri şöyle demiştir: “Hükümdar, nasıl ki halkın içinde sözü kendisinden daha geçerli birinin bulunmasını istemiyorsa; din hususunda da kendisinden daha üstün birinin bulunmasını istememelidir.”

[Din ve Devlet İkizdir]

Erdeşîr b. Bâbek, Fars hükümdarlarına yönelik bir tavsiyesinde şöyle demiştir: “Din ve devlet ikiz kardeş gibidir. Bunların hiçbirisi diğeri olmadan varlığını koruyamaz. Çünkü din temel, devlet ise bekçidir. Devletin mutlaka bir temeli, dinin de mutlaka bir bekçisi olmalıdır. Zira bekçisi olmayan şey kaybolmaya, temeli olmayan şey de yıkılmaya mahkûmdur.”

Dini açıkça ihmal eden bir kimse, devletin düzgün, hâlinin iyi olmasını nasıl ümit edebilir ki? Oysa dinin ihmal edilmesi durumunda ortaya çıkacak kötü etki ve büyük günaha ilave olarak, halkından devletini destekleyenler muhalif, geriye kalan halkı da düşman olur. Hz. Peygamber (salât ve selâm üzerine olsun) de böyle buyurmuştur: “İleride yönetime gelmeye karşı aşırı düşkünlük göstereceksiniz. Sonra yöneticilik, (hakkını veremeyenler için) kıyamet gününde üzüntü ve pişmanlığa sebep olacaktır. Emziren anne ne güzel, sütten kesen anne ne kötüdür.”¹

1 Buharî, “Ahkâm”, 7.

وأرشد الولاية من حرس ولايته الدين [٣٠٢] وانتظم بنظره صلاح المسلمين وربما أهمل بعض الملوك أمر الدين وعول في أموره على قوته وكثرة أجناده وليس يعلم أن أجناده إذا لم يعتقدوا وجوب طاعته في الدين كانوا أضرب عليه من كل ضرب مباين لاقتراحهم عليه ما لا ينهض به وتحكمهم عليه بما لا يثبت له، فإن سمعوا بنايغ نبغ عليه قوي طمعهم في اجتياح أمواله ولم يقتنعهم استيعاب حاله فكان منهم على شفا جرف لا يأمن من سطوتهم به.

وقد قيل: «من جعل ملكه خادمًا لدينه انقاد له كل سلطان، ومن جعل دينه خادمًا لملكه طمع فيه كل إنسان.»

وقال بعض الحكماء: «ينبغي للملك أن يأنف أن يكون في رعيته من هو أفضل دينًا منه كما يأنف أن يكون [١٢] فيهم من هو أنفذ أمرًا منه.»

[الدين والملك توأمان]

وقال أردشير بن بابك في عهده إلى ملوك فارس: «إن الدين والملك توأمان لا قوام لأحدهما إلا بصاحبه، لأن الدين أسّ والملك حارس ولا بد للملك من أسّه ولا بد للدين من حارسه، لأن ما لا حارس له ضائع وما لا أسّ له منهدم.»

وكيف يرجو من ظاهر بإهمال الدين استقامة ملك وصلاح حال وقد صار أعوان دولته أضدادها وسائر رعيته أعداءها مع قبح أثره وعظم وزره. وكذلك قال النبي صلى الله عليه وسلم: «ستحرصون على الإمارة ثم تكون حسرة وندامة يوم القيامة فنعمت المرضعة وبئست الفاطمة.»^١

١ صحیح البخاری، «الأحكام»، ٧.

Filozoflardan biri: “Hükümdar, Allah’ın kulları içinde ve ülkesinde O’nun halifesidir. Allah’ın emirlerine muhalefet ederek O’na halifelik yapmak asla doğru olmayacaktır.” der.

Hükümdarların iyisi, iktidarını din ile koruyan değil, iktidarı ile dini koruyan, zulmüyle sünneti öldüren değil, adaletiyle onu yaşatan ve iyi yönetimiyle halkı koruyan hükümdardır. Bu sayede o, iktidarının dayanaklarını sağlamlaştırmış, devletinin temelini yükseltmiş, kulları hakkında Allah’ın emrine uymuş olur.

[Âdil Siyâsetin Dayandığı Temeller: Rağbet, Rahbet ve İnsaf]

Âdil siyâsetin dayandığı temel, *rağbet* (insanları iyi ve güzel olana teşvik etmek), *rahbet* (korkutma) ve *insaf*tır.

Rağbet insanları kaynaşma ve güzel itaate yöneltir; şefkat göstermeye ve samimiyet sergilemeye sevk eder. Bu da yönettiği ülkeyi koruma yollarının en güçlüsüdür. Denilmiştir ki “Senin iyiliğine güvenen, iktidarından çekinir.”

Ebrevîz “İnsanların en cahili işleri konusunda, iyilik yapma umudu vermeyen ve kötülüğünden emin olunmayan kişiye güvenen kimsedir.” demiştir.

Rahbet ise, katı muhalefeti önler, fesatçıların eylemlerine engel olur. Rahbet iktidarının istikrarını sağlayan en güçlü yöntemlerden biridir.

Denilmiştir ki “İdaredeki ciddiyetin göstergelerinden biri asalet, devlet olmanın belirtilerinden biri de uyanık olmaktır.”¹

Güzel konuşanlardan biri şöyle der: “Uyanık ve tedbirli olmayı elden bırakan ve işini temelsiz yapan kişi izzetini kaybeder ve acizliğe dûçar olur.”

İnsaf ise halkın durumunun kendisiyle düzeldiği ve memleket işlerinin kendisiyle nizam kazandığı adalettir. Denilmiştir ki “Yönetimde âdil davranan, yardımcılara ihtiyaç duymaz.” Filozoflardan biri şöyle der: “Hükümdarlık, küfürle devam eder fakat zulümle devam etmez.”

Çağımız şairlerinden biri bu sözü alıp şöyle demiştir:

1 Bu cümlelin Arapçası, “من أمارات الجد حسن الجد ومن علامات الدولة قلة الغفلة” şeklindedir. Asalet olarak tercüme ettiğimiz ifade “işini düzgün bir şekilde yapmak” olarak da anlaşılabilir.

وقال بعض الحكماء: «الملك خليفة الله في عبادته [١٢٠] وبلاده ولن يستقيم أمر خلافته مع مخالفته.»

فالسعيد من الملوك من وقى الدين بملكه ولم يق الملك بدينه وأحى السنة بعدله ولم يمتها بجوره وحرس الرعية بتدبيره ليكون لقواعد ملكه موطداً ولأساس دولته مشيداً ولأمر الله تعالى في عبادته ممتثلاً. ٥

[أصول السياسة العادلة: الرغبة والرغبة والإنصاف]

وأصل ما تبنى عليه السياسة العادلة في سيره الرغبة والرغبة والإنصاف.

فأما الرغبة فتدعو إلى التآلف وحسن الطاعة وتبعث على الإشفاق وبذل النصيحة وذلك من أقوى الأسباب في حراسة المملكة. وقد قيل: «من وثق بإحسانك أشفق على سلطانك.» ١٠

وقال أبرويز: «أجهل الناس من يعتمد في أموره على من لا يأمل خيره ولا يأمن شره.»

وأما الرغبة [٢٢] فتحسم خلاف ذوي العناد وتمنع سعي أهل الفساد، وذلك من أقوى الأسباب في تهذيب المملكة.

وقد قيل: «من أمارات الجدد حسن الجدد ومن علامات الدولة قلة الغفلة.» ١٥

وقال بعض البلغاء: «من أعرض عن الحذر والاحتراس وبنى أمره على غير أساس زال عنه العز واستولى عليه العجز.»

وأما الإنصاف فهو العدل الذي به يستقيم حال الرعية وتنظم أمور المملكة. وقد قيل: «من عدل في سلطانه استغنى عن أعوانه.» وقال بعض الحكماء: «الملك يبقى على الكفر ولا يبقى على الظلم.» ٢٠

فأخذه بعض شعراء هذا العصر فقال:

Bir ülkeye yönetici olursan adalete sarıl
Orada zulmetmekten zinhar sakın
Devlet kızıl küfürle devam eder
Ama şehirde de kırsalda da zulümle devam etmez

5 İskender, Hind filozoflarına “Adalet mi yoksa cesaret mi daha üstündür?” diye sordu. Dediler ki “Adalet sağlanırsa cesarete ihtiyaç kalmaz.”

Erdeşîr “Hükümdar adaletten yüz çevirirse halk da itaatten yüz çevirir.” der.

[İnsafın uzantısı olan] intisafa gelince, bununla yönetim güçlenir ve mallarda bolluk sağlanır. Alınması gereken malı almamak ve alınmaması
10 gereken malı almak adalet değildir. Adalet, bunların ikisinin de gereğini yapmaktır. Yönetim işi ancak böyle davranmakla yolunda gider.

Filozoflardan biri şöyle demiştir: “Yönetim, ehliyetli görevlileri; ehliyetli görevliler, ihsanda bulunmayı; ihsanda bulunmak, malı; mal ise adaleti gerektirir.”

15 Ehliyetli görevliler olmaksızın yönetim bozuk olur, kendilerine ihsanda bulunulmazsa ehliyetli görevliler, halkın mallarına musallat olurlar, mal olmadan da ihsan yapılamaz. Hükümdar ancak adaleti hâkim kılarak gelirlerde süreklilik temin edebilir. Dünya hayatı da iktidarın ihtişamı da adaletin hâkim kılınması ile sağlanabilir.

20 Rağbet, rahbet, insaf ve intisaf ancak sınırını aşmamak ve her birini yerli yerinde kullanmakla doğru olur. Çünkü rahbet konumunda rağbeti kullanmak siyâsette bir bozulmadır. Mütenebbî'nin bu mânada söyledikleri ne kadar güzeldir:

25 Cezalandırma gereken yerde yüksek mevkiler vererek iyilik yapmak, İyilik yapmak gereken yerde cezalandırmak kadar zarar verir¹

Filozoflardan biri “Öfkeyi hak eden bir kişiden razı olmak, razı olmayı hak eden bir kişiye öfke duymak hükümdarın gafilliğinden ileri gelir.” der.

[Hükümdarın Yardımcıları]

30 Bilinmeli ki hükümdar ve halkın düzeni ancak hükümdarın yardımcılarının ve maiyetindeki memurların eğitmesiyle olur. Zira hükümdarın devlet işlerini tek başına görmeye gücü yetmez.

1 Ebû't-Tayyib Mütenebbî, *Divânü'l-Mütenebbî*, Beyrut: Dârü'l-Beyrût, 1403/1983, s. 372.

عليك بالعدل إن وليت مملكة واحذر من الجور غاية الحذر. [٢٢ب]
 فالملك يبقى على الكفر البهيم ولا يبقى مع الجور في بدو ولا حضر.^١
 وقال الإسكندر لحكماء الهند: «أيهما^٢ أفضل العدل أم الشجاعة؟»، قالوا: «إذا
 استعمل العدل استغني عن الشجاعة.»

٥ وقال أردشير: «إذا رغب الملك عن العدل رغب الرعية عن الطاعة.»
 وأما الانتصاف ففيه إعزاز الملك وتوفير الأموال، وليس في العدل ترك مال من
 وجهه ولا أخذه من غير وجهه بل كلا الأمرين عدل لا استقامة للملك إلا بهما.»
 وقال بعض الحكماء: «لا يستغني الملك عن الكفاة ولا الكفاة عن الإفضال ولا
 الإفضال عن المادة ولا المادة عن العدل.»

١٠ فالملك بغير كفاة مختلٌ والكفاة بغير الإفضال [٣٢] مسلطون، والإفضال بغير المادة
 منقطع وإنما يقيم المواد بتسليط العدل، وفي تسليط العدل حياة الدنيا وبهاء الملك.
 وليس تصح هذه الأمور إلا بالوقوف على حدّها واستعمال كل واحد منها في
 موضعه، فإن استعمال الرغبة في موضع الرهبة فساد في السياسة وما أحسن ما قال
 المتنبي في هذا المعنى:

١٥ ووضع الندى في موضع السيف بالعلى مضرٌ كوضع السيف في موضع الندى^٣
 وقال بعض الحكماء: «من سكرات السلطان الرضا عن بعض من يستوجب
 السخط، والسخط عن بعض من يستوجب الرضا.»

[أعوان الملوك]

٢٠ وليلعلم أنه لا استقامة له ولرعيته إلا بتهديب أعوانه وحاشيته لأنّه لا يقدر على
 مباشرة الأمر بنفسه، [٣٣٢]

١ تسهيل النظر، ص. ١٨٤.

٢ في الأصل: «أيما»

٣ ديوان المتنبي، دار بيروت، ١٩٨٣/١٤٠٣، ص. ٣٧٢؛ تسهيل النظر، ص. ١٩٠.

Hükümdar, devlet işlerinde halkından yetenekli olanları görevlendirir. Öncekiler, barışta ve savaşta ülkeyi yöneten siyâsetçiyi, sağlığı koruma ve hastalıkları tedavi etme yönüyle vücudu yöneten doktora benzetmişlerdir. Güçlü bir şekilde yakalama açısından elleri, asker ve yardımcılara; ayakları, at ve nakliye hayvanlarına; gözleri, muhafız ve yakın korumalara; kulakları, postacı ve habercilere; konuşma bakımından dili, vezir, katip ve hatiplere;¹ uzaklık ve yakınlıklarına göre kalbe yakın organları, hükümdarın çevresindeki maiyetine benzetmişlerdir.

Üst sınıfın hizmet alma konusunda alt sınıfa ihtiyacı, değerli organların değerli olmayan organlara ihtiyacı gibidir. Çünkü bazı işler, diğerlerinin sebebidir. İnsanların alt sınıfı, üst sınıfı için hazır elemandır. Halkın her sınıfının diğerine ihtiyacı vardır. Hükümdar için yardımcıları vücut için gerekli organlar mesabesinde olup, o ancak bu organların sağlıklı ve düzgün olması hâlinde iş yapabileceğine göre, hükümdarın yardımcılarından eğri olanları doğrultması, bozuk olanları düzeltmesi, düzelme ümidi olmayanları yok etmesi gerekir. Nitekim vücut ancak urların kesilmesi ile düzelir.

Ebrevîz şöyle der: “Kim kötü bürokratlara güvenirse, bozuk görüşten, sahte kanaatten ve kendisini yenecek düşmandan kurtulamaz.”

[Hükümdarların Yardımcılarının Vasıfları]

Hükümdarın yardımcılarını ve idarecilerini denemede dayanacağı kural, üst düzey görevlilerini denemek, maiyetindeki herkesin düşünce ve görüşlerini dikkatle incelemek, hatta iç hâllerine ve gizli huylarına varıncaya kadar niyetlerini ve maksatlarını bilmektir. O bunu yaparsa, onların tabiatlarının ve niyetlerinin farklı olduğunu görür ve her birini tabiatına uygun bir işe yönlendirir, onların hiçbirine hak etmediği bir makamı, üstlenmeye elverişli olmadığı bir görevi vermez; hiçbirini becerisi sebebiyle hak ettiği görevden daha aşağı bir göreve getirmez. Zira bunların her ikisi de zararlıdır ve siyâseti kirletir.

¹ Arapça yazma nüshada ifade kâtipleri hatiplere benzetmektedir. Doğru ibare yukarıdaki gibi olmalıdır. Mâverî'nin *Teshîlü'n-Nazar* adlı eserinde (s. 192) ise bu ifade “bi'l-vüzerâ ve'l-küttâb [vezirler ve kâtipler gibidir] şeklinde “hatipler” kelimesi olmaksızın yer almaktadır.

وإنما يستتیب فیها الكفاة من أصحابه، وقد شبّه المتقدمون السائس المدبر للمملكة في السلم والحرب بالطیب المدبر للجسد في حفظ الصّحة وعلاج الأمراض، وشبّهوا الیدین في بطشها بالجند والأعوان والرّجلین بالكرّاع والظّهر والعینین بالحجّاب والحرس والأذنین بأصحاب البريد والأخبار واللّسان في نطقه بالوزراء والكتاب والخطباء^١ والأعضاء المجاورة للقلب بحاشية الملك على طبقاتهم في القرب والبعد.

وحاجة الخاصّة إلى العامّة في الاستخدام كحاجة الأعضاء الشريفة إلى التي ليست بشريفة، لأن بعض الأمور لبعض سبب وعوام الناس لخواصهم عدّة ولكل صنف منهم إلى الآخر حاجة [٤٢^أ] وإذا كان أعوانه منه بمنزلة أعضائه التي لا قوام للجسد إلا بها ولا يقدر على التصرف إلا بصحّتها واستقامتها وجب عليه تقويم عوجهم وإصلاح فاسدهم وإبادة من لا يرجى صلاحه منهم كالسلع التي لا يستقيم الجسد إلا بقطعها.

قال أبرويز: «من اعتمد على كفاة السوء لم يخل من رأي فاسد وظن كاذب وعدوّ غالب.»

[أوصاف أعوان الملوك]

وأصل ما يبني عليه قاعدة أمره في اختبار أعوانه وكفاته أن يختبر أهل دولته ويسبر جميع حاشيته ويتصفح عقولهم وآراءهم ومعرفة هممهم وأغراضهم حتّى يعرف بواطن أحوالهم وكوامن أخلاقهم، فإنّه إذا فعل ذلك وجد طباعهم مختلفة وهممهم متباينة فيصرف كل واحد فيما طبع له وجبل عليه [٤٢^ب] ولا يعطي أحدهم منزلة لا يستحقها ولا يستكفيه أمر ولاية لا ينهض بها ولا ينقصه عن مرتبته التي يستحقها بحسن كفايته فكلّا الأمرين مضرّ وبالسياسة معرّ.

١ في الأصل: «بالخطباء»، وفي تسهيل النظر (ص. ١٩٢) العبارة كالتالي: «واللّسان في نطقه بالوزراء والكتاب.»

Behrâm-ı Gûr şöyle demiştir: “Bir devlet için doğru sözlü olmayan kişiden istihbarat almaktan, işinde dürüst davranmayan kimseyi memur yapmaktan daha zararlı hiçbir şey yoktur.”

Büzürçmîhr'e denilmiştir ki “İçlerinde senin gibi biri bulunduğu hâlde Sâsânî hanedanının bazı işleri nasıl oldu da istikrarsızlaştı?” O şöyle cevap verdi: “Çünkü onlar büyük işlerde çapsız işçilere başvurular, sonunda olan oldu.” Denildi ki: “Kim büyük işlerde küçük adamlara başvurursa, işi kaybetmiş ve işe zarar vermiş olur.”

Güzel konuşan filozoflardan biri şöyle der: “Kim yetersiz birine vezirlik verirse hükümdarlığını tehlikeye atmış, güvenilmeyen biriyle istişare ederse, sonunu hazırlamış, emin olmayan birine sır verirse sırrını kaybetmiş olur. Kim kendi başına karar alamayan birinden yardım isterse işini bozmuş, akıllı birini kaybederse kendi aklının zayıflığını göstermiş, cahil birini tercih ederse aşırı cahilliğini ortaya koymuş olur.”

Hükümdar, verilen görevin ağırlığını taşıyamayacak ve atandığı işin yükünü kaldıramayacak kimseye bir aracı sebebiyle veya hatır sayarak görev vermekten sakınsın.

Filozoflardan biri şöyle demiştir: “Donanımlı kişiye görev veren selâmette kalır, hatırını saydığı kişiye görev veren ise pişman olur.”

Aynı şekilde mizaç ve tabiat bakımından uygun değilse, oğullar babalarının makamlarına geçemezler. Nitekim kötü kimseler iyi babalarının makamlarına geçemezler, kendisi yazı bilmiyorsa babası yazı bilen biri yazma işinde çalıştırılmaz. Eğer hükümdar onların oğullarından birini mükâfatlandırmak isterse, mal vererek veya evlatlık hukukunu gözeterek mükâfatlandırır, devlet görevine getirme ümidi vermez. Böylece o oğullarının hakkını devleti/iktidarı ile değil, kendi malıyla ödemiş olur.

Hikâye edildiğine göre Kısra'nın kapısı üzerinde altın işlemeli, üstüne şöyle yazılmış bir abanoz ağacı [levha] vardı: “İstihdam yetkinliğe bağlı, hakların ödenmesi ise hazineye aittir.”

وقد قال بهرام جور: «لا شيء أضرب على الملك من استخبار من لا يصدق إذا أخبر واستكفاء من لا ينصح إذا دبر.»

وقد قيل لبرز جمهر: «كيف اضطرب بعض أمور آل ساسان وفيهم مثلك؟»، قال: «لأنهم استعانوا بأصاغر العمال على أكابر الأعمال فآل أمرهم إلى ما آل.»
 وقيل: «من استعان بأصاغر رجاله على أكابر أعماله فقد ضيع العمل وأوقع الخلل.»
 وقد قال بعض حكماء البلغاء: «من استوزر غير كاف خاطر بملكه، ومن استشار غير [٥٢] أمين أعان على هلكه، ومن أسرّ إلى غير ثقة ضيع سرّه، ومن استعان بغير مستقلّ أفسد أمره، ومن ضيّع عاقلًا دلّ على ضعف عقله، ومن اصطنع جاهلاً أعرب عن فرط جهله.»

١٠ وليحذر تولية أحد بشفاعة شفيح أو لرعاية حرمة إذا لم يكن مضطلعًا بثقل ما ولي ولا ناهضًا بعبء ما استكفي.

فقد قال بعض الحكماء: «من قلّد لذي الكفاية سلم، ومن قلّد لذي الرعاية ندم.»
 وكذلك لا يورث الأبناء منازل الآباء إذا لم يتناسبوا في الشيم والطباع كما لا يرث الأشرار مراتب آبائهم الأخيار ولا يستخدم في الكتبة من كان أبوه كاتبًا إذا كان هو غير كاتب فإن أحب مكافأة أحد من هؤلاء كافأه [٥٢] بالمال والصلة
 ١٥ وأضرب عن إطعامه في الولاية ليكون قاضيًا لحقوقهم بماله ولا يكن قاضيًا لحقوقهم بملكه.

حكى أنه كان على باب كسرى ساجة منقوشة بالذهب عليها مكتوب: «العمل للكفاة وقضاء الحقوق على بيوت الأموال.»

Kim soylu olmayan birinin yüksek mevkilere geldiğini görürse, tabiatı bu göreve elverişli ve uygun olduğu takdirde onu bu görevde tutmasında bir sakınca yoktur. Çünkü soylu insanların evlatlarının ebedi olarak soylu kalmaları mümkün değildir.

5 **[Hükümdarın Denetleyeceği Dört Grup Yardımcı]**

Hükümdarın dört sınıf görevliyi denetlemeye şiddetle ihtiyacı vardır. O bunları bizzat denetlemekten kaçınmamalıdır. Zira bunlar, iktidarının dayanakları ve devletini ayakta tutan şahıslardır.

[Vezirler]

10 Birinci sınıf: Vezirler. Çünkü vezirler hükümdarın vekilleridir. Hükümdarın işleri onların eliyle yürür. Onlar iyi iş çıkarırlarsa iyi işleri, kötü iş yaparlarsa kötü işleri hükümdara nispet edilir. Ayrıca kötü işler, yönettiği ülkede hükümdara büyük zarar verir ve onu iktidarını zayıflatan eleştirilere maruz bırakır.

15 Peygamber (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ bir yöneticiye hayır dilerse, unuttuğunda hatırlatan, hatırladığında kendisine yardım eden samimi bir vezir nasip eder. Allah ona hayırdan başka bir şey dilerse, unuttuğunda hatırlatmayan, hatırladığında kendisine yardım etmeyen kötü bir vezir nasip eder.”¹

20 **[Yargıçlar]**

İkinci sınıf: Yargıçlar ve hâkimler. Bunlar, hüküm vermenin kendilerine bırakılması sebebiyle adaletin terazileri, verdikleri hükümlerde sünnete uydukları için onun bekçileridir. Mazlum, zalimden gördüğü haksızlığın önlenmesini; zayıf, güçlüden hakkının alınmasını yalnız onlar vasıtasıyla ister. 25 Şayet bunların takvâları az, tamahkârlıkları çok olursa, uydurma hükümlerle sünneti öldürür; uydukları nefsânî arzuları ile hakları kaybettirirler. Dine verdikleri zarar, adaleti yıkmaları sebebiyle ülkeye verdikleri zarardan, hakları kaybettirmeleri sebebiyle yargıya başvuran taraflara verdikleri zarardan çok daha büyük olur.

1 Ebû Dâvud, “Harâc”, 4; Nesâî, “Bey’ar”, 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 70.

ومن رآه قد تصدى للمعالي ليس من أبنائها فلا بأس باستكفائه إذا كان على ما تصدى له مطبوعًا وإليه منسوبًا إذ لا سبيل إلى نجباء أولاد نجباء على الأبد.

[تفقد أربع طبقات]

وبالملك أشد الحاجة إلى تفقد أربع طبقات لا يستغني عن تفقد أحوالهم بنفسه
 ٥ لأنهم عماد مملكته وقوام دولته.

[الوزراء]

فالطبقة الأولى الوزراء لأنهم خلفاؤه وعلى أيديهم تصدر [٢٦] أفعاله فإن أحسنوا نسب إليه إحسانهم وإن أساءوا أضيف إليه مساوئهم مع عظم الضرر الدّاخل عليه في مملكته والقدح الموهن لدولته.

١٠ وقد قال النبي صلى الله عليه وسلم: «إذا أراد الله تعالى بالأمر خيرًا جعل له وزير صدق، إن نسي ذكره وإن ذكر أعانه، وإذا أراد الله تعالى به غير ذلك جعل له وزير سوء إن نسي لم يذكره وإن ذكر لم يعنه.»^١

[القضاة والحكام]

١٥ والطبقة الثانية القضاة والحكام الذين هم موازين العدل بتفويض الحكم إليهم وحراس السنة باتباعها في أحكامهم وبهم ينتصف المظلوم من الظالم في رد ظلامته والضعيف من القوي في استيفاء حقه [٦٢] فإن قلّ ورعهم وكثر طمعهم أماتوا السنة بأحكام مبتدعة وأضاعوا الحقوق بأهواء متبعة، فكان قدحهم في الدين أعظم من قدحهم في المملكة في إبطال العدل أعظم من إضرارهم بالمتحاكمين إليهم في إبطال الحق.

١ سنن أبي داود، «الخراج»، ٤؛ سنن النسائي، «البيعة»، ٣٣؛ مسند الإمام أحمد بن حنبل، ٦/٧٠.

Denilmiştir ki “En kötü şey, yargıçların aptallığı ve yöneticilerin zulmüdür.”

Enûşirvân şöyle demiştir: “Yargıçları doğrudan sapan bir hükümdar âdil, valileri bozulan bir hükümdar ise düzgün olamaz.”

[Kumandanlar]

5 Üçüncü sınıf: Komutanlar. Bunlar devletin köşe taşları, ülkesini koruyan, halkının yurdunu-yuvasını savunan, askerlerini idare eden, hükümdarın samimi yardım ve dostluğuna karşılık askerlerine şefkat gösteren kimselerdir.

Hükümdarın bu sınıfı düzgün olursa bütün yardımcıları düzgün olur. 10 Bunlar hükümdarın aleyhine harekete geçerse, askerleri ve işlerin düzeni de bozulur. Çünkü askerler komutanlarına daha çabuk uyarlar ve büyüklerinin sözlerine daha çok itaat ederler. Eğer hükümdar, gücünü kendileri aracılığıyla kullandığı kişilerin gücünden endişe duyar ve kendileri sayesinde [tehlikelerden] kurtulduğu kişilerden emin olmazsa, iktidarını riske, kendisini 15 tehlikeye atmış olur.

Filozoflardan biri “Sana gösterilecek vefa, senden gelecek mükâfat kadar olur.” demiştir.

[Haraç Memurları]

20 Dördüncü sınıf: Haraç memurları. Bunlar işleri yürüten, [hükümdarın] halkı ile kendisi arasında vasıta olan kimselerdir. Eğer haraç memurları devlet mallarına karşı dürüst, görevlerinde âdil davranırlarsa, gelirlerin artması ile hükümdarın hazinesinde mal birikir, adaletin yaygınlaşmasından dolayı ülkesi bayındır olur.

Denilmiştir ki sultanın fazileti ülkeyi bayındır kılmasıdır. Haraç memurları, topladıkları devlet mallarına hainlik ederler ve üstlendikleri görevlerde zulmederlerse, sultanın gelirleri azalır ve ülkesi harap olur; gelirlerinin azalması sebebiyle askerleri onun aleyhine döner ve bundan tamiri zor kötülükler doğar.

Filozoflardan biri şöyle demiştir: “Görevlilerin zulmü, işlerin zulmetidir.”

وقد قيل: «من أقبح الأشياء سخف القضاة وظلم الولاة.»

وقال نوشروان: «ما عدل من جارت قضاته ولا صلح من فسدت كفاته.»

[أمراء الأجناد]

والطبقة الثالثة أمراء الأجناد الذين هم أركان دولته وحماة مملكته والذابون عن حريم رعيته والمالكون أعمنة أجناده والعاطفون بهم على صدق نصرته ومولاته،

فإذا استقامت له هذه الطبقة استقام [٧٢] له جميع أعوانه وإن اضطربت عليه فسدت نظام تدبيره مع سائر أجناده لأنهم إلى طاعة أمرائهم أسرع، ولقول كبرائهم أطوع فإذا خاف سطوة من بهم يسطوا^١ ولم يأمن جانب من بهم ينجو، كان بملكه مغررا وبنفسه مخاطرا.

وقد قال بعض الحكماء: «إن الوفاء لك بقدر الجزاء منك.»

[عمال الخراج]

والطبقة الرابعة عمال الخراج الذين هم جباة الأموال وعمار الأعمال والوسائط بينه وبين رعيته، فإن نصحوا في أمواله وعدلوا في أعماله توفرت خزائنه بسعة الدخل وعمرت بلاده ببسط العدل.

وقد قيل: «فضيلة [٧٢] السلطان عمارة البلدان، وإن خانوا فيما اجتبهوه من أمواله وجاروا فيما تقلدوه من أعماله نقصت مواده وخربت بلاده وتغير عليه لقلّة دخله أجناده وتولد منه ما ليس يحلّ فساده.»

وقد قال بعض الحكماء: «ظلم العمال ظلمة الأعمال.»

١ في الأصل: «يسطوا»

Rivayet edilmiştir ki bir gün Me'mûn makamına oturur, vergi memurluğu yapacak olanlar huzuruna gelir, bunlara Irak köylerinin vergilerini toplama görevi verir ve görev sözleşmelerinde titiz davranır. Sözleşme işlemlerini bitirince Ubeydullah b. Hasen el-Anberî kalkıp yanına giderek: “Ey Müminlerin emiri! Allah Teâla bu işleri sana emanet olarak verdi. Sen görevlendirme yoluyla onları elinden çıkarma.” der. Me'mûn “Doğru söyledin.” der ve yaptığı sözleşmeleri fesheder. Ubeydullah b. Hasen el-Anberî, mutlak görevlendirmenin vergi memurlarının müstakil yetki sahibi olmalarına yol açacağını, bu şekilde tayin edilmelerinin de işlerin bozulmasına yol açacağını belirtmek ister. Me'mûn da onun maksadını anlar.

[Hükümdarın Yakın Çevresi]

Hükümdarın durumlarını bizzat denetlemesi gereken bir görevli sınıfı daha vardır. Ancak bu sınıf, mülk siyâseti ile ilgili değil, kendisinin korunmasıyla ilgilidir. Bu görevliler ona yeme, içme ve giyinme konusunda hizmet eden, yalnız başına kaldığında yakın çevresinde bulunan kimselerdir. Bunlar onun düşmanlara karşı kalesi, kötülöklere karşı kalkandır. Bilge hükümdarlar bu gibi işlerde sadece şu üç kimseden birini çalıştırmışlardır:

- 1- Ya kendisiyle birlikte yetişen tanıdığı kişi
- 2- Ya hükümdarın kendi ahlâkına göre yetiştirdiği kişi
- 3- Ya da hükümdarın gözetimi altında yetişen kişi

Çünkü bunlar ona karşı dostluklarında dürüst, hizmetlerinde samimi ve onu aşırı derecede koruyup gözetken kimselerdir. Bu sebeple hükümdarın ihsanının bunlara daha çok, lutfunun bunlara daha görünür olması gerekir. İhsanda bulunma işini de bizzat kendisi yapar, bu görevlileri başkasının eline bırakmaz.

Eski atasözlerinin birinde şöyle denilmiştir: “Sana zorla hizmet sunan kişi, bu konuda gönüllü olan kimseye denk değildir.”

Sonra hükümdar bu sınıfların dışında kalanları, görevlerindeki konumlarına göre denetler. Denilmiştir ki “Sen kendisine karşı görevini yerine getirdiğin kişiden emin olursun.”

وحكي أن المأمون جلس يوماً وحضر العمال فقبلهم أعمال السواد واحتاط في العقود فلما فرغ قام إليه عبيد الله بن الحسن العنبري فقال: «يا أمير المؤمنين، إن الله تعالى دفعها إليك أمانة فلا تخرجها عن يدك قبالة»، قال: «صدقت»، وفسخ ذلك وإنما أراد عبيد الله ابن الحسن العنبري أن تقبيل الأعمال ذريعة [٢٨] إلى تحكيم العمال وتحكيمهم سبب لخراب الأعمال فتنبه المأمون على مراده. ٥

[من يستخدمهم الملوك في شؤونهم الخاصة]

وها هنا طبقة أخرى يجب أن يتفقد أحوالهم بنفسه غير أنهم يختصون بحراسة نفسه لا لسياسة ملكه وهم الذين يستخدمهم في مطعمه ومشربه وملبسه ومن يقرب منه في خلوته فإنهم حصنه من الأعداء وجنته من الأسواء. وقد اختار حكماء الملوك أن لا يستخدموا في مثل هذا إلا أحد ثلاثة: ١٠

إما من تربى مع الملك وألفه،

وإما من رباه الملك على أخلاقه،

وإما من ربى الملك في حجره.

فإن هؤلاء أهل صدق في موالاته ونصح في خدمته وغلو في حفاظه ورعايته، ومن أجل ذلك وجب أن يكون إحسانه إليهم [٢٨٢] أكثر وتفضله عليهم أظهر ويتولى فعل ذلك بنفسه ولا يكلمهم إلى غيره. ١٥

فقد قيل في سالف الحكم: «إنه ليس من استكره نفسه في حظك كمن كان [حظه]

في طاعتك.»

ثم يتفقد من سوى هذه الطبقات بحسب منازلهم في خدمته. فقد قيل: «من قضيت

واجبه أمنت جانبه.» ٢٠

[Herkesin Bir Âfeti Vardır]

Bilinmeli ki maiyetinde çalışanların ve yardımcılarının her sınıfını bozan bir âfet ve ağır bir musibet vardır. Hükümdar bu âfet ve musibetleri, onları (maiyetindekileri ve yardımcıları) teftiş edip denetlerken fark edebilir; saklı kalan yönleri bu görevlilerin durumlarını araştırma yoluyla ortaya çıkar. Denilmiştir ki:

Hükümdarların âfeti kötü yaşayış, vezirlerin âfeti kötü niyet,
Askerin âfeti komutanlara karşı gelmek, halkın âfeti itaatten ayrılmak,

Liderlerin âfeti siyasi zâfiyet, âlimlerin âfeti başkanlık sevdası,
Yargıçların âfeti aşırı tamahkârlık, âdil insanların âfeti takvâ azlığı,

Hükümdarın âfeti askerlerin birbirine ters düşmesi, âdil kişinin âfeti yöneticilerin doğrudan sapması,

Cesur kişinin âfeti kararlılığını kaybetmesi, güçlünün âfeti rakibini zayıf görmesi,

Asil kişinin âfeti kader engelleri, hazırlık yapan kişinin âfeti planlarının çökmesi,

İyilik yapanın âfeti başa kakma çirkinliği, günahkârın âfeti suizandır.

Hükümdar, şayet çalışanlarının bozulma nedenlerini ve âfet sebeplerini fark ederse, bozulmaya yol açan bu nedenleri araştırıp inceleyerek sona erdirir, zayıflık doğuran sebepleri açığa çıkarıp bunlardan haberdar olmak suretiyle ortadan kaldırır. Bunu sorunların kaynaklarını düzeltmek ve ihmalin sonuçlarından emin olmak için yapar.

[Sınır Muhafızları]

Hükümdar, Rabb'inin emanetini kendilerine bıraktığı, halkının korunmasında kendi yerine atadığı ülke muhafızlarının ve uç bölgelerdeki yöneticilerinin hâllerine çok özen gösterir. Bu görevlere; gerekli meziyetlere sahip, kararlı ve gözü pek olan güvenilir kimselerden hak edenleri getirir.

Erdeşîr, hikmetli bir sözünde şöyle demiştir: "Sınırları beklemeye, askerleri komuta etmeye, atları sürmeye, bölgeleri beklemeye ancak kendisinde şu beş haslet bulunan kimseler elverişlidir. Bu hasletler ise şunlardır:

[لكل طبقة آفة]

وليعلم أن لكل طبقة من الحاشية والأعوان آفة مفسدة وبلية قاذحة يقف عليها عند سيرهم واختبارهم ويظهر ما استكن منها بالبحث عن أحوالهم.

وقد قيل: «آفة الملوك سوء السيرة، وآفة الوزراء خبث السريرة، وآفة الجند مخالفة القادة، وآفة الرعية مفارقة الطاعة، [٩٢] وآفة الزعماء ضعف السياسة، وآفة العلماء حب الرياسة، وآفة القضاة شدة الطمع، وآفة العدول قلة الورع، وآفة الملك تضاد الحماة، وآفة العدل ميل الولاية، وآفة الجريء إضاعة الحزم، وآفة القوي استضعاف الخصم، وآفة المجد عوائق القضاء، وآفة المعد انتقاض الآراء، وآفة المنعم قبح المن، وآفة المذنب سوء الظن.»^١

١٠ فإذا وقف على موادّ فسادهم وأسباب آفاتهم حسم ببحثه وسبره الموادّ المفسدة وقطع بكشفه وخبره الأسباب الموهنة لتستقيم له مصادر الأمور ويأمن نتائج التّقصير.

[حماة البلاد وولاية الأطراف]

١٥ ويكون كثير الاعتناء بسيرة حماة البلاد وولاية الأطراف الذين قد فوض إليهم أمانة ربه واستخلفهم على [٣٩٢] حفاظ خلقه فيندب لذلك من أمنائه من قد حاز خصال التّفويض واستحق بحزمه وشهامته الولاية والتقليد.

وقد قال أردشير في بعض حكمه: «لا يصلح لسدّ الثغور وقود الجيوش وتدبير الخيول وحراسة الإقليم إلا من تكاملت فيه خمس خلال:

١ تسهيل النظر، ص. ٢٣٤-٢٣٥.

1- İşlerle karşılaştığında onların gerçek kaynaklarını kesin olarak bilebileceği bir basiret,

2- Fırsatın ortaya çıktığı açıkça belli olan işler hariç, problemlerle karşılaştığında kendisini acelecilikten alıkoyacak bir ilim,

5 3- Peş peşe gelen ve büyük korku salan musibetlerin sarsamayacağı bir cesaret,

4- Vaadini ve tehdidini yerine getireceği kesin olarak anlaşılan doğru bir söz,

10 5- İsteyenlerin çok olması durumunda malı dağıtmayı kolaylaştıracak bir cömertlik.”

Bu meziyetler siyâset yapanlarda bulunmaz, devlet görevlileri bunlara kâmil mânada sahip olmazlarsa, üstlendikleri görevlerdeki yetersizlikleri, gerekli meziyetlerdeki eksiklikleri oranında olur. Yerine ve zamanına göre bu hasletlere zıt şeyler ârız olabilir. Zaman olur o, ahlâkıdaki yumuşaklık ve nezaketten ötürü, zaman olur ahlâkıdaki sertlik ve şiddetten dolayı övülür. Her zamanın kendine göre bir hükmü ve her toplumun kendine göre bir idare şekli vardır.

Ömer b. Hattâb (radiyallâhu anh) valilerin ahlâkını tavsif ederken şöyle demiştir: “Ümmetin işini üstlenmeye sadece kararlı, az aldanan, çok gayretli ve Allah için kötöleyenlerin kötölemesinden korkmayan kimseler uygundur.”
20 Sonra vali şiddete varmayacak ölçüde sert, zayıflık seviyesine düşmeyecek ölçüde yumuşak, israfa varmayacak şekilde cömert olur. Hz. Ömer'in belirlediği bu huylar, her valinin ve yöneticinin ayrılmaz bir vasfı olmalıdır.

[Hükümdarın Görevlilerin Haklarını Koruması]

25 Hükümdar görevli kesiminin haklarını korur, onların her birini, yeterliliğinden ve başardığı güzel işlerinden dolayı hak ettiği makama getirir. Ülkedeki görevli kesimin haklarını koruması, bu makamlara gelmek için yarışın büyük, talebin çok olması nedeniyle kişinin kendi görme ve işitme duyusunu korumasından daha önemlidir. Devlet görevleri için ayarı bozuk parada olduğu gibi haksız bir şekilde kusurunu gizleyen ehliyetsiz kişiler aday gösterilebilir.
30 Sonuçta lâıyk olanlar bu makamlardan uzak kalırlar ve buralarda haksız yere göreve gelenlerin sözü geçerli olur.

حزم يتيقن به عند موارد الأمور وحقائق مصادرها،
وعلم يحجزه عن التهور في المشكلات إلا عند تجلي فرصتها،
وشجاعة لا ينقصها الملمات بتواتر جوائحها وعظيم هولها،
وصدق في الوعد والوعيد يوثق منه بالوفاء عليها،
وجود يهون عنده تبذير الأموال عند ازدحام السؤال عليه.»

وهذه خصال إن لم يحزها ذوو السياسة ويكملها [١٠٣] أولو الرعاية كان إخلالهم فيما يقلدون من أعمالهم بقدر إخلالهم بما عدموه مع تكامل خصالهم وقد يقترن بهذه الخصال ما يخالف حاله على حسب اختلاف الزمان فربما حمد من أخلاقه في بعض الأزمان اللين واللطف وفي بعض الأزمان الخشونة والعنف، فإن لكل زمان حكماً ولكل قوم تدييراً.

وقد وصف عمر بن الخطاب رضوان الله عليه أخلاق الولاة فقال: «لا يصلح أن يلي أمر الأمة إلا حصيف العقدة قليل الغرّة بعيد الهمة لا يخشى في الله لومة لائم.»^١ ثم يكون شديداً من غير عنف لئنا من غير ضعف جوادا من غير سرف. وهذه الأخلاق التي وصفها يجب أن تكون لازمة لكل والٍ، مطبوعة في كل مدبر.

[حفظ مراتب العمال والحاشية]

ثم يحفظ مراتب [١٠٣ب] جماعتهم وينزل كل واحد منهم المنزلة التي يستحقها لكفايته، وحسن أثره فإن حفظ المراتب في المملكة أولى من حفظ السمع والبصر لعظم المنافسة فيها وكثرة المزاحمة عليها وقد يدلس عليها كتدليس البهرج وترشح لها من ليس من أهلها غاصبا عليها فتصغر فيها أيدي أربابها وينفذ فيها حكم غضابها،

Kendini büyük gösteren herkes büyük, efendilik taslayan herkes gerçek mânada efendi olamaz. Gerçek âbid, ibadet eder gibi görünen kişiden; gerçek anlamda şerefli kişi, şerefli görünmeye çabalayandan başka kimsedir. Başların kuyruk, kuyrukların baş olduğu bir ülkede hayır yoktur.

5 Bu, özen gösterilmesi gereken bir husustur. Zira bunun düzenli gitmesi durumunda parlak ve bereketli bir iktidar, sevinçli ve tatlı bir yaşam vardır. Çünkü çalışanları küstüren davranışlar, donanımlı görevlilerin örnek çalışmalarını görmezden gelmek, sefil ve alçakları yüksek mevkilere getirmektir.

10 Bir memurun çalışmaları beğeniliyorsa [hükümdar] onu görevinde bırakır. Zira bir askeri bir rütbeden başka bir rütbeye nakletmek güzel olsa da, bir şehrin valisini başka bir şehre nakletmek, bir haraç memurunu başka bir göreve getirmek doğru olmaz. Bilakis o iyi gidişatını sürdürdükçe görevine devam eder. [Hükümdar,] memur bir suç işleyecek veya bir hainlik yapacak olursa bundan vazgeçip tövbe etmedikçe bir daha görev alamayacak şekilde onu uzaklaştırır.

15 Hâkimler ve maiyetindekiler hakkında da hüküm böyledir. Bu uygulamanın gerekçesi şudur: Vali, hükümdarın valileri görevden almayı veya yerini değiştirmeyi düşünen bir hükümdar olduğunu anladığında günlerinin sayılı olduğuna inanır ve göreve gelişinden itibaren günlerini devlet mallarını kendine mâl etmekle geçirir, yarınını iyileştirmeye yönelmez. Bu
20 vali eğer görevden uzaklaştırılacak olursa, ülkeyi kendisinden sonrakilere hasta bir hâlde bırakır, arkasından gelen ikincisi de ülkenin bu hastalığını daha da arttırır ve nihayet ülke harap olur gider.

Vali, çalışmalarının [hükümdar tarafından] onaylandığına kanaat getirirse, bu işlerle şahsı için mal edinen kimselerin kendi gelirleriyle ilgilendiği gibi ilgilenir. Gününü kurtarmadan önce yarınını düzeltmeyi düşünür. Çünkü başarısının veya başarısızlığının, nihayette kendisine döneceğini ve kendisine nispet edileceğini bilir.

Hükümdar, valilerin hiçbir hâline tamah etmeden onların malından uzak durmalıdır. Zira valilerin sahip olduğu az mala tamah ederse, onları
30 kendisinin sahip olduğu çok mala tamah ettirmiş olur. Eğer valilerden mal alacak olursa, onlar kendisinden bunun katbekat fazlasını alırlar. [Böyle yapan] hükümdar başkasının malından yararlandığını sanır. Oysa o kendi hakkının bir kısmına ilave olarak çirkin dedikoduları ve kötü sonucu birlikte almıştır.

وليس كل من تعاطم بعظيم ولا كل من تسود بسيد صار والناسك غير المتناسك والشريف غير المتشرف ولا خير في مملكة صار الرؤوس فيها أذناناً والأذنان رؤوساً. وهذا أمر يجب صرف الاهتمام إليه لما في نظامه من نضارة الملك وغضارته وبهجة العيش [١٣] ولذته، إذ لا شيء أعظم إيحاشاً من إضاعة مثله سعي الكفاة ورفع السفلة الدناة.

فإذا حمد سعي صاحب في ولايته أقرّه على عمله فإنه وإن حسن أن ينقل الجند من مرتبة إلى أخرى فليس بصواب أن ينقل والي مدينة إلى مدينة أخرى ولا صاحب خراج إلى ولاية أخرى بل تكون ولايته ما بقي على جميل السيرة فإن أتى بمعصية أو خيانة صرفه صرفاً لا ولاية بعده إلا عن توبة وإقلاع.

وكذلك القول في الحاشية والحكام والعلّة في ذلك أنه متى عرف من السلطان أنه يرى الصرف والاستبدال اعتقد كل والٍ أن أيامه قصيرة فعمل لسوق يومه محتجناً للأموال في صدر ولايته [٣١٣] ولم يلتفت إلى صلاح غده، فإذا صرف خلف البلاد على من بعده مريضة ثم زادها الثاني مرضاً حتى تخرب.

فإذا سكنت نفس الناظر أن أعماله مقرة عليه نظر فيها كنظر التنافي في غلاتهم وكان فكره في صلاح غده قبل فكره في صلاح يومه لعلمه بأن خير العاقبة أو شرّها عائد عليه ومنسوب إليه.

وليكن نزهاً عن أموالهم غير طامع في شيء من أحوالهم، فإنه إن طمع منهم في اليسير أطمعهم في الكثير وإن أخذ منهم مالاً أخذوا منه أضعافه فيظن أنه قد ارتفق بمال غيره وهو قد أخذ بعض حقّه مع قبح القالة وسوء العاقبة.

Denilmiştir ki kim valilerin malına tamah ederse onları kendi malını almaya zorlamış olur.

Enûşîrvân “Şerrinden korkan kimse, senin işini bozar.” demiştir.

Erdeşîr şöyle demiştir: “Senin iyiliğini beklemeyen kimseden sen de iyilik bekleme. Sana güvenmeyen kimseye sen de güvenme.”

Hükümdar valilerin zimmetlerine geçirmiş oldukları bir malın veya hıyanet ettikleri bir hakkın farkına varırsa, onlardan bunu insafı bir alacaklı gibi ister. Hakkını eksiksiz alıp malı iade ettirdikten sonra onları cezaya çarptırır. Çalışanlardan birinde kasten yapmadığı bir kusur veya ihmâl görürse ona güvenmeye devam eder; ömrünün hatasını yapmış gibi onu cezalandırıp kaderin önüne çıkardığı engellerden dolayı onu sorumlu tutmaz.

Denilmiştir ki hangi âlim sürçmez, hangi keskin kılıç körelmez, hangi yarış atı tökezlemez?

Şair der ki:

15 Saçı dağınık diye kınamadığın hiçbir kardeş bırakmazsın
Hangi insan kötülüklerden tamamen uzak kalabilmiştir?

Sebepleri ortaya çıkmış ve delilleri açık bazı engeller, memurlardan birini hizmetten alıkoymuşsa, hükümdar onu gücünün yetmediği şeylerle yükümlü tutmaz. Bazı engeller hükümdarı bile kendi haklarına ulaşmaktan alıkoymaz. Dostlarını ve memurlarını nasıl alıkoymasın?

[Hükümdarın Halkın Durumunu Takip Etmesi]

Hükümdarın, halkla ilgili büyük küçük hiçbir haberi, maiyetiyle ilgili hiçbir durumu, onun adına iş gören ve vekili olan kimselerle ilgili hiçbir davranışı gözünden kaçırmaması gerekir. Bunun için onlar hakkında devamlı istihbarat toplar, gizli ve açık istihbarat elemanlarını aralarına sokar. Vereceği haberlere ve işlerin içyüzüyle ilgili açıklamalarına gönlünün yatması için açgözlü olup rüşvet alan, hevâsına uyup haddi aşan kimseleri değil; varlığında ve yokluğunda kendisine karşı samimi davranacak, vereceği habere güvenilecek emin kimseleri bu görevlere atar. Çünkü hükümdar, haberleri ve işleri kendisine gizli kalan bir toplumu yönetemez. Belki de o, gerçeğin kendisine gizlenmesi sebebiyle işlerin düzgün yürütüldüğünü zannedebilir.

وقد قيل: «من طمع في أموال عماله ألجأهم^١ [٢٣] إلى اقتطاع أمواله.»

وقال نوشروان: «من خاف شرك أفسد أمره.»

وقال أردشير: «لا ترج خير من لا يرجو خيرك ولا تأمن جانب من لا يأمن جانبك.»

فإن ظهر منهم على مال قد احتجونه أو حق قد خانوه طالبهم به مطالبة المدين المنصف ثم كان من وراء تأديبهم بعد استيفاء حقه واسترجاع ماله. وإذا وجد من بعض خدمه هفوة أو تقصيرًا لم يأتهم عمدًا ولا فعله قصدًا لم يأخذ بذنوب الدهر وعوائق القضاء مع حسن الثقة به.

فقد قيل: «أي عالم لا يهفو وصارم لا ينبو وجواد لا يكبو.»

وقال الشاعر:

[٣٢] ولست بمستبق أخًا لا تلمه على شعث أي الرجال المهذب^٢

وإذا قطعت بعضهم عن الخدمة قواطع ظهرت أعارها ووضح برهانها لم يكلفه فعل ما ليس في وسعه فقد تقطع الملوك القواطع عن حقوق أنفسهم فكيف بأوليائهم وخدمهم.

[استخبار الملك عن رعيته]

وإن الملك جدير أن لا يذهب عنه صغير ولا كبير من أخبار رعيته وأحوال حاشيته وسيرة خلفائه والنائبين عنه في أعماله بمداومة الاستخبار عنهم وبت أصحاب الأخبار فيهم سرًا وإعلانًا ويندب لذلك أمينًا يوثق بخبره وينصح الملك في مغيبه ومحضره غير شره فيرتشي ولا ذي هوى فيعتدي لتكون النفس إلى خبره ساكنة وإلى كشفه عن حقائق [٣٣] الأمور راكنة، فإنه لا يقدر على رعاية قوم تخفى عنه أخبارهم وتنطوي عنه آثارهم فربما ظن استقامة الأمور بتمويه الحق به.

١ في الأصل: «ألجأ بهم»
٢ تسهيل النظر، ص. ٢٤٦.

Bu durum, halkı helâke sürükler; düşman, onun gafletini fırsat bilip kolay önlenebilecek iken şiddetlenen, zayıf iken güçlenen ateşinin ve kötülüğünün alevini harekete geçirebilir. Haberleri araştırırsa gaflet örtüsü kendisine açılır ve şaşkınlık şüpheleri gider. İşleri basiretiyle yönetir, gayretini harekete geçirerek halkı korur. Yardımcıları suç işlemekten çekinip düzelirler, çirkin isteklerden kaçınıp iffetli olurlar.

Hükümdar kendisinden uzaktakilerin haberlerine de yakın çevresindeki haberleri gibi ihtimam gösterir. Hatta uzaktakilerin haberlerine gösterilecek ihtimam daha da önemli olabilir. Çünkü beldelerin uzaklığı, zalimlerin ellerinin geniş bir alana ulaşmasını sağlar. Şayet beldelerin uzaklığı, zalimlerin durumlarıyla ilgili hükümdara giden haberlerin azlığı ile bir araya gelirse onlar arzularına uymada güven içinde olur ve yaptıklarının sultana ihbar edilmiyor oluşuna dayanarak halka kötülük yapmaktan ve davalarda kendi arzularına göre hüküm vermekten çekinmezler. Bu da onların çirkin işleri ve kötü filleri sebebiyle, itaat konusunda niyetlerinin bozulmasına yol açabilir. Çünkü kötülük yapan kişi kendisini yalnız hisseder.

Hükümdara yaraşan işlerden biri de, çalışanları hakkında asılsız haberleri kabul etmekten kaçınmaktır. Zira böylesi bir kabul, samimi olanları yalnızlığa iter, hainleri sevindirir ve asılsız haber verenlere rüşvet kapılarını açar. Bilinmeli ki asılsız haber veren kişiyi bu davranışa, sultana karşı aşırı samimiyeti sevk etmemiştir. O bunu ya hakkında haber verdiği kişiyi çekemediği için ya da dilediği bir yolla ondan intikam alıp sultan nezdinde iyi bir mevki elde etmek için yapmıştır. Böylece o, hükümdarı kararsızlığa ve şüpheye düşürür. Nihayet hükümdar, güvenilen bir kimseyi hain, iyilik yapan bir kimseyi de kötülük yapan bir kimse şeklinde tasavvur eder. Sonuçta o, haber ulaştırdığı kişiye hakkında haber uydurduğu kişiden daha çok zarar verir.

Hz. Peygamber'in (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Üç kişiyi helâk eden kimseden sakınınız." Denildi ki: "Üç kişiyi helâk eden kimdir?", "Kardeşi hakkında hükümdarına asılsız haber taşıyan kimsedir. Bu, kendisini, sultanını ve kardeşini helâk eder."¹

Hikmetli bir atasözünde şöyle denilmiştir: "Asılsız haber götüren ya haber götürdüğü kişiye yalan söylemiş ya da aleyhinde haber uydurduğu kişiye hainlik etmiştir."

1 Kaynağı bulunamamıştır.

فأفضى ذلك إلى هلاك رعيته وانتهاز العدو فرصة غفلته واستثار من وهج ناره وشره ما عساه يصعب بعد أن كان سهل المرام ويقوى بعد أن كان ضعيف القوام، وإذا كان باحثًا عن الأخبار انكشف له غطاء الغفلة وانجلت عنه شبه الحيرة فساس الأمور ببصيرته وحرس الرعية بإيقاظ عزمته وتهيب أعوانه فعل الجرائر فاستقاموا

٥ وتجنبوا قبح المطالب فانصانوا

وتكون عنايته بأخبار من بعد عن حضرته [٣٣٣] كعنايته بأخبار من قرب منها بل ربما كان ذلك أهمّ لأن بعد الديار ييسط أيدي الظلمة، فإذا وافق بعد دارهم قلة الاستخبار عن أحوالهم أمنوا في اتباع أهوائهم وسكنوا إلى الغفلة عن أفعالهم فكانت أيديهم مبسوطة في الرعايا وأهواؤهم محكمة في القضايا، فربما أفضى ذلك إلى فساد

١٠ نياتهم في الطاعة لقبح آثارهم وسوء أفعالهم لأن المسيء مستوحش.

ومما ينبغي للملك أن يحذره قبول السعاية في أصحابه فإن ذلك يوحش الناصح ويسر الخائن ويفتح للسعاة أبواب الرشى. وليعلم أن الساعي لم يحمله على سعيه إفراط النصيحة منه لسلطانه وإنما يفعل ذلك إمّا حسدًا لمن سعى به أو طلبًا للتشفي منه [٤٣] بما شاء للخظوة عند السلطان فيوطيء الملك العشوة ويدخل عليه الشبهة حتى يتصور الأمين بصورة الخائن والمحسن بصورة المسيء فيكون إضراره بمن سعى إليه أكثر من إضراره بمن سعى عليه.

١٥

وقد روي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: «إيّاكم ومهلك الثلاثة، قيل ومن مهلك الثلاثة؟ قال الذي يسعى بأخيه إلى سلطانه فيهلك نفسه وسلطانه وأخاه.»^١

وقد قيل في منثور الحكم: «الساعي كاذب لمن سعى إليه أو خائن لمن سعى

Mansûr, bir nasihatçiden kendisine gelen yazının altına şu notu (tevkî) düşmüştür: “Sen, seni Allah’tan uzaklaştıran bir konuda bize yaklaşılmaya çaba gösterdin. Bizi Allah’a tercih eden kişiye hiçbir ödül yoktur.”

Hükümdar, memurları hakkında asılsız haber taşıma yollarını keserse, ihbarcıların zanlarını boşa çıkarmış, memurlarının davranışları konusunda uyanık kalma azmini güçlendirmiş olur. Eğer memurlar hükümdar aleyhine hiçbir davranışlarının saklı kalmayacağını bilirlerse hain olan hıyanetini terk eder, samimi olanın da hükümdarın yönetimine karşı samimiyeti artar.

[Para ve Tağşîş]

Hükümdar bilmeli ki düzgün olduğunda faydası herkese dokunan, bozulduğu zaman herkese zarar verenlerden biri de para işidir. Para işlerinin düzgün olması, gelirlerin artıp giderlerin azalması sebebiyle halka sağlanan faydanın katbekat fazlasını hükümdara sağlar. Eğer o [hükümdar], paranın hileli olmasına müsamaha gösterir ve gümüşe başka bir maden karıştırılmasına izin verirse; gümüşün bozulmasından dolayı [para işlerinin] düzgün olmasının sağladığı yarara denk bir zarar meydana gelir. Çünkü gümüşü, aynı miktar başka bir madenle karıştırır, her onluk dirhem beşini hâlis gümüş, beşini de başka madenden yaparsa ve bunun hâlis gümüş değeriyle tedavüle girmesini isterse bu mümkün değildir. Eğer hileli paranın kendi değeriyle tedavülde kalmasını isterse bu hiçbir fayda sağlamaz. Hem ölçü hem de tartı bakımından parayı değiştirdiği gibi, gümüş parayı bozmuş ve ticari işleri de çıkmaza sokmuş olur. Bu paralar uzun süre piyasada kalır ve çok el değiştirirse, insanlar gözünde kötüleşir ve onlar bu kötü paraları almaktan kaçınıp parlak ve güzel görünüm-
lü olanlarını almak isterler. Kalpazanlar bu paralara karşı görünüşü onlardan daha güzel, ayarı onlardan daha düşük para basarlar. Nihayet paralar bozulur ve insanlar o paraları almaktan kaçınır; mallarını sadece mal ve hâlis gümüş karşılığında satarlar, insanlarla¹ ilgili işlemler geçersiz olur. Saklanan paralar piyasadaki çekilir ve büyük tüccarların eline ulaşamaz. Nihayet yeni para basma mecburiyeti ortaya çıkar. Eğer yeni paralar benzerleri ile değiştirilirse, bunların gelecekteki durumu da öncekinin durumundan farksız olur.

1 Metindeki “النساء” yani “kadınlar” kelimesi anlam bakımından hatalı olmalıdır. Nitekim müellifin *Teshilü'n-Nazar* adlı eserinde aynı cümle insanlar anlamına gelen “الناس” şeklindeki ibareyle geçmektedir (s. 255). Tercüme edilirken *Teshilü'n-Nazar*'daki ifade esas alınmıştır.

ووقع المنصور في رقعة متنصح: «تقربت إلينا فيما باعدك من الله ولا ثواب لمن
أثرنا عليه.»

فإذا حسم قبول السعاية في أصحابه أكذب ظنون السعاية فيهم وأيقظ عزمه في
قلة الغفلة عنهم فإذا علموا أنه ليس يخفي شيء من أفعالهم عليه ألق [٣٤٣] الخائن
عن خيانتته وازداد الناصح نصحا في ولايته.

[النقود وتزييفها]

وليعلم الملك أن في الأمور التي يعم نفعها إذا صلحت ويشتمل ضررها إذا
فسدت فمنها:

أمر الدراهم والنقود فإن ما يعود على الملك من نفع صلاحها بسعة دخله وقلة
خرجه أضعاف ما يعود من نفعها على رعيته، فإن سامح في غشها وأرخص في خلط
الفضة بغيرها حدث من ضرر فسادها ما يقابل نفع صلاحها لأنه إذا خلط الفضة
بمثلها وجعل في كل عشرة خمسة خرقاً وخمسة مساوٍ ورام أن تؤخذ بقيمة الفضة
الخالصة كان محالاً وإن رام أن تؤخذ بقيمتها لم يجد ذلك نفعاً وكأنه غير مكياً
ووزناً [٥٣] مع إفساد الفضة وخسران العمل، وإذا طال مكثها وكثر لمسها قبحت عند
الناس فتجنبوا قبض قبيحها ورغبوا في قبض طريها ومليحها وبهرج أصحاب اللبس
عليها بضرب كثير الغش يكون أحسن من عتق تلك فتفسد النقود ويتجنب الناس
قبض الدراهم ويمتنعوا من بيع الأمتعة إلا بالعين أو الفضة الخرق وتبطل معاملات
الناس^١ فينهدك المستور المرق ولا يصل إلى أرباب الأموال الجامة فتدعو الضرورة
إلى تغيير الضرب، فإن غير بمثله كان حاله في المستقبل كحاله في الأول.

١ في الأصل: «النساء» والمثبت من تسهيل النظر، ص. ٢٥٥.

Sultanın her sene para basımını değiştirdiği bilirse insanlar değersiz paradan ve zarardan sakınmak için onun bastığı parayı bırakıp başkasının bastığı paraya yönelirler. Halkın başkasının bastığı paraya yönelmesi, hükümdarın otoritesini zayıflatır. Para işleri düzgün olursa bütün bu sakıncalardan emin olunur. Öncekiler bunu, devletin temel dayanaklarından biri kabul ederler.

[Hükümdarın Halkı Aile Efradı Gibi Görmesi]

Hükümdarın halkını, rızıklarını talep, yaşamlarını düzene sokma ve sıkıntılarını giderme hususunda, aile efradı ve kendisine sığınan insanlar yerine koyması gerekir. Bunu da onlara ihsanda bulunarak yapar. Hükümdar halkını ihmal etmez ve onların hâlini izlemekten uzak durmaz. Aksi takdirde onlar zorla itaat eden bir halk olur ve başkalarının avı hâline gelirler. Sultanın gafleti ve zamanın ihtiyaçları onları perişan eder. Peygamber (salât ve selâm üzerine olsun) “Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz.” buyurmuştur.¹

Ömer b. el-Hattâb (radiyallâhu anh) Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye şöyle yazmıştır: “Her iki dünyada yöneticilerin en mutlusu, sayesinde halkının mutlu olduğu, en bedbahtı da kendisi yüzünden halkı bedbaht olan yöneticidir. Hiç şüphe yok ki sen bol bol yiyip içecek olursan valilerin de bol bol yer ve içer. Bu durumda sen, yeşil bir yer ve güzel bir ot görüp semizleşmek için otlayan hayvan misali olursun. Bu hayvanın helâki ancak semizleşmesi yüzünden olur.”

Haccâc, Abdülmelik b. Mervân'a kendisini Sevâd halkına vali olarak göndermesi için bir dilekçe yazdı. Abdülmelik ona şöyle cevap verdi: “İleride eline geçecek dirheme, elinde bulunan dirhemden daha düşkün olma. Halka biraz et bırak ki onlar bu sayede yağ bağlayabilsinler.”

[Ticaret Yollarının Güvenliğinin Sağlanması]

İnsanların ticarethanelerine emin olarak gidip gelebilmeleri için hükümdar, halkın kullandığı yolların güvenliğine, yolların ve meskûn mahal dışındaki mekânların ahlâksızlardan ve bozgunculardan temizlenmesine büyük bir özen gösterir. Böylece onların dışarıdan getirdikleri mallar çoğalır, beldelelerinin bereketi artar, bundan hepsi yararlanır ve gelirleri çoğalır. Bu sebeple sultanın şefkati halkının şefkatinden daha çok olur, neticesi ise ülkesi için daha yararlı olur.

1 Buharî, “Cum'a”, 11; “Cenâiz”, 32; Müslim, “İmare”, 20.

وإذا عرف من السلطان تغيير ضربه في كل عام عدل الناس عن ضربه إلى ضرب غيره حذرًا من الوضيعة [٣٥٣] والخسران وكان عدولهم إلى ضرب غيره موهنًا لسلطانه، وإذا كان أمر النقد مستقيمًا آمن من جميع ذلك وقد كان المتقدمون يجعلون ذلك دعامة من دعائم الملك.

٥ [إقامة الملك رعيته مقام عياله]

وينبغي للملك أن يقيم رعيته مقام عياله واللائذين به في ارتياد موادهم وإصلاح معاشهم بالإحسان إليهم وحذف الأذى عنهم ولا يهمل مراعاة حالهم ويصرف نفسه عن تفقد شأنهم فيصيروا رعية قهر وفريسة دهر تتشذب أحوالهم غفلة السلطان وحوائج الزمان، فقد قال النبي صلى الله عليه وسلم: «كلكم راعٍ وكلكم مسؤول عن رعيته»^١.

١٠ وكتب عمر بن الخطاب رضوان الله عليه إلى أبي موسى الأشعري «أن أسعد الرعاة من سعدت [٦٣] به رعيته وأشفاهم في الدارين من شقوا به، وإنك إن ترتع فترتع^٢ عمالك فيكون مثلك مثل البهيمة رأت أرضًا خضرة ونباتًا حسنًا فترتع تلتمس السمن وإنما حثفتها في سمنها».

١٥ وكتب الحجاج إلى عبد الملك بن مروان أن يحمله على أهل السواد فكتب إليه عبد الملك «لا تكن على درهمك المأخوذ أحرص منك على درهمك المتروك وأبق لهم لحومًا يعقدوا بها شحومًا».

[الاهتمام بأمن سبل التجار]

٢٠ ويهتم كل الاهتمام بأمن سبلهم ومسالكهم وتهذيب طرقهم ومفاوزهم من أهل الزراعة والمفسدين لينتشر الناس في متاجرهم آمنين، فكثرت جلبهم وتخصبت^٣ بلادهم ويكون نفع جميعهم عامًا ودخل موادهم جامًا فيصير رفق السلطان [٣٦] بذلك أعظم من رفق رعيته وعقباه أنفع في مملكته.

١ صحيح البخاري، «الجمعة»، ١١؛ «الجنائز»، ٣٢؛ صحيح مسلم، «الإمارة»، ٢٠.

٢ في الأصل: «ترتع»

٣ في الأصل: «تخصب»

[Hükümdarın Halka Eşit Davranması]

Hükümdara, halkının hakları ve kendi yükümlülükleri konusunda onlarla kendisini eşit tutması yaraşır. Bu konuda saygın olanı saygın olmayana, güçlüyü zayıfa tercih etmez. Aksine yargılamada hepsine eşit davranır. Verilen hükmü üst ve alt sınıfa eşit bir şekilde uygular. Çünkü bu, zalimlerin zulmüne ve güçlülerin zorbalığına daha çok engel olur.

Şöyle denilmiştir: “Haksız hüküm veren kimsenin halkı mahvolur.”

Hükümdarın biri, bir zâhide kurtuluşun ne olduğunu sorar. Zâhid der ki: “Kurtuluş şu üç şeyledir: Yargılamada âdil ol, eşit paylaşır, kendini halktan biri gibi say.”

Velîd b. Abdülmelik babasına şöyle dedi: “Ey babacığım! Siyâset nedir?” Babası, “Seçkin kimselerin samimi sevgileri yanında saygı göstermelerini de sağlamak, âdil davranarak halkın gönlünü kazanmak, zanaatkârların küçük hatalarını müsamaha ile karşılamaktır. Çünkü onlar kendilerine iyilik yapmaya en yakın kişiye teşekkür ederler.” demiştir.

Hükümdar, iyilik yaparak ve sadaka vererek halk içindeki fakirlerin durumunu, ziyaret ederek ve ilişkileri canlı tutarak saygın kimselerin dostluğunu gözetir. Çünkü zenginler, fakirlere iyilik yapmasından dolayı kendisine teşekkür ederler.

Mecûsî din adamlarının başı (mûbezân), Enûşîrvân'ın huzuruna girdiği zaman şöyle diyordu:

“Ey hükümdarlar hükümdarı! Halka şefkat göstererek nimetlerini devam ettir. Memleketinde açları doyurarak yemeğini âfiyetli kıl. İnsanların senden haklarını alabilmelerine imkân tanıyarak güvene bürün.

Ey hükümdarlar hükümdarı! Kendine hakkını ver ki ülkedeki insanlar da hakkı alıp versinler.

Ey hükümdarlar hükümdarı! Evinde adaleti açığa çıkar ki yönettiğin ülke halkı da birbirlerine böyle davransınlar.

Ey hükümdarlar hükümdarı! Nisâ tâifesinden sakın ki selâmette kalasın.”

Hikmetli bir sözde şöyle denilmiştir: “Halk sadece yönetici ile düzelir; ancak adaletle, meskûn mahal dışındaki topraklara dahi hükmedilir.”

[مساواة الملك نفسه مع الرعية]

وينبغي أن يساوي بينهم وبين نفسه في الحق لهم وعليه ولا يقدم فيه شريفاً على مشروف ولا قويا على ضعيف بل يعدل بين جميعهم في القضاء ويجري الحكم على الخاصة والعامة بالسواء، فإن ذلك أحسم لمواد الظلمة وأقطع لشره الغلبة.

وقد قيل: «من جارت قضيته ضاعت رعيته.» ٥

وسأل ملك ناسكاً عن الخلاص^١ فقال الناسك: «ثلاث: اعدل في القضية واقسم بالسوية واعدد نفسك واحداً من الرعية.»

وقال الوليد بن عبد الملك لأبيه: «يا أبة، ما السياسة؟» قال: «هيبة الخاصة مع صدق محبتها [٧٣] واستمالة قلوب العامة بالإنصاف لها واحتمال هفوات الصنائع فإن شكرها لأقرب الأيدي إليها.» ١٠

ويتعهد حالة الفقير بينهم بالبز والصدقة ويراعي خلة الكريم منهم بالزور والصلة، فإن إحسانه إلى الفقراء يشكره عليه الأغنياء.

كان الموبدان إذا دخل على أنوشروان يقول: «يا ملك الملوك، استدم النعم بالعطف على الرعية وأهن طعامك بإشباع الجائع وراء بابك والتحف بالأمن بإنصاف الناس من نفسك، يا ملك الملوك، أعط الحق من نفسك يتعاطاه الناس وراء بابك، يا ملك الملوك، أظهر العدل في دارك يتعامل به أهل مملكتك، يا ملك الملوك، [٧٣ب] واحذر النساء تسلم.»

وقد قيل في منشور الحكم: «بالراعي تصلح الرعية وبالعدل تملك البرية.»

١ في تسهيل النظر، (ص. ٢٦٥): «وَسَأَلَ مَلِكًا نَاسِكًا عَنِ الْإِخْلَاصِ...»

[Hükümdarın Halktan İyi Olanlara İkranda Bulunması]

Hükümdarın halkından iyi insanları ayırıp onlara ikramda bulunması ve onları kendisine yaklaştırmaması, kötülerini de kendisinden uzaklaştırıp ıslah etmek için cezalandırarak onlara hâkim olması gerekir. Bu davranışıyla o, iyilerin konumuna özendirmiş, kötü ve düşük kimselerin ahlâkından vaz-geçirmiş, takvâ sahipleri ve zararsız insanları cezalandırılma endişesinden kurtarmış, şüphelilerin ve ahlâksızların gönüllerine intikamının gelebileceği korkusunu yerleştirmiş olur.

Filozoflardan biri “İyilerin itaat etmesi, rağbetin güzelliğine; kötülerin itaat etmesi, korkularının (*rahbet*) sürekli olmasına bağlıdır.” demiştir.

Şair der ki:

Eğer yeryüzünde insanlara lider olursanız
Değerli insanları yumuşak huyla ve cömertçe vererek yönetiniz

Aşağılık insanların tümünü sadece küçümseyerek yönetiniz¹

Çünkü küçümseme bu aşağılık insanlar için daha uygun bir yoldur

Hükümdar âbid ve sâlih kimseleri son derece yücelterek gözetir. Onlara en cömert ikramlarla yönelir, yarattıkları için de Allah Teâlâ'ya itaat ederek, O'nun hakkını yerine getirmeye rağbet göstererek sâihlere yaklaşır ki onlar da hükümdarın yaptıklarını övsünler onun için Allah'a dua ederek yalvar-sınlar. Böylece hükümdar, sâihlerin Allah'ın kabul ettiği dualarından asla mahrum kalmayacaktır.

[Hükümdarın İlim Ehline Ehemmiyet Vermesi]

İlme gelince, hükümdara bunun faziletini bilmek, ilimle vasıflanıp ilim ehlinden kabul edilebilmesi için ilim ehlini yakın dost edinmek yaraşır. Çünkü insan, yakın olduğu kimselerin özelliğini taşır ve arkadaşlık yaptığı kişilerin fiilleri kendisine nispet edilir. Peygamber de (salât ve selâm üzerine olsun) böyle buyurmuştur: “Kişi dostunun dini üzere olur.”² Yine o şöyle buyurmuştur: “Kişi sevdiği ile beraberdir.”³ Filozoflar “Dostu hakkında ne düşünüliyorsa kişi hakkında da o düşünülür.” derler.

1 Bu beyit şu kaynaktan hareketle tercüme edilmiştir. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dârü'l-Fıkr, 1986, XII, 97.

2 Tirmizî, “Zühhd”, 45.

3 Buhârî, “Edeb”, 96; Müslim, “Birr”, 165.

[إحسان الملك إلى أخيار رعيته]

وينبغي أن يميّز أخيار رعيته فيخصهم بالإكرام والتقريب ويقمع أشرارهم بالإبعاد والتأديب ليرغبوا في منازل الأخيار ويقلعوا عن أخلاق السفلة الأشرار ويأمن أهل الورع والسلامة خوف عقوبته ويوطن أهل البرية والزعارة أنفسهم على حلول نقمته. ٥

وقد قال بعض الحكماء: «انقياد الأخيار بحسن الرغبة وانقياد الأشرار بطول الرهبة.»

قال الشاعر:

إذا كنتم للناس في الأرض سادة فسوسوا كرام الناس بالحلم والبذل

[١٨٣] وسوسوا لثام الناس بالذل وحده جميعاً فإن الذلّ يصلح للندل^١

١٠

ويراعي أهل النسك والصلاح بغاية الإعظام ويعتمدهم بأجزل الإكرم ويتقرب إليهم بطاعة الله تعالى في خلقه والرغبة إليه في أداء حقه ليكونوا لفعله حامدين، وإلى الله عز وجل بالدعاء له مبتهلين، فلن يعدم من الله سبحانه إجابة دعائهم.

[مراعاة العلماء]

فأما العلم فينبغي للملك أن يعرف فضله ويستبطن أهله ليكون بالعلم موسوماً وإليه منسوباً، فإن الإنسان موسوم بسيماً من قاربه ومنسوب إليه أفاعيل من صاحبه، وكذلك قال النبي [٢٨٣] صلى الله عليه وسلم: «المرء على دين خليله»^٢. وقال: «المرء مع من أحب»^٣. وقالت الحكماء: «يظنّ بالمرء ما يظنّ بقرينه.»

١٥

١ تسهيل النظر، ص. ٢٦٩.

٢ سنن الترمذي، «الزهد»، ٤٥.

٣ صحيح البخاري، «الأدب»، ٩٦؛ صحيح مسلم، «البر»، ١٦٥.

Halk tarafından durumları bilinmediği için hükümdarlar bu hususta diğer insanlardan farklıdır. Halk onlarla (hükümdarlarla) ilgili hükümlerini çevresindeki dostları hakkında bildiği şeye göre verir. Halk hükümdarın çevresindeki ilim ehli olduklarını biliyorsa onlar hakkında âlim, cahil olduklarını biliyorsa onlar hakkında cahil dostlarının hâlleriyle hükmeder. Eğer halk, ilim ehlinin ihmal edilip gözetilmemeleri sebebiyle yaygınlaşan büyük bozulmayı görür -ki bu bozulma belki de halkın bir kısmına kazanç temin ederken; [yine bu bozulma], rızık azlığı ve yoksulluktan, bayağı davranma ve şüpheli işler yapmada kendilerini haklı görmeye sevk etmesinden kaynaklanmış olabilir- ve bu durum sultanın ilim ehlinde yüz çevirmesi ile birleşirse, sıradan insanlar nezdinde âlimler kötü anılır, seçkin insanlar nezdinde dereceleri düşük olur. Bu sebeple âlimler düşmanların terk edildiği gibi terk edilir, ahmakların paylandığı gibi paylanırlar. Sonra bu durum halkın seçkinlerine ve orta tabakasına sirayet eder, onların hepsini ve dindarlarını da kuşatır. Bu yüzden ilmin görkemi ve değeri gider, ilim öğrenmek isteyenler ve âlimler azalır. Bu da ilmin silinip yok olmasına yol açar.

Sonra bozuk inanç ve uydurulmuş görüş sahiplerinin ortaya çıkması uzak bir ihtimal olmaz. Onlar içi boş sözleri, bozuk görüşleri süsleyip tecrübesiz kişilerin akıllarını bunlarla çelerler, üstün gelmesi için bozuk görüşleri düşük ve kötü kişilerle desteklerler. Sözlerinin câzibesi ve nezaketleri sebebiyle insanlar onlara meylederler. Kaldı ki her yeni olanın bir tadı, ortaya çıkan her yeniye karşı bir meyil vardır.

Peygamber (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyurur: “Ümmetim adına en korktuğum şey, ağzı laf yapan münafıktır.”¹

O zaman bidatler yaygınlaşır, hak mezhepler zayıflar. Sonra bu durum halkı gruplaşmaya ve taassuba sürükler. Topluluklarının çokluğunu ve güçlerinin büyüklüğünü gördükleri zaman, güç gururuna ve çokluk kibrine kapılırlar. Halk içindeki cahil zâhidler ve fâsık âlimler muhaliflerine yüklenmede birbirlerini destekler. Bu birliktelikleri yolunda giderse hükümdarın rahatça vazife yapmasına engel çıkartırlar, onun güzel davranışlarını herkese çirkin gösterirler. Kim bilir belki de düzgün gitmekte olan işler bozulur. Çünkü büyük işler onlara küçük görünür.

1 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 22.

وقد تختص الملوك من هذا بما يباينون به من سواهم لخفاء أحوالهم عن الرعية فيقضون عليهم بما قد عرفوه من أحوال بطائنهم، فإن استبطنوا العلم قضوا عليهم بالعلم وإن استبطنوا الجهال قضوا عليهم بما قد عرفوه من أحوال بطائنهم الجهال وإن علموا ما ينتشر من الفساد العظيم بإهمال العلماء وترك مراعاتهم، وذلك أنه ربما بعث بعضهم قلة المادّة وضعف الحال على مسامحة النفس في التبذل وارتكاب الشبه ٥ في التكسب، فإذا وافق ذلك إعراض السلطان [٩٣] عنهم قبحت آثارهم عند العامة وتقاشرت رتبهم عند الخاصة فهجروا هجر الأعداء وزجروا زجر السفهاء ثم سرى ذلك في خواصهم ومتوسطهم وعمّ في جنسهم ومتدينهم فذهبت بهجة العلم وبهاؤه وقّل طلابه وعلمائه وصار ذريعة إلى انقراضه ودراسته.

ثم لا يبعد أن يظهر أهل نحل مبتدعة ومذاهب مخترعة يزوقون كلامًا مموهًا ١٠ ويزخرفون مذهبًا مشوهًا يخلبون به قلوب الأغمار ويعتضدون على نصرته بالسفلة الأشرار فيصبّ الناس إليهم وينعطفوا عليهم بخلافة كلامهم وحسن ألتافهم مع أن لكلّ جديد لذّة ولكلّ مستحدث صبوة.

وقال [٢٩٣] النبي صلى الله عليه وسلم: «إنّ أخوف ما أخاف على أمتي منافق

١٥ عليم اللسان»^١.

فتصير حينئذ البدع فاشية ومذاهب الحق واهية ثم يفضي بهم الأمر إلى التحزب والعصية فإذا رأوا كثرة جمعهم وقوة شوكتهم داخلتهم عزة القوة ونخوة الكثرة فتضافر جهال نساكهم وفسقة علمائهم بالميل على مخالفيهم فإذا استتب لهم ذلك زاحموا السلطان في رئاسته وقبحوا عند العامة جميل سيرته، فربما انفتق ما لا يرتق ٢٠ فإن كبار الأمور تبدو صغارًا.

١ مسند الإمام أحمد بن حنبل، ١/٢٢.

Peygamber (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyurmuştur: “Ümmetimi iki kişi helâk eder. Bunlar, günahkâr âlim ve cahil zâhiddir.”¹ Hz. Peygamber’e “Kötülerin en kötüsü kimdir?” diye soruldu. O da “Âlimlerin kötüleridir.” şeklinde cevap verdi.²

5 Müminlerin emiri Hz. Ali: “Belimi iki kişi büktü. İbadetiyle cehalete sevk eden cahil zâhid, ilmiyle fâsıklığa davet eden âlim.” dedi.

Dini koruma ve yönettiği ülkeyi savunma buna bağlı olduğu için ilmin faziletini bilmek, hükümdarın göz önünde bulundurması gereken önemli bir konudur. [Hükümdar] ilmi ve ilim adamlarını gözeterek, ilgisinin bir
10 kısmını onlara çevirerek, yetkin olanlarını kendisine yaklaştırıp koruyarak, muhtaçlarına yardım edip para desteği vererek bunun önüne geçebilir. Böyle davranma devleti parlatır ve dini yüceltir.

Denilmiştir ki “Şüphesiz şeriat ehlini yüceltme, şeriatı yüceltmedir.”

Güzel ve iyi bilinen davranışlar hükümdarın tabiat ve huyu olmalıdır. İnsanlar ihsanına nâil olmak arzusuyla iyilik yapmaya alışsınlar diye, hükümdar iyilik yapanları iyilikle ödüllendirir. Bunu yaparken vereceği ödüle ve yapacağı iyiliğe bir sınır koymaz. Çünkü bu, hakkında ümit beslenmesi için en kolay yoldur. Kötülük yapanlara karşı affetme ve cezalandırmada göstere geldiği bir tavrı bilinmemelidir. Zira kötülük yapanlar, affedileceğini bilir-
20 lerse kötülük yapmaya cesaret bulurlar, cezalandıracağını bilirlerse ondan ümitlerini keserler. Bu ikisinden hiçbirini bilinmezse, affetmesini umar, cezalandırmasından da korkarlar. Bu durum kötülük yapanın terbiye ve ıslah edilmesinde daha etkilidir. Eğer kötülük yapanı affa lâayık görürse affeder. Peygamber (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyurur: “Hükümdarların affetmesi, devletin devamını sağlar.”³ Şayet kötülük yapanın cezalandır-
25 mayı hak ettiğine kanaat getirirse onu öfkesinden dolayı değil de terbiye etmek için cezalandırır.

Enûşîrvân şöyle demiştir:

“Ben bu dereceye sekiz hasletle ulaştım. [1] Hiçbir emir ve yasakta
30 asla şaka yapmadım. [2] Verdiğim hiçbir sözden ve ettiğim hiçbir tehditten dönmedim. [3] Nefsime uymaksızın [kifayeti esas alıp görev verdim.

1 Kaynağı bulunamamıştır.

2 Şemseddin Şehâvi, *el-Makâsîdül-Hasene*, 25.

3 Kaynağı bulunamamıştır.

وقد قال النبي صلى الله عليه وسلم: «أهلك أمتي رجلان: عالم فاجر وجاهل متعبد»^١. وسئل عن شرار الأشرار [٤٠^أ] فقال: «شرار العلماء»^٢.

وقال أمير المؤمنين علي رضي الله عنه: ^٣ «قصم ظهري رجلان: ناسك جاهل يدعو إلى جهله بنسكه وعالم فاسق يدعو إلى فسقه بعلمه»^٤.

وهذا أمر يجب على الملك مراعاته لما فيه من حراسة الدين وحفظ المملكة وحسم ذلك أن يراعي العلم وأهله ويصرف إليهم حظًا من عنايته ويعتمد أهل الكفاءة منهم بالتقريب والصيانة وأهل الحاجة منهم بالرفد والإعانة، ففي ذلك بهاء الملك وإعزاز الدين.

وقد قيل «إن من إجلال الشريعة إجلال أهل الشريعة».

وليكن المعروف من شيمه والمألوف من أخلاقه أنه يكافئ المحسن بإحسانه ليألف الناس [٣٠٤] الإحسان رغبة في إحسانه من غير أن يجعل لجائزته حدًا لصلته قدرًا، فإن ذلك أبسط للأمل فيه ولا يعرف منه في المسيء شيمة مألوفة لا في عفو ولا في عقوبة لأن المسيء إذا عرف منه العفو اجترأ وإن عرف منه العقوبة قنط وإن لم يعرف منه واحدا منهما كان على رجاء من عفو وخوف من عقوبته فكان ذلك أبلغ في تأديبه ومصالحته فإن رآه أهلاً للعفو عفا عنه. قال النبي صلى الله عليه وسلم: «عفو الملوك بقاء الملك»^٥. وإن رآه للعقوبة مستحقًا عاقبه أدبا له لا غضبا عليه.

فقد قال أنوشروان: «إنني بلغت هذه الرتبة بثمان خصال [١٤^أ] وذلك أنني لم أهزل في أمر ولا نهيت قط ولا أخلف في وعد ولا وعيد قط ووليت [للكفاية وأثبت للغناء]^٦

١ لم نعثر عليه. انظر تسهيل النظر، ص. ٢٧٦.

٢ المقاصد الحسنة في بيان كثير من الأحاديث المشهورة على الألسنة لشمس الدين السخاوي، ص. ٢٥.

٣ في الأصل: «عليه السلام»

٤ تسهيل النظر، ص. ٢٧٧.

٥ لم نعثر عليه. انظر تسهيل النظر، ص. ٢٧٩.

٦ في الأصل: «ولت الغني لا للهو» والمثبت من تسهيل النظر، ص. ٢٨٠.

[4] Faydalı olanı]¹ yerine getirdim. [5] Öfkemden dolayı değil, terbiye etmek için cezalandırdım. [6] Cürete varmayacak ölçüde çok sevmeyi, kine varmayacak derecede korkmayı halkın gönlüne yerleştirdim. [7] Gereksiz ödemeleri kestim. [8] [Böylece] erzakın daha fazla kişiye ulaşmasını sağladım.”

Bunlar bir hükümdarın siyâsetinde ve devletini korumada izleyeceği yollardan en aydınlık olanıdır.

Şair şöyle der:

Hükümdarlar, fazilet sahibi olduklarından dolayı büyük suçları affeder
Andolsun ki bazen küçük bir suça ceza verebilirler, bu
bilgisizliklerinden değil,
Sadece değeri bilinip cezalarının şiddetinden korkulsun diyedir.

[Adalet ve İhsan]

Bilinmeli ki zulümdeki çirkinlik, adalettteki güzellikle ters orantılıdır. Zalimin yönetiminden uzak durmak, âdil kişinin yönetimine duyulan arzu ölçüsündedir. Bu bakımdan hükümdara yakışan; yönetime âdil kimseleri getirmek ve halkına ihsanda bulunmak suretiyle hüküm sürdüğü günlerin arzulanmasını sağlamaktır. Çünkü devletiyle halkına bedenen sahip olabilsede, gönüllerine ancak ihsanıyla sahip olabilir.

Denilmiştir ki; kim başkalarına faydası dokunsun diye mal toplarsa başkaları ona itaat eder. Kim de kendisine faydası dokunsun diye mal toplarsa başkaları onu ihmal eder.

Filozoflardan biri şöyle der: “Kim senin kötülük yapmandan korkarsa, o senin kötü olduğuna inanır.” Hükümdar dış hâlleri düzgün olduğu hâlde halkının iç hâllerini soruşturup içlerinde gizledikleri şeylerden dolayı onları cezalandırmak isterse kendisine gereksiz bir kaygı yüklemiş, itaat eden ve sakınanları bozmuş, iç hâlleri düzelten ihsan yolundan ayrılıp dış hâlleri bozan gizli şeyleri açığa çıkarma yoluna sapmış olur.

1 Köşeli parantez içerisi anlamı tamamlamak için Mâverdi'nin *Teshilü'n-Nazar* adlı eserinden alınmıştır (s. 280).

لا للهوى وعاقبت للأدب لا للغضب وأودعت قلوب الرعية شدة المحبة من غير
جرأة وقوة الهيبة من غير ضغينة وعممت بالقوت وحذفت الفضول.^١
وهذه أوضح^١ سيرة سار بها ملك في سياسة ملكه وحراسة دولته.

وقال الشاعر:

٥   تعفو الملوك عن العظيم   من الذنوب لفضلها
         ولقد تعاقب في السير   وليس ذاك لجهلها
         إلا ليعرف فضلها   ويخاف شدة نكلها^٢

[العدل والإحسان]

وليعلم أن القبح في الظلم بقدر الحسن في العدل والزهد [٣١٤] في ولاية
الظالم بقدر الرغبة في ولاية العادل. فينبغي للملك أن يختار لنفسه الرغبة في أيامه
بتسليط العدل على ملكه والإحسان إلى رعيته فإنه إن قدر على ملكة أجسادهم
بسلطانه فليس يقدر على ملكة قلوبهم إلا بإحسانه.

وقد قيل: «من جمع المال لنفع غيره أطاعوه ومن جمع المال لنفع نفسه أضاعوه.»

وقد قال بعض الحكماء: «من خاف إساءتك اعتقد مساءتك.» فإن فتش عن سرائرهم

١٥ مع استقامة ظواهرهم وأراد أن يؤاخذهم بما يخفونه من ضمائرهم فقد كلف نفسه همًا

قد كفيه واستفسد من طبيعه ويتقيه وعدل عمًا يستصلح به السرائر من الإحسان إلى ما

[٢٤] يستفسد به الظواهر من المكاشفة.

١ في الأصل: «أضح»

٢ تسهيل النظر، ص. ٢٨١.

[Yahyâ b. Mübârek] el-Yezîdî (radiyallâhu anh) şöyle hikâye eder: Kısra [Hüsrev] b. Kubâd'a adamlarından biri şu yazıyı sunmuştur: "Hükümdarın sırlarını bilen bir grubun niyetleri bozulmuş, içleri kötülemiş, yapmadıkları şeylerden ötürü üzüntü duymuşlardır. Bunlar hükümdarın güveneceği kimseler olamaz." O da bunun altına şu notu düştü: "Ben niyetlere değil, bedenlere sahip olabilirim. Hoşuma giden şeyle değil, adaletle hükmederim. Gizli hâlleri değil, amelleri kontrol ederim."

Hükümdar iyilik yapmayı ya kendiliğinden ya da önceki iyilere uyararak âdet hâline getirmelidir.

Denilmiştir ki iyilik yapma konusunda insanlar dört sınıftır:

- 1- Bazıları iyiliği kendiliğinden yaparlar.
- 2- Bazıları iyiliği başkalarına uyararak yaparlar.
- 3- Bazıları mahrum bırakmak için iyilik yapmazlar.
- 4- Bazıları canları öyle istediği için iyilik yapmazlar.

Asil insanlar, kendiliklerinden iyilik yapanlardır. Başkasına uyararak iyilik yapanlar hikmet sahibi kimselerdir. Mahrum bırakmak için iyilik yapmayanlar bedbahtlardır. Canları öyle istediği için iyilik yapmayanlar ise bayağı insanlardır.

Hükümdar, bıraktığı hayırlarla yâd edilerek ve güzel yaşantısıyla anılarak, iyilerin uyduğu bir önder, kötülerin sakındığı bir örnek olsun. Çünkü âhret gününde bu onun en kârlı sermayesi, yolundan gidenlere bıraktığı en faydalı mirasıdır.

Şüphesiz Allah Teâlâ, başarılı kılmada ve yolunu doğrultmada onun dostu, yardım etmede ve desteklemede onun kefilidir.

Allah'ın verdiği lutf, güç ve yardımla *Dürerü's-Sülûk* kitabı tamamlandı.

Salât ve selâm O'nun Peygamberi, Efendimiz Muhammed'e, onun temiz ailesine ve arkadaşlarına olsun.

وحكى [يحيى بن المبارك] اليزيدي^١ رحمه الله أن كسرى بن قباد رفع إليه رجل من أصحابه إن في بطانة الملك جماعة قد فسدت نياتهم وخبثت ضمائرهم وقد هموا بما لم يفعلوا وهم غير مأمونين على الملك فوقع أنا أملك الأجساد لا النيات وأحكم بالعدل لا بالرضى وأفحص عن الأعمال لا عن السرائر.

وليكن من دأبه فعل الخيرات إما ابتداء من نفسه أو اقتداء بالأخيار من سلفه.

وقد قيل: «الناس في الخير أربعة منهم من يفعله ابتداء ومنهم من يفعله اقتداء ومنهم من يتركه حرماناً ومنهم من يتركه استحساناً، فمن يفعله ابتداء فهو كريم [٢٤ب] ومن يفعله اقتداء فهو حكيم ومن يتركه حرماناً فهو شقي ومن يتركه استحساناً فهو رديء.»

وليكن ما يخلفه من جميل الذكر وحسن السيرة إماماً يقتدي به الأخيار ومثلاً يزدجر به الأشرار، فإن ذلك أربح بضائعه يوم معاده وأنفع ما يخلفه لمن اقتدى به، فإن الله تعالى ولي توفيقه وتسديده وكفيل معونته وتأييده.

تم كتاب درر السلوك بحمد الله ومثته وقوته وعونه،

وصلى الله على سيدنا محمد نبيه وآله الطاهرين وصحبه وسلم.

١ في الأصل: «الترميذي» والمثبت من تسهيل النظر، ص. ٢٨٥.

KAYNAKÇA

- Babanzâde Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1955.
- Celâleddin es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Kahire: Mektebetu Vehbe, 1976.
- , *el-Câmiü's-Sağîr ve Ziyâdetühü*, Riyad: 1988.
- Cengiz Kallek, "Mâverdi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/Maverdi> (03.12.2018).
- Ebü'l-Abbas Şemseddin İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, Beyrut: Dârü Sadr, 1398/1978.
- Ebü'l-Hasen el-Mâverdî, *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk* (nşr. Fuâd Abdülmün'im Ahmed), Riyad: Dârü'l-Vatan li'n-neşr, 1417/1997.
- , *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no: 2870.
- , *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Dârü Mektebeti'l-Hayât, 1986.
- , *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fî Âdâbi's-Siyâsiyye*, (nşr. Fuâd Abdülmün'im Ahmed), İskenderiye 1977.
- , *Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîlü'z-Zafer fî Ahlâki'l-Melik ve Siyâseti'l-Mülk*, Beyrut: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, t.y.
- Ebu's-Safâ Salâhuddîn Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Beyrut: Dârü İhyâi't-türâs, 1420/2000.
- Ebu't-Tayyib Ahmed Mütenebbî, *Dîvânü'l-Mütenebbî*, Beyrut: Dârü'l-Beyrût, 1403/1983.
- Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: Kâmûsu Terâcim [li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ]*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, t.y.
- İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dârü'l-Fikr, 1986.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941.
- Mustafa Çağrıncı, "Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/edebud-dunya-ved-din>
(04.12.2018).
- Şemseddin Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

Şemseddin Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdisi'l-Meşhûra ale'l-Elsine*, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü's-sağîr* (Muhammed Şekûr Mahmud el-Hac), I-II, Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1986.

Tayyib Bâmahrame, *Kılâdetü'n-Nahr fî Vefeyâti A'yâni'd-Dehr*, Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1428/2008.

DİZİN

A

Abdülmelik b. Mervan 92
adalet 17, 68
âdil 38, 66, 76, 94, 102
Adududdevle 13, 24
ahlâk 11, 28
akıl 15, 30, 46, 48
Ali, Hz. 44, 100
âlim 20, 86, 98, 100
Allah 24, 26, 28, 36, 62, 66, 74, 78,
82, 90, 96, 104

B

Bâbek 64
Bahâüddevle 13, 24
Behrâm-ı Gûr 72
bilim 4, 5
Büzürçmihr 72

C-Ç

Çin 36
cömert 24, 52, 82, 96

E

Ebrevîz 66, 70
Ebu Bekir, Hz. 30, 38
Ebû Musa el-Eş'arî 92
Enûşirvân 32, 44, 76, 86, 94, 100
Erdeşîr 64, 68, 80, 86

F

Fars 36, 38, 64
fâsık 38, 98

H

Haccâc 92

hâkim 30, 36, 68, 96
haraç 17, 18, 76, 84
Hind 36, 68
Hükümdâr 24, 34, 36, 38, 42, 44,
46, 48, 52, 54, 56, 58, 60,
64, 66, 68, 70, 72, 80, 82,
84, 86, 88, 90, 94, 96, 102,
104

I-İ

ibadet 84
İbn Semâ'a 62
ihsan 20, 68, 102
İkrime b. Ebû Cehl 38
iktidar 84, 102
itaat 24, 30, 50, 64, 76, 88, 92, 96,
102

K

Kansu Gavrî 12
Kisrâ 72
Kisrâ b. Kâzen 104

M

Mansûr 90
Mâverdî 1, 2, 10, 11, 12, 13, 14,
15, 16, 17, 18, 19, 20, 22,
36, 107
Memlük 12
Me'mun 58, 78
mizaç 72
Mûbezân 94
Muhammed, Hz. 24, 62, 104
Mütenebbî 68

N

Nebi 32

O-Ö

Ömer b. Hattab 82, 92

Osman b. Abdullah 62

P

para 90, 92, 100

Peygamber 30, 36, 38, 40, 44, 46,

56, 58, 62, 64, 74, 88, 92,

96, 98, 100

R

Rum 36

S

Sâsânî 17, 72

şeriat 58, 100

Sevâd 92

siyaset 13, 26, 58, 62, 82

T

tağşış 19, 90

takva 50, 74, 80, 96

U

Ubeydullah b. Hasen 78

Uman 38

V

Velid b. Abdülmelik 94

Vezir 10, 17, 18, 38, 70, 72, 74, 80

Y

yargılama 62

el-Yezîdî 104

TIPKIBASIM

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Ayasofya 2870

وَمَنْ يَفْعَلْهُ أَقْتَدَ أَفْضَوْحِكِيمُ وَمَنْ يَنْزِكْهُ حَرْمَانًا
 فَضَوْشَقِي وَمَنْ يَنْزِكْهُ اسْتَحْسَانًا فَهُوَ رَدِّي وَلَكِنْ
 مَا يَخْلِفُهُ مِنْ حَمِيلِ الذِّكْرِ وَحُسْنِ السِّيَرَةِ إِمَامًا
 يَقْتَدِي بِهِ الْأَخْيَارُ وَمَثَلًا يَنْزَجِرُ بِهِ الْأَشْرَارَ
 فَإِنْ خَلَاكَ نَحْمُ بَضَائِعِهِ بِيَوْمِ مَعَادَةٍ وَأَنْفَعُ مَا يَخْلِفُهُ
 لِمَنْ أَقْتَدَى بِهِ وَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى وَبِي تَوْفِيقِهِ
 وَكَيْلِ مَعُونَتِهِ وَتَأْيِيدِهِ

تم کتاب در السلوك
 بحمد الله وبقوته وعونه

وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ نَبِيِّهِ وَالْهَيْطَةِ الطَّاهِرَةِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ

٤٤
 يَسْتَفْسِدُهُ الظَّوَاهِرُ مِنَ الكَاشِفَةِ وَحَكْمِي
 التَّيْزِي حَمْدُ اللَّهِ إِنَّ كَثِيرًا قَادِرٌ مَعَ الْبِيهِ رَجُلٌ
 مِنْ أَصْحَابِهِ أَنْ بَطَانَةَ الْمَلِكِ جَمَاعَةٌ قَدْ فَسَدَتْ
 نِبَاتُهُمْ وَخَبَّتْ ضَمَائِرُهُمْ وَقَدَّهَمُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا وَغَمَّرُوا
 مَأْمُونِينَ عَلَى الْمَلِكِ فَوَقَعَ أَنَا أَمْلِكُ الْأَجْسَادَ لَا
 النَّيَاتِ وَأَحْكُمُ بِالْعَدْلِ لَا بِالرِّضَا وَالْفُحْصَ عَزَّ
 الْأَعْمَالُ لِأَعْنَ السَّرَائِرِ وَلَيْكِنْ مِنْ دَابِهِ فَعِلَ الْخَيْرَاتِ
 إِمَّا ابْتَدَأَ مِنْ نَفْسِهِ أَوْ اقْتَدَى بِالْآخِيَارِ مِنْ سَلْفِهِ
وَقَدْ قِيلَ لِلنَّاسِ فِي الْخَيْرِ أَرْبَعَةٌ مِنْهُمْ مَنْ
 ابْتَدَأَ مِنْهُمْ مَنْ فَعَلَهُ اقْتَدَى مِنْهُمْ مَنْ تَبِعَهُ حَرَمَانًا
 وَمَنْ مَنَعَ أَنْ يَفْعَلَهُ اسْتَحْسَنَ مَنْ فَعَلَهُ ابْتَدَأَ فَهُوَ كَرِيمٌ

فِي وَلايَةِ الظَّالِمِ بِقَدْرِ الرَّغْبَةِ فِي وَلايَةِ العَادِلِ وَيَبْغِي
 لِلْمَلِكِ أَنْ يَخْتَارَ لِنَفْسِهِ الرَّغْبَةَ فِي أَيَّامِهِ تَسْلِيْطِ
 العَدْلِ عَلَى مَلِكِهِ وَالإِحْسَانَ إِلَى رَعِيَّتِهِ فَإِنَّهُ إِنْ قَدَرَ
 عَلَى مَلِكَةِ أَجْسَادِهِمْ بِسُلْطَانِهِ فَلْيَبْرِقْ بِقَدْرِ عِلْمِهِ عَلَى مَلِكِهِ فَلَوْ لَمْ
 يَلْبِ إِحْسَانَهُ **وَقَدْ قِيلَ** مِنْ جَمْعِ المَالِ لِنَفْعِ غَيْرِهِ
 اطَاعُوهُ وَمِنْ جَمْعِ المَالِ لِنَفْعِ نَفْسِهِ أَضَاعُوهُ
وَقَدْ قَالَ بعضُ الحكماءِ مِنْ خِلافِ أسَانِدِ العَفَقِ سَأَلْتُكَ
 فَإِنْ فَتَّرَ عَنِّي سِرَّيْهِمْ مَعَ اسْتِقَامَةِ طَوَاهِرِهِمْ وَأَرَادَ
 أَنْ يُؤَاخِذَهُمْ بِمَا يَخْفَوْنَ مِنْ ضَعْفِ أَيْدِيهِمْ فَقَدْ كَلَّفَ نَفْسَهُ
 هُمًّا قَدْ كَفِيَتْهُ **وَأَسْتَفْسِدُ** مِنْ يُطِيعُهُ وَيَتَّقِيَهُ
 وَعَدَلٌ عَمَّا يَسْتَصْلِحُ بِهِ السَّرَّايِرُ مِنَ الإِحْسَانِ إِلَى المَا

وَذَلِكَ أَيُّ لَمْ أُنزِلْ فِي أَمْرِ وَلَا نَبِي قَطُّ وَلَا أُخْلِفُ
 فِي وَعْدٍ وَلَا وَعِيدٍ قَطُّ. وَوَلَّتْ الْغَيْبُ لِلصَّوِي
 وَعَاقِبَتِ لِادِّبِ لَا لِلغَضَبِ. وَأَوْدَعَتْ قُلُوبَ
 الرِّعْيَةِ شِدَّةَ المِحْبَةِ مِنْ غَيْرِ جُرَّةٍ. وَفَوَّهَ الهَيْبَةَ
 مِنْ غَيْرِ ضَعْفِئَةٍ. وَعَمَّتِ القُوَّةُ وَخَدَّتِ القُصُ
 وَهَذَا أَصْحُ سِيرَةٍ سَارَ بِهَا مَلِكٌ فِي سِيَّاسَةِ
 مَلِكِهِ وَحِرَاسَةِ دَوْلَتِهِ. **قَالَ الشَّاعِرُ**
 نَعَفُوا المُلُوكَ عَنِ العُظْمِ مِنَ الدُّنُوبِ لِفَضْلِهَا
 وَلَقَدْ تَعَاقَبَ فِي السَّيْرِ وَبِئْسَ ذِكْرُ الجَهْلِهَا
 إِلَّا لِيَعْرِفُ فَضْلَهَا وَيُجَافِ شِدَّةَ نَكَلِهَا
 وَلِيَعْلَمَ أَنَّ القَبْحَ فِي الظُّلْمِ بِقَدْرِ الحُسْرِ فِي العَدْلِ وَالرُّهْدُ

بِالْإِحْسَانِ رَغْبَةً فِي إِحْسَانِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَجْعَلَ الْجَائِزَةَ
 حَدًّا أَوْ لَصِيتَهُ قَدْرًا فَإِنَّ ذَلِكَ أَبْسَطُ لِلْأَمَلِ فِيهِ
 وَلَا يُعْرَفُ مِنْهُ فِي الْمَسِيئَةِ شَيْئٌ مَّا لَوْ فَدَّ لَا فِي عَفْوٍ وَلَا
 فِي عِقُوبَةٍ لِأَنَّ الْمَسِيئَةَ إِذَا عَرَفَ مِنْهُ الْعَفْوُ اجْتَرَأَ
 وَإِنْ عَرَفَ مِنْهُ الْعُقُوبَةَ قَنَطَ وَإِنْ لَمْ يُعْرَفْ مِنْهُ وَاحِدًا
 مِنْهُمَا كَانَ عَلَى رَجَائِمٍ مِنْ عَفْوِهِ وَخَوْفٍ مِنْ عِقُوبَتِهِ
 فَكَانَ ذَلِكَ أَلْبَغَ فِي تَأْدِيبِهِ وَمُصْلِحَتِهِ فَإِنَّ رَأْيَ أَهْلِي
 لِلْعَفْوِ عَفَا عَنْهُ **قَالَ** النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 عَفْوُ الْمَلُوكِ كَمَا الْمَلِكُ وَإِنْ رَأَى لِلْعُقُوبَةِ مُسْتَحَقًّا
 عَاقِبَهُ أَدْبَالَهُ لِأَغْضَابِ عَلَيْهِ **فَقَدْ قَالَ**
 ابْنُ سُرَّوَانَ أَنِّي بَلَغْتُ هَذِهِ الرَّثْبَةَ بِمَا نَخْصَالِ

فقال شِدادُ العلماءِ **وَقَالَ** أميرُ المؤمنينَ عليٌّ
 عليه السَّلَامُ قَصَمَ ظَهْرِي رَجُلَانِ نَاسِكًا جَاهِلٌ يَدْعُو إِلَى
 جَهْلِهِ بِنُسْكَدِ وَعَالِمٌ فَاسْتَوَيْدَعُو إِلَى فَسْقِهِ بَعْلَهُ
 وَهَذَا أَمْرٌ جُبُّ عَلَى الْمَلِكِ مُرَاعَاتُهُ لِمَا فِيهِ مَحَابَّةُ
 الدِّينِ وَحِفْظُ الْمَمْلُوكَةِ وَحَسْمٌ ذَلِكَ أَنْ يَرَى عِلْمَ وَأَهْلَهُ
 وَيَعْرِفَ إِلَيْهِمْ حِطًّا مِنْ عَيْنَيْهِ وَيَعْتَمِدَ أَهْلَ الْكَيْفِ
 مِنْهُمْ بِالْقُرْبِ وَالصِّبَانَةِ وَأَهْلَ الْحَاجَةِ مِنْهُمْ بِالرِّفْدِ
 وَالْإِعَانَةِ فَيَخِذْ لَكَ بِعَا الْمَلِكِ وَإِعْزَارِ الدِّينِ
وَقَدْ قِيلَ أَنَّ مِنْ أَجْلَالِ الشَّرِيعَةِ أَجْلَالُ
 أَهْلِ الشَّرِيعَةِ **وَيَلِكُنُ** المَعْرُوفُ مِنْ شِيمَةِ **وَالْمَالِ**
 مِنْ خَلْقَةٍ **أَنَّهُ** يَكْفِي فِي الْحُسْنِ بِأِحْسَانِهِ لِيَا لَفَلَانَسُ

النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِزْجُوفَ مَا خَافَ عَلَى أُمَّتِي
 مُنَافِقُ عَلِيمُ اللِّسَانِ فَصِيرٌ حِينِيذِ الْبِدْعِ فَاشِيهِ
 وَمَدَاهِبُ الْحَوَاثِمِ ثُمَّ يُعْضِي بِهِمُ الْأُمْرَ إِلَى التَّحْرِبِ
 وَالْعَمِيَّةِ فَإِذَا رَأَوْا كَثْرَةَ جَعْمِهِمْ وَقُوَّةَ شَوْكَتِهِمْ
 دَاخَلَتْهُمُ عِزَّةُ الْقُوَّةِ وَخَوْفُ الْكَثْرَةِ فَضَافَ حُجَّالُ
 نَسَاكِهِمْ وَفَسَقَهُ عُلَمَاءُهُمْ بِالْمِيلِ عَلَى مَا فِيهِمْ
 فَإِذَا اسْتَبَدَّ لَهُمْ ذَلِكَ زَاجِعُوا السُّلْطَانَ فِي رِيَاسَتِهِ
 وَقَحُّوا عِنْدَ الْعَامَّةِ جَمِيلَ سَيْرَتِهِ فَرُبَّمَا انْفَتَحَ مَلَا
 يُرْتَمِقُونَ فَانْجَارَ الْأُمُورُ تَبَدُّرًا وَاصْغَارًا **وَقَدْ**
قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهْلَكَ أُمَّتِي رُجُلَانِ
 عَالِمٌ فَاجِرٌ وَجَاهِلٌ مُتَعَبِّدٌ وَسَبِيلُ عَشْرَةِ الْأَشْرَارِ

٢٩

عَنْهُمْ قَبِيحَاتُ أَثَارِهِمْ عِنْدَ الْعَامَّةِ وَتَقَامَرَتْ رُبِّيَّتُهُمْ
 عِنْدَ الْخَاصَّةِ فَهَجَرُوا هَجْرًا وَأَعْدَوْا زُجْرًا
 زَجَرًا السُّفَهَاءُ ثُمَّ سَرَى خَلْكَكَ فِي خَوَاصِّهِمْ وَمَتَوَسَّطَهُمْ
 وَعَمَّ فِي جِسْمِهِمْ وَمُنْدِيهِمْ فَذَهَبَتْ بَهْجَةُ الْعِلْمِ وَأَبَاوَهُ
 وَقُلُوبُ طُلَّامِهِ وَعُلَمَاؤُهُ وَصَارَ ذُرْعِيهِ إِلَى الْفِرَاقِ
 وَدِرَاسَتِهِمْ لَمْ يَلْبَعْدُ أَنْ يَظْهَرَ أَمَلُ الْخَلِّ مُسْتَدْعِيَةً
 وَمَذَاهِبُ مُخْتَلَعَةٌ بِزَوْقُونِ كَلَامِ مَامُوهَا وَبِرُؤُوسِ
 مَذَهَبًا مَشُوهًا تَخْلِبُونَ فِي قُلُوبِ الْأَعْمَارِ بِعَضْدِ
 عَلَى نَصْرَتِهِ بِالسُّفَلَةِ الْأَشْرَارِ فَيَصِيبُ النَّاسُ الْبُيُوتَ
 وَيُعْطَفُوا عَلَيْهِمْ بِخِلَابَةِ كَلَامِهِمْ وَحَسَنِ الطَّلَامِ
 أَنْ لِكُلِّ لَذَّةٍ وَلِكُلِّ مُسْتَحْدَثٍ صَبُوءٌ وَقَالَ

جديد

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُرْعَلِي دِينَ خَلِيلِهِ وَقَالَ
 الْمُرْعَعُ مَرَّ حَبٌّ وَقَالَتْ الْحَكَايُطُنُ بِالْمُرْمَا
 يُطْرُقُ قَرِينَهُ وَقَدْ تَخَضَّرَ الْمُلُوكُ مِنْ هَذَا بِمِثْلَيْتُونِ
 بِهِ مَرَّ سَوَاهُمْ خَفَاءَ أَخْوَالِهِمْ عَنِ الرَّعِيَّةِ فَيَقْضُونَ عَلَيْهِمْ
 بِمَا قَدْ عَرَفُوهُ مِنْ أَخْوَالِ بَطَانَتِهِمْ فَإِنْ اسْتَبَطَنُوا الْعِلْمَ
 قَضَوْا عَلَيْهِمْ الْعِلْمَ وَإِنْ اسْتَبَطَنُوا الْجَهَالَ قَضَوْا
 عَلَيْهِمْ مَعْرِفَتَهُ مِنْ أَخْوَالِ بَطَانَتِهِمْ الْجَهَالَ وَإِنْ عَلَمُوا
 مَا يَنْبَغُ مِنَ الْفَسَادِ الْعَظِيمِ بِأَهْلِ الْعِلْمِ وَتَرَكَ
 مِرَاعَاتِهِمْ وَذَلِكَ أَنَّهُ رُبَّمَا بَعَثَ بَعْضَهُمْ قَلَّةَ الْمَادَّةِ
 وَضَعْفُ الْحَالِ عَلَى مَسَاحَةِ النَّفْسِ فِي التَّبَدُّلِ وَارْتِكَابِ
 الشَّبَهَةِ فِي التَّكْسِبِ فَإِذَا وَافَقَ ذَلِكَ إِعْرَاضَ السُّلْطَانِ

قد

عنهم

٢٨

وَسُؤَالِ يَوْمِ النَّاسِ لِمَا لَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْهُمُ حَمِيحًا فَإِنَّ ذَلِكَ لَمَنْحٌ

لِلنَّارِ ❀ ❀

وَبِرَاعِي أَهْلِ النَّسِكِ وَالصَّالِحِ بِغَايَةِ الإِعْظَامِ وَبِعَمَلِهِمْ
بِأَجْرٍ لِكِرَامٍ ❀ وَيُقَرَّبُ لَهُمْ بِطَاعَةِ اللَّهِ تَعَالَى
فِي خَلْقِهِ ❀ وَالرَّغْبَةِ إِلَيْهِ فِي إِدَاخِ قَهِّ لِيَكُونَ الْفِعْلُ
حَامِدِينَ ❀ وَالْبِيَّ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ بِالدَّعَا لِه مُتَهَلِّينَ قَلْبُ
يَعْدَمُ مِنَ اللَّهِ سُجْحَانَهُ إِجَابَةُ دَعَائِهِمْ فَمَا الْعِلْمُ
فَيَنْبَغِي لِلْمَلِكِ أَنْ يَعْرِفَ فَضْلَهُ ❀ وَلَيْسَتْ بِطَرِيقِ أَهْلِهِ
لِيَكُونَ بِالْعِلْمِ مَوْسُومًا ❀ وَالْيَهُ مَسْئُوبًا ❀ فَإِنَّ
الْإِنْسَانَ مَوْسُومٌ بِسَيِّمَاتِ قَارِيهِ ❀ وَمَسْئُوبٌ
إِلَيْهِ أَفَاعِيلٌ مِنْ صَاحِبَتِهِ ❀ وَكَذَلِكَ قَالَ النَّبِيُّ

وَأَخَذَ النَّاسَ سَلْمًا • وَقَدَّيْلًا فِي مَشُورِ الْحَكْمِ بِالرَّيِّحِ
 تَصْلَحُ الرَّعِيَّةُ • وَبِالْعَدْلِ تَمْلِكُ الْبَرِّيَّةُ • وَبِجَبَانِ
 يُمِيزُ أَحْيَارَ عَيْنَيْهِ فَيُخْضِمُ بِالْإِكْرَامِ وَالْقُرْبِ لِقَعِ
 أَشْرَارِهِمْ بِالْإِبْعَادِ وَالْتَادِيْبِ لِيَرْغَبُوا فِي مَنَازِلِ
 الْأَحْيَارِ وَيُقْلِعُوا عَنِ الْخَطَا وَالسَّفَلَةِ الْأَشْرَارِ وَيَأْمِنَ
 أَهْلُ الْوَرَعِ وَالسَّلَامَةِ خَوْفَ عِقُوبَتِهِ وَيُوطِنَ أَهْلُ
 الرِّيْبَةِ وَالذُّعَانَ أَنْفُسَهُمْ عَلَى حُلُولِ نِقْمَتِهِ • وَقَدْ
 قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ اتَّقِيَادُ الْأَحْيَارِ بِحَسْرِ الرَّعِيَّةِ
 وَأَتَّقِيَادُ الْأَشْرَارِ بِطَوْلِ الرَّعِيَّةِ • قَالَ السُّنَاعِمِيُّ
 إِذَا كُنْتُمْ لِلنَّاسِ فِي الْأَرْضِ سَادَةً فَتَوَسَّوْا الْكِرَامَ النَّاسِ بِالْحِلْمِ
 وَالْبَدَلِ •

وَإِسْمَالُهُ قُلُوبِ الْعَامَّةِ بِالْإِنِّصَافِ لَهَا ^{وَأَحْتِمَالُ}
 لَهْفَوَاتِ الصَّنَائِعِ فَانْشُكْرْهَا لِأَقْرَبِ أَيْدِي أَيْهَا
 وَتَجَعَّدْ حَالَهُ الْفَقِيرِينَ مِنْ مَالِ بَرٍّ وَالصَّادِقِينَ ^{مِنْ مَوَالِي}
 خَلَّةِ الْكَرِيمِينَ مِنْهُمْ بِالزُّورِ وَالصَّلَةِ فَانْجَسَّانَهُ إِلَى الْفُقَدَا
 يَشْكُرْ عَلَيْهِ الْأَغْنِيَاءَ ^{كَانَ الْمَوْبِدَانُ إِذَا دَخَلَ عَلَيْهِ}
 أَنْوَشُرْ وَأَنْ يَقُولَ يَا مَلِكَ الْمُلُوكِ اسْتَدْمِرِ النَّعْمَ
 بِالْعَطْفِ عَلَى الرُّعِيَّةِ وَاهْتِرْ وَاهِرْ طَعَامَكَ بِاشْبَاعِ
 الْجَائِعِ وَرَأْيَاكَ ^{وَالنَّخْفِ بِالْأَمْنِ نَاصِفِ النَّاسِ}
 نَفْسِكَ ^{يَا مَلِكُ اعْظِمْ حَقَّ نَفْسِكَ بِتَعَاطَاهُ}
 النَّاسِ وَرَأْيَاكَ ^{يَا مَلِكَ الْمُلُوكِ إِظْهِرِ الْعَدْلَ}
 فَرِحْ أَرِكَ تَعَامُلِهِ أَهْلَ مَمْلَكَتِكَ ^{يَا مَلِكَ الْمُلُوكِ}

بذلك أعظم من قوت رعيته وعقباه انفع في ملكته
 وينبغي ان يساوي بينهم وبين نفسه في الخولهم وعليل ولا
 يقدم فيه شرفا على مشروف ولا قويا على ضعيف
 بل يجدر ان يحجمهم في القضاء ويجري الحكم على الخا
 والعامه بالسوا فان ذلك اجسم لمواد الظلمه
 واقطع لشره الغلبه **وقد قيل** من حارت قضيه
 ضاعت رعيته **وسال** ملك ناسكا عن الخالص
 فقال للناسك ثلث اعدك في القصيد واقسم
 بالسويه **واعد** نفسك واحدا من الرعيه
وقال الوليد بن عبد الملك لايه يا ابيه ما
 السياسة قال هيبة الحاصه مع صدق محبتها

به رعيته وأشقاهم في الدارين من شقوابه وإنك إن
 ترع ترع عمالك فيكون مثلك مثل البهيمة رأيت أختا
 خضرة ونباتا حسنا فرحت تلتمس الشمر وإنما خفتها في
 سمنها **وكتب** الحجاج إلى عبد الملك بن مروان
 أن تخلمه على أهل السواد فكتب إليه عبد الملك لا تكن
 على درهمك المأخوذ آخره منك على درهمك المتروك
 وأبق لهم لحوما يعقدوا بها شحوما ويصتم كل
 الاهتمام بأمر سيئهم وسالكهم وتهدئ طرفهم ومغاورا
 من أهل الذعارة والمفسدين لئلا يفتشروا الناس في متاجرهم
 امنيز فلكر طلبهم وخصيت بلادهم ورفع جميعهم
 علما ودخل موادهم جاما فيصير رفوق السلطان

وَالْحُسْنَازِ كَانَ عَدُوَّهُمْ إِلَى ضَرْبِ غَيْرِهِ مُؤَهَّنًا السُّلْطَانِ
 وَإِذَا كَانَ أَمْرُ النِّقْدِ مُسْتَقِيمًا مِنْ جَمِيعِ ذَلِكَ وَقَدْ كَانَ
 الْمُقَدَّمُونَ يَجْعَلُونَ ذَلِكَ دِعَامَةً مِنْ دَعَائِمِ الْمَلِكِ وَيُنْبَغِي
 لِلْمَلِكِ أَنْ يُعَيِّرَ رِعِيَّتَهُ مَقَامَ عِيَالِهِ وَاللَّيْذِينَ يَنْبَغِي فِي رَأْيِ
 مَوَادِّهِمْ وَأَصْلَاحِ مَعَايِشِهِمْ بِالْإِحْسَانِ إِلَيْهِمْ وَحَذْفِ
 الْأَذَى عَنْهُمْ وَلَا يَهْوِلُ مِرَاعَاةَ حَالِهِمْ وَيَصْرِفُ نَفْسَهُ عَنْ
 تَفْقُدِ شَأْنِهِمْ فَيَصِيرُ وَارِعِيَّةً قَهْرٍ وَفَرَسِيَّةً دَهْرٍ
 تَشْدُبُ أحوالَهُمْ غَفْلَةَ السُّلْطَانِ وَجَوَاجِحَ الرِّمَانِ
فَقَدْ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَلِمَةً رَاعٍ
 وَكَلِمَةً مَسْئُولٍ عَنْ رِعِيَّتِهِ **وَكَيْتَ** عُمَرُ الْخَطَّابُ ضَوَانَ اللَّهِ
 عَلَيْهِ إِلَى أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ أَنْ أَسْعَدَ الرِّعَاةَ مَنْ سَعِدَتْ

مَعَ إِسَادِ الْفِضَّةِ وَحَسْرَانِ الْعَمَلِ وَإِذَا طَالَ مَكْتُهَا
 وَكَثُرَ لِمَسْهَا قُحَّتْ عِنْدَ النَّاسِ فَخَبِنُوا قَبْضَهَا وَرَغَبُوا
 فِي قَبْضِ طَرِيحِهَا وَمَلِيحِهَا وَبَصَحَ أَصْحَابُ اللَّبْسِ عَلَيْهَا
 بِضَرْبِ كَثِيرِ الْغَيْشِ يَكُونُ أَحْسَرَ مِنْ غَيْرِ تِلْكَ فَتَفْسِدُ النَّقُودُ
 وَتَجَنَّبُ النَّاسُ قَبْضَ الدَّرَاهِمِ وَتُنْعَوُ بِمَبِيعِ الْأَمْتَعَةِ
 إِلَّا بِالْأَجْزِ أَوْ الْفِضَّةِ الْخُرْقِ وَتَبْطُلُ مَعَامِلَاتُ النِّسَاءِ
 فَيَهْتَكُ الْمَسْتُورُ الْمَرْقُ وَلَا يَصِلُ إِلَى زِيَابِ الْأَمْوَالِ
 لِجَاهِهِ فَتَدْعُوا الضَّرُورَةَ إِلَى تَغْيِيرِ الضَّرْبِ
 فَإِنْ غَيَّرْتَهُ كَانَ لَهُ فِي الْمُسْتَقْبَلِ كَمَا لَمْ يَكُنْ فِي الْأَوَّلِ
 وَإِذَا عُرِفَ مِنَ السُّلْطَانِ تَغْيِيرُ ضَرْبِهِ فِي كُلِّ عَامٍ عَدَلَ
 النَّاسُ عَنْ ضَرْبِهِ إِلَى ضَرْبِ غَيْرِهِ حَذَرًا مِنَ الْوَضِيعَةِ

الخابن عن خطبته **✽** وأردا التناضح نصحا في ورايته **✽**
 وليعلم الملك أن في الأمور التي تبع نفعها إذا صلحت
 وشيئا قل ضررها إذا فسدت فمنها أمور الدراهم
 والنقود فأنما يعود على الملك من نفع صلاحها
 بسعة دخله وقلة خرجه أضعاف ما يعود من نفعها
 على رعيته فإن ساع في عشرين وأرض في خط الفضة
 بغيرها حدث من ضرر فسادها ما يقابل نفع
 صلاحها لأنه إذا خلط الفضة مثيها وجعل
 في كل عشرة خمسة خرفا وخمسة مسأ ^{كدا} وأمر أن تؤخذ
 بقيمة الفضة الخالصة كان محالاً وإن أمر أن تؤخذ
 بقيمتها لم يجد ذلك نفعاً وكان غير مكيلاً لا وديناً

بمأشاء للخطوة عند السلطان فيوطي الملك العشوة
 ويدخل عليه الشبهة حتى يتصور الأمير بصورة الخاين
 والمحسب بصورة المسي فيكون إضراره بمن سجع إليه
 أكثر إضراره بمن سجع عليه **وقد روي** عن رسول
 الله صلى الله عليه وسلم أنه قال ياكم ومهلك الثلثة
 قيل ومن تلك الثلثة قال الذي سجع بأخيه إلى
 سلطان فيهلك نفسه وسُلطانه وأخاه **وقد**
 قيل في مشور الحكم المنصور في رقة منصح تقرب
 إليها ما بعد من الله ولا تواتر لمن أشرنا عليه فإذا
 حسم قبول السعاب فيهم وأيقظ عمره في قلة الغفلة
 عنهم فإذا علموا أنه ليس بخفي شمر من أفعالهم عليه أقلع

أما في المشور
 أو جابن من سجع عليه
 في إحصاءه كذب طنون السعاب

كِهَانِيَتِهِ بِأَجَارٍ مِنْ قَرِيبٍ مَهَابِلٌ تَمَاكَانُ ذَلِكَ أَهْمٌ
 لِأَنَّ عَدَا الدَّارِ يَسُطُّ أَيْدِي الظُّلْمَةِ فَإِذَا وَافَقَ بَعْدَ
 دَارِهِمْ قَلَّةٌ الْأَسْتِخْبَارِ عَنِ أحوَالِهِمْ أَمِنُوا فِي اتِّبَاعِ أهْوَاءِ
 وَسَكَنُوا إِلَى الغَفْلَةِ عَنِ أَعْمَالِهِمْ فَكَانَتْ أَيْدِيهِمْ مَبْسُوطَةً
 فِي الرِّعَايَا وَأهْوَاءِهِمْ مُحْكَمَةً فِي الفَضَايَا فَهَمَّا أَفْضَى ذَلِكَ
 إِلَى فِسَادِ نِيَّاتِهِمْ فِي الطَّاعَةِ لِقَبْحِ أثارِهِمْ وَسَوَافِعِ
 لِأَنَّ الْمَسِيئَةَ مُسْتَوْحِشٌ وَمَا يَنْبَغِي لِلْمَلِكِ أَنْ يَحْذَرَهُ
 قَبُولَ السُّعَايَةِ فِي أَصْحَابِهِ فَإِنَّ ذَلِكَ يُؤْتِي حِشْرَ الفَاحِشِ
 وَبَسِيرَ الخَائِنِ وَيَفْتَحُ لِلسُّعَاةِ أَبْوَابَ الرِّشَا. وَلِيَعْلَمَ
 أَنَّ السَّاعِيَ لَمْ يَجْلِهِ عَلَى سَعْيِهِ إِوْرَاطَ النِّصْحَةِ مِنَ السُّلْطَانِ
 وَإِنَّمَا يَفْعَلُ ذَلِكَ إِمْلَاحًا مِنَ السُّعْيِ أَوْ طَلَبًا لِلنِّشْفِ

الْأُمُور رَاكِنَةٌ ۞ فَإِنَّهُ لَا يَقْدِرُ عَلَى رِعَايَةِ قَوْمٍ حَتَّى
 عَنْهُ أَخْبَارُهُمْ ۞ وَيَطْوِي عِنْدَئِذٍ رُفْمَهُ ۞ وَفِي مَا ظَنَّ
 اسْتِقَامَةَ الْأُمُورِ يَتَمَوَّيْهِ الْحَوِيَّةَ ۞ فَأَفْضُوهُ لَكَ إِلَى الْهَلَاكِ
 رَعِيَّتِهِ ۞ وَانْتَهَرَ الْعَدُوَّ ۞ وَفُرْصَةَ عَقْلِيَّتِهِ ۞ وَأَسْتَأْذَنَ
 مِنْ وَهَجِ نَارِهِ ۞ وَشَرِّهِ مَاعَسَاهُ ۞ يُصْعَقُ بَعْدَ أَنْ كَانَ
 سَهْلَ الْمَرَامِ ۞ وَيَقْوِي بَعْدَ أَنْ كَانَ ضَعِيفَ الْقَوْمِ ۞
 وَإِذَا كَانَ يَأْتِي عَنِ الْأَخْبَارِ ۞ انْكَشَفَ لِعُظْمَا الْعُقْلَةِ ۞
 وَأَنْحَلَتْ عَنْهُ شِبْهَ الْحَيْرِ ۞ فَسَاسَ الْأُمُورَ بِصَبْرَتِهِ ۞
 وَحَرَسَ الرَّعِيَّةَ بِإِقْبَاطِ عَزْمِيَّتِهِ ۞ وَتَقَيَّبَ أَعْوَانَهُ ۞
 فَعَمِلَ الْجَرَائِرَ ۞ فَاسْتَقَامُوا ۞ وَتَجَنَّبُوا أَوْبَاحَ الْمَطَالِبِ ۞
 فَأَضَانُوا ۞ وَتَكُونُ عِنَايَتُهُ بِأَخْبَارٍ ۞ مِنْ بَعْدِ عَنِ حَضْرَتِهِ ۞

وَ لَسْتُ مُسْتَبَوِّخًا لِأَنْتُمْ عَلَى شَعَثِ أَبِي الرَّجَالِ الْمَهْدَبِ
 وَإِذَا قَطَعْتُ بَعْضَهُمْ عَنِ الْحَدْمَةِ قَوَاطِعُ طَهَّرْتُ أَعْرَافَهَا
 وَوَضَعْتُ بَرَهَانَهَا لَمْ يَكْلِفُهُ فِعْلًا لَيْسَ فِي سَعْدِهِ
 فَقَدْ تَقَطَّعَ الْمُلُوكُ الْقَوَاطِعَ عَنِ حَقِّقُوا أَنْفُسَهُمْ فَكَيْفَ
 بِأَوْلِيَاءِهِمْ وَفِيهِمْ وَإِنَّ الْمَلِكَ جَدِيرًا أَنْ لَا يَذِيبَ عَنْهُ
 صَغِيرًا وَلَا كَبِيرًا مِنْ أَخْبَارِ رَعِيَّتِهِ وَأَحْوَالِ أُمَّتِهِ
 وَسَبِيحَةِ خَلْفَائِهِ وَالنَّيَابِيزِ عِنْدُ فِي أَعْمَالِهِ بِمَدَامَةِ
 الْإِسْتِخْبَارِ عَنْهُمْ وَبِتَّ أَصْحَابُ الْأَخْبَارِ فِيهِمْ سِرًّا وَأَعْلَانًا
 وَيَنْدُبُ لِذَلِكَ مِثْلًا بُوْتُوْخَبْرِي وَنِيْجُ الْمَلِكِ فِي
 مَعْيِهِ وَمُحَضَّرٌ غَيْرُ شَرِّهِ فَيُرْتَشِي وَلا ذِي هَوَى يُعْتَدِ
 لِتَكُونَ النَّفْسُ الَّتِي خَبَرَ سَاكِنَهُ وَالَّتِي كَشَفَهُ عَنْ حَقَائِقِ

٢٤
 إِلَى اقْطَعِ أَمْوَالَهُ **وَقَالَ** نَوْشَرُونَ مَنْ خَافَ
 شَرَّكَ **أَفْسَدَ** أَخْرَكَ **وَقَالَ** اِرْزُقْ شِيرَ
 لَا تَرْجُ خَيْرَ مَنْ لَمْ يَرْجُوا خَيْرَكَ **وَلَا تَأْمَنْ جَانِبَ مَنْ لَا**
 يَأْمَنْ جَانِبَكَ **فَانْظُرْ** مِنْهُمْ عَلَى مَا لِقَدْ اخْتَجَنُوهُ **أَوْ**
 حَقَّقُوا خَانُوهُ **طَالِبُهُمْ** بِمُطَالَبَةِ الْمُدِيرِ الْمُنْصِفِ
 ثُمَّ كَانَتْ رَأْيَا دِي بَعَثَ بَعْدَ اسْتِيفَاجِهِ **وَاسْتِجَاعِ**
 مَالِهِ **وَإِذَا** وَجَدَ مِنْ بَعْضِ خَدَمِهِ هَفْوَةً أَوْ تَقْصِيرًا
 لَمْ يَأْتِهِ عَمْدًا **وَلَا فَعَلَهُ قَصْدًا** **لَمْ** يَأْخُذْهُ بِذَنْبِ الدَّهْرِ
 وَعَوَايِرِ الْفَضَامِ حُسْنِ الْقَدْرِ بِهِ **فَقَدْ** بَدَلِ
 أَيُّ عَالِمٍ لَا يَهْفُوا **وَصَارَ** مَلَايِبُوا **وَجَوَادِ**
لَا يَكْبُوا **وَقَالَ الشَّاعِرُ**

ولم يَنْفِ إِلَى صَلَاحِ غَدِهِ فَإِذَا ضَرَفَ خَلْفَ الْبِلَادِ عَلَى مَرِّ
 بَعْدَهُ مَرِيضَةً ثُمَّ زَادَهَا الثَّانِي مَرَضًا حَتَّى تَحْرِبَ فَإِذَا
 سَكَتَتْ نَفْسُ لَنَاظِرٍ أَنْ أَعْمَالَهُ مَقْرُورَةٌ عَلَيْهِ نَظَرْنَا
 كُنْظَرًا لِنَسَائِفِ غَلَامِهِمْ وَكَانَ فِكْرُهُ فِي صَلَاحِ غَدِهِ قَبْلَ
 فِكْرِهِ فِي صَلَاحِ يَوْمِهِ لِعِلْمِهِ بِأَنَّ خَيْرَ الْعَاقِبَةِ أَوْشَرُهَا
 عَايِدٌ عَلَيْهِ ❀ وَمَنْسُوبٌ إِلَيْهِ ❀ وَلِيَكُنْ نَهَاغًا مَوْلَاهُمْ
 غَيْرَ طَامِعٍ فِي شَيْءٍ مِنْ أَرْحَاؤِهِمْ ❀ فَإِنَّهُ أَنْ طَمَعَ مِنْهُمْ فِي السَّيْرِ
 أَطْعَمَهُمْ فِي الْكَثْرِ ❀ وَإِنْ أَخَذَ مِنْهُمْ مَالًا أَخَذُوا مِنْهُ
 أَضْعَافًا ❀ فَيُنْظَرُ أَنْ قَدَارَ تَقْوَى بِنَائِغِيهِ ❀ وَلَهُ وَقَدْ
 أَخَذَ بَعْضَ حَقِّهِ مَعَ قُبْحِ الْقَالَةِ وَسُوءِ الْعَاقِبَةِ ❀
 وَقَدْ قَبِلَ مِنْ طَمَعٍ فِي أَمْوَالِ عُمَّالِهِ ❀ الْجَاهِلِ

٤١
 وَلَدَتْهُ إِذْ لَا شَيْءَ عَظُرَ إِجْشَامُ مِنْ أَرْضَاعَةِ مَثَلَةٍ
 سَبَّحَى الْكَمَاهُ وَرَفَعَ السَّفَلَةَ الذُّنَاةَ وَإِذَا أَحْمَدُ سَعَى
 صَاحِبِ وَلايَتِهِ أَقْرَهُ عَلَى عَمَلِهِ فَإِنَّهُ وَإِنْ حَسُنَ
 يَنْقَلُ الْجُذُومَ مِنْ ثَبَةٍ إِلَى أُخْرَى فَلَيْسَ بِصَوَابٍ أَنْ يَنْقَلُ
 إِلَى مَدِينَةٍ أُخْرَى وَلَا صَاحِبِ خَرَجٍ إِلَى وَلايَتِهِ أُخْرَى
 بَلْ تَكُونُ وَلايَتُهُ مَا بَقِيَ عَلَى جَمِيلِ السَّيْرِ فَإِنْ أَلْتُمْ مَخْصِيَةً
 أَوْ جَانَهُ صَرَفَهُ صَرَفًا لَوْلَا وَلايَتُهُ بَعْدَهُ الْإِعْزَازُ
 وَإِقْلَاعُ وَكَذَلِكَ الْقَوْلُ فِي الْحَاشِيَةِ وَالْحُكَّامِ الْعُلَّةِ
 فِي ذَلِكَ أَنَّهُ مَتَى عُرِفَ مِنَ السُّلْطَانِ أَنَّهُ يَرِي الصُّفَى
 وَالْإِسْتِبْدَالَ اعْتَفَدَ كُلُّ وَآلٍ أَنْ أَيَّامَهُ قَصِيرَةٌ
 فَعَمِلَ السُّوقَ يَوْمَهُ مُحْتَجًّا لِلْأَمْوَالِ فِي صَدْرِ وَلايَتِهِ

جَاعَتِهِمْ وَيُنَزِّلُ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ الْمَنْزِلَةَ الَّتِي سَيَسْتَحِقُّهَا
 لِجَعَلَاتِهِ وَحُسْنِ إِشْرَافِهِ فَازْجُفِطِ الْمَرَاتِبَ فِي الْمَلِكَةِ أَوْ مِنْ
 حِفْظِ السَّمْعِ وَالْبَصَرِ عِظْمِ الْمُنَاقَسَةِ فِيهَا وَكَثْرَةُ
 الْمَرَامِحِ عَلَيْهَا وَقَدْ يُدْرَسُ عَلَيْهَا كَثِيرٌ مِنَ الْبَحْرِ وَتُشْرَحُ
 لَهُمْ لِسَانُ مَنْ أَمْرًا غَاصِبًا عَلَيْهَا فَتُصَفَّرُ فِيهَا أَيْدِي
 أَرْبَابِهَا وَيُنْفَذُ فِيهَا حُكْمُ عُصَابِهَا وَلَيْسَ كُلُّ مَنْ
 نَعَاظِمُ بِعَظِيمٍ وَلَا كُلُّ مَنْ تَسْوَدَّ بِسَيِّدٍ وَالنَّاسُ
 غَيْرُ الْمُنَاسِكِ وَالشَّرَفُ غَيْرُ الْمُنَشْرِفِ وَالْأَخْبِيرُ
 فِي مَلِكَةٍ صَارَ الرَّؤُوسُ فِيهَا أَدْنَابًا وَالْأَدْنَابُ سُرًا
 وَهَذَا أَمْرٌ يُجِبُّ صَرْفَ الْإِهْتِمَامِ إِلَيْهِ لِمَا فِي نِظَامِهِ
 مِنْ نِظَارَةِ الْمَلِكِ وَعِضَارَتِهِ وَبَهْجَةِ الْعَيْشِ

أولوا الرعاية كان إجلالهم فيما يقدر وزن أعمالهم بقدر
 إجلالهم مما عده مؤه من تكامل خصالهم وقد يقترن ببعضه
 الخصال ما يجالط له على حسب اختلاف الأزمان فمما حمد
 من أخلاقه في بعض الأزمان اللين واللفظ وفي بعض الأزمان
 الحسونة والعنف فإن لكل زمان حكماً ولكل قوم تدبيراً
وقد وصف عمر الخطاب رضوان الله عليه أخلاق
 الولاة **فقال** لا يصح أن يلا أمر الأمة الأضعف العترة
 قليل الغيرة **بعبء** المهمة لا تحسب في الله لومة لائم
 ثم يكون شديداً من غير عنف ليسا من غير ضعف جواداً
 من غير شرف **وهذه** الأطلاق التي وصفها يجب أن
 تكون لازمة لكل وال مطبوعه في كل مدبر ثم يحفظ مراتب

حِفَاظِ خَلْقِهِ • فَيَنْدُبُ لَذَلِكَ مِنْ أَمْنِيَّاهُ مِنْ قَدْحَانِ
خِصَالِ النَّفْوِيضِ • وَاسْتَوْجَابِ نَحْمِهِ وَتَهَامَتِهِ الْوَلَايَةِ
وَالْقَلِيدِ • وَقَدْ قَالَ ابْنُ شَيْرِينَ فِي بَعْضِ حِكْمِهِ لَا يَصْلِحُ
لِسِدِّ الْقَعُورِ وَقَوْدِ الْجُوشِ وَتَدْيِيرِ الْجُبُولِ وَحِرَاسَةِ
الْإَقْلِيمِ الْأَمْنِ تَمَامَتِ فِيهِ حَمْسٌ خِلَالِ • حَزْمٌ يَتَّقَنُ بِهِ
عِنْدَ مَوَارِدِ الْأُمُورِ حَقَائِقَ مَصَادِرِهَا • وَعِلْمٌ يَحْجُزُ عَنِ
التَّهَوُّرِ فِي الْمَشْكَالَاتِ الْإِعْنَادُ تَحْلِي فُرْصَتِهَا • وَتَحْلِي تَحْتِ
لَا تَقْضَى الْمَلَأَاتُ سَوَائِرَ حَوَائِجِهَا وَعَظِيمٌ هُوَ لَهَا • وَصِدْقٌ
فِي الْوَعْدِ وَالْوَعِيدِ يُؤْتَمِنُهُ بِالْوَفَائِعِ عَلَيْهَا • وَجُودٌ
يُهَوِّنُ عِنْدَهُ تَبْدِيلَ الْأَمْوَالِ عِنْدَ أَرْحَامِ السُّؤَالِ عَلَيْهِ •
وَهَذَا خِصَالُ زِلْمٍ يَحْرُهَا ذُو وَالسِّيَاسَةِ وَكُلِّهَا

٢٩
 وَأَفَةُ الرَّعِيَا مَغْفُورِ السِّيَاسَةِ ❀ وَأَفَةُ الْعُلَمَاءِ الرَّيَاسَةِ ❀
 وَأَفَةُ الْقَضَا شِدَّةُ الطَّمَعِ ❀ وَأَفَةُ الْعَدُوِّ قِلَّةُ الْوَرَعِ ❀
 وَأَفَةُ الْمَلِكِ تَضَادُّ الْحِمَاةِ ❀ وَأَفَةُ الْعَدْلِ مِيلُ الْوَلَاةِ ❀
 وَأَفَةُ الْجَرِيِّ ضَاعَةُ الْخَيْرِ ❀ وَأَفَةُ الْقَوِيِّ شُتَعَانُ الْجَحْمِ ❀
 وَأَفَةُ الْمُجَدِّوَاتِ الْفُضَا ❀ وَأَفَةُ الْمُعْدِّسِ الْفُضَا لِرَأْيِ
 وَأَفَةُ الْمُغْتَمِقِ الْمَنْزُ ❀ وَأَفَةُ الْمُدْبِسِ وَالظَّنْ ❀
 فَاذَا وَقَفَ عَلَى مَوَادِّ فِسَادِهِمْ ❀ وَأَسْبَابِ آفَاتِهِمْ حَسَمَ
 بِحِجَّتِهِ وَسَبَّرَهُ الْمَوَادِّ الْمُفْسِدَةَ ❀ وَقَطَعَ بِكَشْفِهِ خَيْرَ الْأَسْبَابِ
 الْمَوْهِنَةَ لِلسَّتْقِيمِ لَهُ مَصَادِرُ الْأُمُورِ وَيَأْمَنُ نَتَائِجِ
 الْقَضِيَّةِ وَيَكُونُ كَبِيرَ الْإِعْتِنَاءِ بِسَبْرِهِ حِمَاةَ الْبِلَادِ وَوَلَاةَ
 الْأَطْرَافِ الَّذِينَ قَدْ فُوضَ إِلَيْهِمْ أَمَانَةُ رَبِّهِ وَاسْتَحْلَفَهُمْ عَلَى

أَكْثَرُ وَتَفْصَلُهُ عَلَيْهِمْ أَظْهَرَ وَيَتَوَلَّى فِعْلًا ذَلِكَ نَفْسِيهِ
 وَلَا يَكْتُمُ إِلَى غَيْرِهِ **فَقَدْ** قِيلَ فِي سَائِلِ الْحَاكِمِ
 أَنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَسْتَكْرَهُ نَفْسُهُ فِي حِطِّكَ كَمَا كَانَ طَاعَتِكَ
ثُمَّ يَفْقَدُ مِنْ سَوِيٍّ هَذِهِ الطَّبَقَاتِ حَسْبَتِ لِمِ
 فِي خِدْمَتِهِ **فَقَدْ** قِيلَ مِنْ قَضِيَّتِ وَأَجِبَهُ أَمِنَتْ
 جَانِبُهُ وَيَعْلَمُ أَنَّ كُلَّ طَبَقَةٍ مِنَ الْحَاشِيَةِ وَالْأَعْوَانِ
 أَنَّهُ مُفْسِدٌ وَبَلِيَّةٌ فَارِدْحَةٌ يَقِفُ عَلَيْهَا عِنْدَ رِجْلِهِمْ
 وَأَخْبَارِهِمْ وَيُظْهِرُ مَا أَسْتَكْرَهُ مِنْهَا بِالْحَيْثُ غَلَّوْا

وَقَدْ قِيلَ

أَفَهُ الْمُلُوكُ سَوَاءَ السَّيْرِ ❀ وَأَفَهُ الْوُزَرَ أَخْبَتِ الدُّبُرِ ❀
 وَأَفَهُ الْجُنْدُ مُخَالَفَةَ الْقَتَانِ ❀ وَأَفَهُ الرَّعِيَّةُ مُضَارَقَةَ الطَّلَعِ ❀

التي تخيم العجاون بحكيمهم سبب خراب الأعمال فتبته
 المأمون على مراده وهما هنا طقة اخرى يجب ان
 يتفقد احوالهم بنفسه غير انهم تختصون بحراسة
 نفسه لا السياسة ملكه وهم الذين يستخدمونهم في مطعمه
 ومشربه وملبسه وقرب منه في طولته فانهم حصنه
 من الاعداء وجنته من الاسواء **وقد اختر حكما**
 الملوك ان يستخدموا في مثل هذا الا احدلثة
 امامت ربي مع الملك واليه وامامت ربه الملك
 على اخلاقه وامامت ربه الملك في حجه فان هؤلاء
 اهل صدق في موالاته ونصح في خدمته وعلو في حفاظه
 ورعايته ومن اجل ذلك وجب ان يكون احسانهم

السُّلْطَانُ عِمَارُهُ الْبُلْدَانَ وَأَنْخَانُوا أَيْمَانًا جَبْتُوهُ مِنْ
 أَمْوَالِهِ وَجَارُوا أَيْمَانًا نَقَلُوهُ مِنْ أَعْمَالِهِ نَقَصَتْ
 مَوَادُّهُ وَخَرِبَتْ بِلَادُهُ وَتَغَيَّرَ عَلَيْهِ لِقَلْبِهِ دَخَلَهُ
 اجْتَادُهُ وَتَوَلَّدَ مِنْهُ مَا لَيْسَ بِحِلِّ فِسَادِهِ وَقَدْ
 قَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ ظَلَمَ الْعَمَالُ ظُلْمَةَ الْأَعْمَالِ
 وَحُكِيَ أَنَّ الْمَأْمُونِ نَحَسَ يَوْمًا وَحَضَرَ الْعَمَّالُ
 فَقَبِلَهُمْ أَعْمَالُ السُّوَادِ وَأَخْطَأَ فِي الْقَعُودِ فَلَمَّا فَرَّغَ
 قَامَ إِلَيْهِ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ الْحُسَيْنِ الْعَنْبَرِيُّ فَقَالَ أَمِيرَ
 الْمُؤْمِنِينَ أَرَادَ اللَّهُ تَعَالَى دَفْعَهَا إِلَيْكَ أَمَانَةً فَلَا تُخْجَمُهَا
 عَنْ يَدِكَ فَمَا لَمْ تَقَالَ صَدَقْتَ فَمِنْ ذَلِكَ وَإِنَّمَا الْإِرَادُ
 عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ الْحُسَيْنِ الْعَنْبَرِيُّ أَنْ تَقْبِلَ الْأَعْمَالَ ذُرِّيَّةً

٢٧
 لَهُ جَمِيعَ أَعْوَانِهِ ❀ وَإِنْ اضْطَرَّتْ عَلَيْهِ فَسَدَ نَظَامُ
 تَدْبِيرِهِ مَعَ سَائِرِ أَجْنَادِهِ ❀ لِأَنَّهُمْ إِلَى طَاعَةِ أَمْرِهِمْ
 اسْتَرَعُوا ❀ وَلِقَوْلِ كِبَرِيهِمْ أَطُوعُ ❀ فَإِذَا خَانَ سَطْرُ
 مَنْ يَبْهَمُ يَسْتَوْطِئُوا ❀ وَلَمْ يَأْمَنْ جَانِبٌ مِنْهُمْ بِجَوَانِهِمْ ❀ كَانَ
 بِمَلِكِهِ مَغْتَرًّا ❀ وَنَفْسِهِ مُخَاطِرًا ❀ **وَقَدْ قَالَ**
 بَعْضُ الْحُكَمَاءِ إِنْ الْوَفَا لَكَ بِقَدْرِ الْجَزَائِمِ نَكَ
وَالطَّبَقَةُ الرَّابِعَةُ عَمَّا لِي الْخَرَاجِ الَّذِينَ لَهُمْ
 جِبَاهَةُ الْأَمْوَالِ ❀ وَعَمَّا لِي الْأَعْمَالِ ❀ وَالْوَسَائِطِ
 بَيْنَهُ وَبَيْنَ عَيْتِهِ ❀ فَإِنَّ تَصَحُّفَ أَمْوَالِهِ ❀ وَعَدْلَ لُؤَابِ فِي
 أَعْمَالِهِ ❀ تَوَفَّرَتْ خِرَانَتُهُ بِسَعَةِ الدُّخْلِ ❀ وَكَمَّتْ
 بِلَادُهُ بِسَطِّ الْعَدْلِ ❀ **وَقَدْ قِيلَ** فَضِيلَةٌ

فَاذْ قُلَّ وَرَعَهُمْ وَكَثُرَ طَعْمُهُمْ أَمَاتُوا السُّنَّةَ بِأَحْكَامِ
 مُبْتَدِعَةٍ وَأَضَاعُوا الْحَقَّ وَآمَنُوا بِمَتَّبِعِهِ
 فَكَانَ قَدْحُهُمْ فِي الدِّينِ أَعْظَمَ مِنْ قَدْحِهِمْ فِي الْمَمْلُوكِ فِي إِبْطَالِ
 الْعَدْلِ أَعْظَمَ مِنْ إِضْرَارِهِمْ بِالْمُتَحَاكِمِينَ إِلَيْهِمْ فِي إِبْطَالِ
 الْحَقِّ وَقَدْ قِيلَ مِنْ أَمْرِ الْأَشْيَاءِ يُسَخَفُ الْفُضَاءُ
 وَظَلَمَ الْوَلَاةُ وَقَالَ نُوشِدَرُ وَإِنْ مَاعَدَلَ مِنْ جَارَتِ
 قُضَاتِهِ وَأَصْلُهُ مِنْ فَسَدَتْ كِفَاتُهُ وَالطَّبَقَةُ
الثالثة أُمْرَ الْأَجْنَادِ الَّذِينَ هُمْ أَرْكَانُ دَوْلَتِهِ
 وَحِجَاةُ مَمْلَكَتِهِ وَالذَّابِقُونَ عِزُّهُمْ رِعِيَّتُهُ وَالْمَالِكُونَ
 أَعْيُنُهُ أَجْنَادُهُ وَالْعَاطِفُونَ هُمْ عَلَى صِدْقِ لِقَاتِهِ
 وَمَوْلَاتِهِ فَإِذَا اسْتَقَامَتْ لَهُ هَذِهِ الطَّبَقَةُ اسْتَقَامَ

أفعالُهُ فَإِنْ أَحْسَنُوا نَسِبَ إِلَيْهِ إِحْسَانُهُمْ وَإِنْ سَاءُوا
 أَضِيفَ إِلَيْهِمْ سَاءُ بِهِمْ مَعَ عَظْمِ الصَّرِّ الدَّاخِلِ عَلَيْهِ فِي
 مَمْلَكَتِهِ وَالْقَدْحِ الْمُؤْهِلِ لِوَلَّتِهِ • وَقَدْ قَالَ
 النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَرَادَ اللَّهُ تَعَالَى بِالْأُمَّةِ
 جَعْلَ لَهُ وَزِيرًا صِدْقًا وَإِنْ نَسِيَ ذَكَرَهُ وَإِنْ ذَكَرَ غَاثَهُ
 وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ تَعَالَى بِهِ غَيْرَ ذَلِكَ جَعَلَ لَهُ وَزِيرًا
 سَوِيًّا إِنْ نَسِيَ لَهُ يَذْكُرُهُ وَإِنْ ذَكَرَ لَهُ يُعْنَهُ •
وَالطَّبَقَةُ الثَّانِيَةُ الْفُضَاءُ وَالْحُكَّامُ الَّذِينَ هُمْ
 مُوَازِنُ الْعَدْلِ تَفْوِضُ الْحُكْمَ إِلَيْهِمْ وَحُرَّاسُ السُّنَنِ
 بَاتِّعَافِهَا فِي أَحْكَامِهِمْ وَبِهِمْ يَتَّصِفُ الْمَظْلُومُ مِنَ الظَّالِمِ
 فِي رُدِّ ظُلَامَتِهِ وَالضَّعِيفُ مِنَ الْقَوِيِّ اسْتِيفَاحَتَهُ

بِالْمَالِ وَالصَّلَةِ وَأَضْرَبَ عَزْ طَاعِهِ فِي الْوَلَايَةِ لِيَكُونَ
 فَاضِيًا لِلْحَقُوقِ هُمْ بِمَالِهِ وَلَا يَكُنْ فَاضِيًا لِلْحَقُوقِ هُمْ بِمَلِكِهِ
حِكْمِي إِنَّكَ كَانَ عَلَى بَابِ كَسْرٍ سَاجِدَةً مَنُقُوشَةً
 بِالذَّهَبِ عَلَيْهَا مَكْتُوبٌ الْعَمَلُ لِلْكَفَاةِ وَقِضَاءُ الْحَقُوقِ
 عَلَى بِنُوتِ الْأَمْوَالِ وَمِزْرَاهُ قَدْ تَصَدَّى لِلْعَالِي وَبَلَسَ
 مِنْ أَيْتَابِهَا فَلَا يَأْسُ بِاسْتِكْثَائِهِ إِذَا كَانَ عَلَى مَا تَصَدَّى
 لَهُ مَطْبُوعًا وَالْيَهُ مَنُشُوبًا إِذْ لَا سَبِيلَ إِلَى خِيَابِ الْأَوْلَادِ
 بِجَبَابِ عَلَى الْأَبَدِ وَبِالْمَلِكِ أَشَدُّ الْحَاجَةَ إِلَى تَقْدِيرِ رَجْعِ
 طَبَقَاتِ لَا يَسْتَعِينُ عَنْ تَقْدِيرِ أحوَالِهِمْ بِنَفْسِهِ لِأَنَّهُمْ
 عِمَادُ مَمْلَكِيَّةٍ وَقَوَامِرُ دَوْلَتِهِ **فَالطَّبَقَةُ**
الْأُولَى الْوُزَرَ الْأَنْهَمُ خَلْفَاؤُهُ وَعَلَى أَيْدِيهِمْ تَصُدُّ

٤٥
 أَمِيرًا عَزَّ عَلَى هَلِكِهِ ❀ وَمَنْ أَسْرَأَ إِلَى غَيْرِ ثِقَةٍ ضَمَّ سِرَّهُ
 وَمَنْ أَسْتَعَانَ بِغَيْرِ مُسْتَقِلٍّ أَسَدَّ أَمْرَهُ ❀ وَمَنْ ضَمَّ عَاقِلًا
 دَلَّ عَلَى ضَعْفِ عَقْلِهِ ❀ وَمَنْ أَضْطَنَّ جَاهِلًا أَعْرَبَ عَنْ
 فَرْطِ جَهْلِهِ ❀ وَلِيَحْذَرُ تَوَلِيَةَ أَحَدٍ شَفَاعَةَ شَفِيعٍ
 أَوْ لِرِعَايَةِ حُرْمَةٍ إِذَا لَمْ يَكُنْ مُضْطَّعًا بِثِقَلِ مَا وَجَبَ
 وَلَا نَاهِيًا بِعُجْبٍ مَا اسْتَكْفَى **فَقَدْ قَالَ** بَعْضُ الْحُجَّالِ
 مَنْ قَلَّدَ لِي لِكِتَابِي سَلْمًا ❀ مَنْ قَلَّدَ لِي الرِّعَايَةَ لَمْ
 وَكَذَلِكَ لَا يُوْرَثُ إِلَّا بِمَا نَزَلَ إِلَيْهِ إِذَا لَمْ يَنْسَبُوا
 فِي الشِّيمِ وَالطَّبَاعِ كَمَا لَا يَرِثُ إِلَّا شَرَارُ مَرَاتِبَ بَابِيهِمْ
 الْأَخْيَارُ وَلَا يَسْتَعْدَمُ فِي الْكِتَابَةِ مَنْ كَانَ أَبُوهُ كَاتِبًا
 إِذَا كَانَ هُوَ غَيْرَ كَاتِبٍ فَإِنْ أَحْبَبَّ مَكَافَاةَ أَحَدٍ مِنْ هَؤُلَاءِ كَانَا

وَلَا يُعْطَى أَحَدٌ مِنْهُمْ مِثْلَهُ لَا يَسْتَحِقُّهَا وَلَا يَسْتَكْفِيهِ أَمْرٌ وَلَا يَمِينَةٌ
 لَا يَنْضُبُ بِهَا وَلَا يَنْقُصُهُ عَنْ مَرْتَبَتِهِ الَّتِي سَتَحَقُّهَا بِحُسْنِ كُلِّهَا
 فَكَلِّمِ الْأَمْرِيئَ مُضْرَبًا ❁ وَبِالْشِّيَاسَةِ مُجَدِّدًا ❁ وَقَدْ
 قَالَ بَعْضُ أَرْجَوْرَ لَا يَشِيءُ أَضْرَعِي الْمَلِكِ مِنْ اسْتِخْجَارِ مَنْ لَا
 يَصْدُقُ إِذْ أَخْبَرَ ❁ وَاسْتِكْهَارِ مَنْ لَا يَنْصَحُ إِذَا دَبَّرَ ❁
 وَقِيلَ لِبِرِّ جَمْعِهِ كَيْفَ اضْطَرَبَ بَعْضُ أَمْوَالِكَ
 سَائِسَانٍ وَفِيهِمْ مَشَلِكٌ قَالَ لَا تَهْمُ اسْتَعَانُوا بِأَصَاغِرِ الْعَمَالِ
 عَلَى كَابِرِ الْعَمَالِ قَالَ لَمْ يَرْهَمِ إِلَى مَا آتَى وَقِيلَ مَنْ
 اسْتَعَانَ بِأَصَاغِرِ رَجَالِهِ عَلَى كَابِرِ أَعْمَالِهِ فَقَدْ ضَعِيَ الْعَمَلُ
 وَأَوْقَعَ الْخَلَلَ ❁ وَقَدْ قَالَ بَعْضُ حُكَمَاءِ الْبُلْعَاءِ
 مِنْ أَسْتَوْرَ رَغِيْرٍ كَانَتْ غَاظَ مَمْلَكَةٍ ❁ وَمِنْ اسْتِشَارَ غَيْرِ

وَإِذَا كَانَ أَعْوَانُهُ مِنْهُ بِمَنْزِلَةِ أَعْضَائِهِ الَّتِي لَا قِوَامَ لِلجِدِّ
 إِلَيْهَا وَلَا يَقْدِرُ عَلَى النَّصْرِ فِيهَا إِلَّا بِصِحَّتِهَا وَاسْتِفَامَتِهَا حَسَبَ
 عَلَيْهِ تَقْوِيمِ عَوْنِهِمْ وَإِصْلَاحِ فَاسِدِهِمْ وَإِبَادَةِ مُرَدِّهِمْ جَا
 صَلَاحَهُ مِنْهُمْ كَالسِّلْعِ الَّتِي لَا يَسْتَنْقِمْ الْجَسَدُ إِلَّا بِقَطْعِهَا
قَالَ أَبْرُويزَمِنْ أَعْتَمَدَ عَلَى كَهَاةِ السُّوْمِ مَخْلُوفٌ مِنْ
 رَأْيِ فَاسِدٍ وَظَنِّ كَاذِبٍ وَعَدْوِ غَالِبٍ وَأَصْلُ مَا
 يَبْنَى عَلَيْهِ قَاعِدَةٌ أَمْرٌ فِي اخْتِيَارِ أَعْوَانِهِ وَكَهَاتِهِ أَنْ تَخْتَبِرَ
 أَهْلَهُ وَلَيْتَهُ وَلَيْسَ بِرَجْمِ حَاشِيَتِهِ تَبْصِغُ عُقُولَهُمْ وَآرَاءَهُمْ
 وَعُرْفَهُ لَهُمْ وَمَ أَعْرَاضَهُمْ حَتَّى يَعْرِفَ بَوَاطِنَ أحوَالِهِمْ
 وَكُوَافِرَ اخْلَاقِهِمْ فَإِنَّهُ إِذَا فَعَلَ ذَلِكَ وَجَدَ طِبَاعَهُمْ مُخْتَلِفَةً
 وَهَيْمَهُمْ مُتَمَايِنَةً فَيُصَرِّفُ كُلَّ وَاحِدٍ فِيمَا طَعَنَ لَهُ وَجِبِلَّ عَلَيْهِ

وَأَمَّا سَيِّبُ فِيهَا الْكُفَاهُ مِنْ أَصْحَابِهِ وَقَدْ شَبَّهَ الْمُتَقَدِّمُونَ
 السَّيِّبَ بِالْمَدِيرِ لِلْمَلِكَةِ فِي السِّلْمِ وَالْحَرْبِ بِالطَّيِّبِ الْمُدَبِّرِ
 لِلجَسَدِ فِي حِفْظِ الصَّحَّةِ وَعِلَاجِ الْأَمْرَاضِ وَشَبَّهُوا
 الْيَدَيْنِ فِي بَطْنِهَا بِالْجُنْدِ وَالْأَعْوَانِ وَالرَّجْلَيْنِ بِالْكَرَاعِ
 وَالظُّفْرَ وَالْعَيْنَيْنِ بِالْحِجَابِ وَالْحَدْسَ وَالْأَدْنَيْنِ
 بِأَصْحَابِ لَبْدٍ وَالْأَخْبَارَ وَاللِّسَانَ فِي نُطْقِهِ بِالْوُزَرَءِ
 وَالْكَتَابَ بِالْخُطْبَاءِ وَالْأَعْضَاءَ الْمَجَاوِرَةَ لِلْقَدْحِ بِحَاشِيَةِ الْمَلِكِ
 عَلَى طَبَقَاتِهِمْ فِي الْقُرْبِ وَالْبُعْدِ وَحَاجَةَ الْحَاصِ إِلَى
 الْعَامَّةِ فِي الْأَسْتِخْدَامِ كَحَاجَةَ الْأَعْضَاءِ الشَّرِيفَةِ إِلَى
 النَّاسِ لِجَبِّتِ شَرِيفَةٍ لِأَنَّ بَعْضَ الْأُمُورِ لِبَعْضِ سَبَبٍ وَعَوَامُّ
 النَّاسِ لِنَوَاصِرِهِمْ عُدَّةٌ وَلِكُلِّ صَنَفٍ مِنْهُمْ إِلَى الْآخِرِ حَاجَةٌ

مُسَلِّطُونَ لِأَفْضَالِ بَعْضِ الْمَادَّةِ مُنْقَطِعٌ وَإِنَّمَا تَقِيمُ
 الْمَوَادِّ بِتَسْلِيطِ الْعَدْلِ وَفِي تَسْلِيطِ الْعَدْلِ حَيَاةُ الدُّنْيَا
 وَبِصَالِ الْمَلِكِ وَلَيْسَ يَصِحُّ هَذِهِ الْأُمُورُ إِلَّا بِالْوُقُوفِ
 عَلَى حُدُودِهَا وَأَسْتَعْمَالَ كُلِّ وَاحِدٍ فِيهَا فِي مَوْضِعِهِ فَإِنَّ اسْتِعْمَالَ
 الرَّغْبَةِ فِي مَوْضِعِ الرَّهْبَةِ فَسَادٌ فِي السِّيَاسَةِ وَمَا الْحَسَنُ
 مَا قَالَ الْمُتَنَبِّي فِي هَذَا الْمَعْنَى
 وَوَضَعَ النَّدَى فِي مَوْضِعِ السَّيْفِ وَالْعُلْمُ فِي مَوْضِعِ السَّيْفِ فِي مَوْضِعِ النَّدَى
وَقَالَ بَعْضُ الْحُكَّامِ فِي سَكَرَاتِ السُّلْطَانِ الرَّضَا
 بَعْضٌ مِنْ سَيِّئَاتِ السُّخْطِ وَالسُّخْطُ عَنِ بَعْضِ مَنْ سَيِّئَاتِ
 الرَّضَا وَيَعْلَمُ أَنَّهُ لَا اسْتِقَامَةَ لَهُ وَلِرَعِيَّتِهِ لِأَنَّهُ
 أَعْوَانِهِ وَحَاشِيَتِهِ لِأَنَّهُ لَا يَقْدُرُ عَلَى مَبَاشَرَةِ الْأُمُورِ بِنَفْسِهِ

فالملك يتقى على الكفر البهيم ولا يتقى مع الجور في بدو ولا خصا
وقال الاسكندر للحكام الهندا بما افضل العدل
 ام الشجاعة قالوا اذا استعمل العدل استعنى عن الشجاعة
وقال ازديبير اذا رغب الملك عن العدل رغب
 الرعيه عن الطاعة واما الانتصاف ففيد اعزاز
 الملك وتوفير الاموال وليس في العدل ترك مال من
 وجهه ولا اخذه من غير وجهه بل كمال الامر عندك
 لا استقامته للملك الابحما **وقال** بعض الحكماء
 يستعنى الملك عن الكفاة ولا الكفاة عن الافضال
 ولا الافضال عن الماداة ولا الماداة عن العدل
 فالملك بغير كفاة محتل والكفاة بغير الافضال

فتَحَسِّمُ خِلَافَ ذَوِي الْعِزَّةِ وَمَنْعُ سِجِّ أَهْلِ الْفَسَادِ
وَذَلِكَ مِنْ أَقْوَمِ الْأَسْبَابِ فِي تَهْدِيبِ الْمَمْلُوكَةِ وَقَدْ
قِيلَ مِنْ أَمَارَاتِ الْجِدِّ حُسْنُ الْجِدِّ وَمِنْ عَلَامَاتِ الدَّوْلَةِ
قَلَّةُ الْغَفْلَةِ وَقَالَ بَعْضُ الْبُلَغَاءِ مَنْ أَعْرَضَ عَنِ الْجِدِّ
وَالْإِحْرَاسِ وَبَنَى أَمْرَهُ عَلَى غَيْرِ سَائِسٍ نَزَلَ عَنْهُ الْعِزُّ وَاسْتَوْدَعَ
عَلَيْهِ الْعِزَّ وَأَمَّا الْإِنصَافُ فَهُوَ الْعَدْلُ الَّذِي بِهِ يَسْتَقِيمُ
حَالُ الرُّعْبِيَّةِ وَيَنْتَظَرُ أُمُورَ الْمَمْلُوكَةِ وَقَدْ قِيلَ
مَنْ عَدَلَ فِي سُلْطَانِهِ اسْتَعْنَى عَنْ أَعْوَانِهِ وَقَالَ
بَعْضُ الْحُكَمَاءِ الْمَلِكُ يُبْقِي عَلَى الْكُفْرِ وَيُبْقِي عَلَى الظُّلْمِ
فَأَخَذَهُ بَعْضُ شُعْرَاءِ هَذَا الْعَصْرِ فَقَالَ
عَلَيْكَ الْعَدْلُ أَنْ وَبَيْتِ مَمْلُوكَةٍ وَأَخَذَ مِنَ الْجَوْرِ فِيهَا غَايَةَ الْجَدِّ

وبإلادِهِ وَلَدٌ يَسْتَقِيمُ أَمْرُ خَلْقِهِ مَعَ مُخَالَفَتِهِ فَالسَّعِيدُ
 مِنَ الْمُلُوكِ مَنْ وَقَا الدِّينَ مَلَكَ وَلَمْ يَتَوَكَّلْ عَلَى الْمَلِكِ بِدِينِهِ وَلِحُبِّهَا
 السُّنَّةُ بَعْدَ لَيْلٍ وَلَمْ يَمُتْهَا بِجَوْرِهِ وَحَرَمَ الرِّعِيَّةَ بِتَدْبِيرِهِ
 لِيَكُونَ لِقَوَاعِدِ مَلِكٍ وَمُوطِئًا وَأَسَاحِدَ وَلَيْتَهُ شَيْدًا
 وَأَمْرًا لِلَّهِ تَعَالَى فِي عِبَادِهِ مُتَمَثِّلًا وَأَصْلًا مَائِنِي عَلَيْهِ
 السِّيَاسَةَ الْعَادِلَةَ فِي سَيْرِ الرِّعِيَّةِ وَالرَّهْمَةِ وَالْإِنصَافِ
 فَأَمَّا الرِّعِيَّةُ فَتَدْعُو إِلَى التَّائِلِ وَحَسْبُ الطَّمَعِ تَعَثُّ
 عَلَى الْإِشْقَاءِ وَبِذَلِكَ النِّجْمَةِ وَكَذَلِكَ مِنْ أَقْوَمِ الْأَسْبَابِ
 فِي حِرَاسَةِ الْمَمْلَكَةِ وَقَدْ قِيلَ مِنْ وَثُقُوبِ أَحْسَانِكَ اشْفَقُوا
 عَلَى سُلْطَانِكَ وَقَالَ أَبُو زَيْدٍ أَحْمَلُ النَّاسِ مِنْ يَجْتَمِدُ
 فِي أُمُورِهِ عَلَى مَنْ لَا يَأْمَلُ خَيْرَهُ وَلَا يَأْمَنُ شَرَّهُ وَأَمَّا الرَّهْمَةُ

فِيهِمْ مِنْهُ هُوَ أَنْفَعُ أَمْرًا مِنْهُ وَقَالَ ارْذُشِيرُ
 بِنَابِكِ فِي عَضِدِهِ إِلَى مَلُوكِ فَارِسَ ابْنِ الدِّينِ وَالْمَلِكِ
 تَوْمَانَ لِقَوْمِ أَحَدِهِمَا لِأَبِصَاحِهِ لِأَنَّ الدِّينَ أَسْرُ
 وَالْمَلِكِ حَارِشُ وَلَا يَدُ لِلْمَلِكِ مِنْ أَسْرِهِ وَلَا يَدُ لِلدِّينِ مِنْ حَارِشِهِ
 لِأَنَّ مَلَاحِرِيْنَ لَمْ يَصَاحِ وَمَلَاحِرُ لَمْ يَهْدُمْ وَكَيْفَ يَرْجُوا
 مِنْ ظَاهِرِ بَاهَالِ الدِّينِ أَسْتِقَامَةَ مَلِكٍ أَوْ صَلاَحَ حَالِ
 وَقَدْ صَارَ أَعْوَانُ دَوْلَتِهِ أَضْدَادَهَا وَسَايِرُ رَعِيَّتِهِ
 أَعْدَاهَا مَعَ قُبْحِ أَثَرِهِ وَعَظْمِ وَزْرِهِ **وَكَذَلِكَ قَالَ**
 النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَحْوِصُوا عَلَى الْإِمَارَةِ ثُمَّ تَكُونُ
 حَسْرَةً وَتَدَامَةُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَبِعَمَتِ الرُّضْعَةِ وَيَبْسُطُ
وَقَالَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ الْمَلِكُ خَلِيفَةُ اللَّهِ فِي عِبَادِهِ

وَأَسْتَظَنُّنْظِمَ صَاحِحِ الْمَسْلُوبِ **✽** وَرُبَّمَا أَهْمَلَ بَعْضُ الْمُلُوكِ
 أَمْرَ الدِّينِ وَعَوَّلَ فِي أُمُورِهِ عَلَى قُوَّتِهِ وَكَثْرَةِ أَجْنَادِهِ لَيْسَ
 يَعْلَمُ أَنَّ أَجْنَادَهُ إِذَا لَمْ يُعْتَقَدُوا وَاجِبُ طَاعَتِهِ
 فِي الدِّينِ كَانُوا أَرْضَ عَلَيْهِ مِنْ كُلِّ ضِدِّ مُبَايِنَةٍ قَرِيبٍ مَرَّ عَلَيْهِ
 مَا لَا يَنْضَبُ وَتَحْكُمُ عَلَيْهِ بِمَا لَا يَنْبَغُ لَهُ فَإِنْ سَمِعُوا بِنَبِيحِ
 بَيْعِ عَلَيْهِ قُبُورِي طَعْمِهِمْ فِي اجْتِيَاحِ أَمْوَالِهِ **✽** وَلَمْ يَقْعَمِ
 اسْتِيعَابُ كَلِمَةٍ **✽** فَكَانَ مِنْهُمْ عَلَى شَفَا جُرْفٍ لَا يَأْمَنُ سَطْوَتَهُمْ
 بِهِ وَقَدْ قِيلَ مَنْ جَعَلَ مَلِكًا خَادِمًا لِلدِّينِ انْقَادَ لَهُ
 كُلُّ سُلْطَانٍ وَمَنْ جَعَلَ يَنْبَغُ خَادِمًا لِلْمَلِكِ طَمَعُ فِيهِ
 كُلُّ نَسَائِنٍ **وَقَالَ** بَعْضُ الْحُكَمَاءِ يَنْبَغُ لِلْمَلِكِ أَنْ يَأْتِيَ
 أَنْ يَكُونَ فِي رِعْيَتِهِ مَنْ هُوَ أَفْضَلُ مِنْهُ كَمَا يَأْتِي أَنْ يَكُونَ

وَحَاكِي اَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَقَفَ عَلَى مُحَمَّدٍ رَسُولَهُ
 الْقَاضِي وَهُوَ فِي مَجْلِسِ قَضَائِهِ يَحْكُمُ بَيْنَ النَّاسِ فَقَالَ أَسْمَعُ
 لَا سَمِعْتُ بَابُنْ سَمَاعِثَ الشَّاءِ **يَقُولُ**
 لَقَدْ كَلَّمْتُ بَامْسِكِينَ أَمْرًا ضَيُّوْلَهُ قَلْبُ الْخَائِفِينَ
 اتَعَلَّمْتُ أَرْزَالَ الْعَرْشِ قَاضٍ وَبَقِيَتْ مِنْ الْعَالَمِينَ
 فَقَامَ ابْنُ سَمَاعِثَ مِنْ مَجْلِسِهِ وَدُمُوعُهُ جَارِيَةٌ جَدًّا وَلَيْسَ
 أَحَدًا وَابْنُ الْخَذَرِ وَالْإِشْفَاقُ وَأَجْرِي بِالنَّصَبِ وَالْإِجْتِهَادِ
 مِنْ نَقْلِ أُمُورِ الرَّعِيَّةِ لِانْقِيَادِهِمْ لِحُكْمِهِ وَتَصَرُّفِهِمْ
 أَمْرِهِ وَنَفْسِيهِ وَصَلَاحُ جَمَاعَتِهِمْ بِصَلَاحِهِ وَفَسَادُ
 أُمُورِهِمْ بِفَسَادِهِ **وَقَدْ قَالَتْ** الْحَكَامُ رِشَادُ الْوَالِي
 خَيْرٌ مِنْ خُصْبِ الزَّمَانِ وَأَرْشَادُ مَنْ حَرَسَ بُولَاتِهِ الدِّينِ

الباب الثاني في سياسة الملك
 حَتَّى عَلَى كُلِّ مَنْ مَكَتَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي أَرْضِهِ وَبِلَادِهِ ❖
 وَابْتَمَنَهُ عَلَى خَلْقِهِ وَعِبَادِهِ ❖ أَنْ يَقْبَلَ جَزَاءً نَعْمَةً مُحْسِنًا
 السَّيِّئِ ❖ وَبِحُرْمَةِ الرُّعْيَةِ حَيْثُ السَّيِّئِ ❖ قَالَ اللَّهُ
 سُجَّانَهُ وَتَعَالَى وَلَا تَنْسَ نَفْسِيكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا
 أَحْسَنَ إِلَيْكَ **وَرُوي** عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 أَنْ قَالَ مَنْ سَارَ فِيمَنْ مِنْ ظَهْرِيهِ بِسَيْرَةٍ حَسَنَةٍ كَانَ
 لَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ الْعَامِلِينَ بِهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مِنْ غَيْرِ
 أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْءٌ وَمَنْ سَارَ فِيمَنْ مِنْ ظَهْرِيهِ
 بِسَيْرَةٍ سَمِيَةٍ كَانَ عَلَيْهِ وَزْرُهَا وَوَزْرُ الْعَامِلِينَ
 بِهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْءٌ

١٩
 فَانْ كُلُّ امْرِئٍ اِنَّمَا يُجَاطِبُهُ بِأَصْرِ لِسَانِهِ ❀ وَحُبْسِ نَفْسِهِ
 عَنِ اِقَامَةِ الْحُجَّةِ عَلَيْهِ ❀ وَيُرَاعِي اَمْرَ شَهْوَاتِهِ فَاِنْ هَامَتْ تَبَاجُحُ
 الْهَوَى الْمَذْمُومِ فَيَأْتِي مِنْهَا مَا لَمْ يَكُنْ فِي الْعَقْلِ قَبْحًا وَلَا فِي
 الشَّرْعِ مَحْظُورًا ❀ **فَقَدْ قَالَ** بَعْضُ الْحُكَمَاءِ اِذَا تَفَرَّغَ
 الْمَلِكُ لِلْهَوَى تَفَرَّغَتْ الرِّعِيَّةُ لِافْسَادِ مَلِكِهِ **وَقَالَ**
 بَعْضُ الْبُلَغَاءِ مِنْ اَشْرَاقِ الْهَوَى ضَاعَتْ رِعِيَّتُهُ ❀ وَمِنْ
 دَاوُرِ الشُّكْرِ فَسَدَتْ رَوِيَّتُهُ ❀ فَيَهْدِبُ نَفْسَهُ بِسَبْرِ
 اخْلَاقِهِ وَيُرَاقِبُ وِلِيَّهِ كِرَاقِبَةَ عَدُوِّهِ وَلَا يَجِدُثُ لَهُ الْاِنْسَانَةَ
 وَالْاِنْبِسَاطَ بَتْرِكِ التَّخْفِطِ عِنْدَ وِلِيِّهِ اَوْ لِسَبِّهِ **فَقَالَ**
 بَعْضُ الْحُكَمَاءِ لِيَكُنْ اسْتِحْيَاؤُكَ مِنْ نَفْسِكَ اَكْثَرَ مِنْ اسْتِحْيَاؤِكَ
 مِنْ غَيْرِكَ فَهَذِهِ جَمَلَةٌ كَافِيَةٌ فِي اخْلَاقِ الْمَلِكِ الرَّشِيدِ

آياك والأمر الذي توسعت مواردك عليك لمصادر
 فما حسن أن يعذر المرء نفسه وليس له من سائر الناس عذر
 لا يامر بمعروف ولا ينهاه عن منكر إلا بد ابتكر
 ولا يامر أحدا بما لا يلوؤ عليه نفسه ولا يامرهم بما ياتمه
 فإن الناس باخلاق ملوكهم يستنون وعلى سالكهم يحرون
 لأنهم العلم المشار إليه والغرض المقصود نحوه
وقد قال بعض الحكماء أصل نفسك لنفسك كن الناس
تبعاك وقال المأمون أسوت الناس من أسس نفسه
 لرعيته فأسقط عنه موافق حجتها وقطع موافق حجته
 عنها لا يأنف من حوزان لزمه أو حجة إن قامت فإن الرجوع
 إلى الحق أولى من المقام على ما سواه لمن علم وضوح حجته

فان

فِي التَّوَقُّي وَتَحَذَّرُ مِنْ أَعْتِقَادِ الطَّيْبَةِ فَإِنَّهُ لَيْسَ شَيْءٌ أَصَدُّ
 بِالرَّأْيِ وَلَا أَفْسَدَ لِلتَّدْبِيرِ مِنْهَا مَعَ وُرُودِ السُّنَنِ بِأَجْمَلِهَا
 وَالنَّبِيِّ عَنِهَا وَمِنْ خِطِّ أَنْ الطَّيْبَةَ تَرُدُّ قِضَاءً أَوْ تَدْفَعُ مَحْذُورًا
 فَقَدْ وَهَمَ فَمَا أَلْفَا لِمُحَمَّدٍ لَأَنَّ فِيهِ يَقْوِيهِ لِلْعِزِّمْ
 وَبَعَثَ عَلَيَّ الْحَيْدُ فَقَدْ تَعَالَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
 وَسَلَّمَ فِي غَزْوَاتِهِ وَحُرُوبِهِ وَلَا يَحْرُكُ مِنَ الْأُمُورِ مَا
 كَانَ سَائِكًا وَلَا يَفْعُ مِنْهَا مَا كَانَ مُرْتَقًا مَا لَمْ يَغْلِبْهُ
 اضْطِرَارٌ فَقَدْ قِيلَ فِي الْبَيْتِ لَا نَفْعَ يَا أَيْعِيكَ سَهٌّ
 وَلَا تَرَمِ سَهْمًا يَعْزُرُكَ رَدُّهُ ❀ وَلَا تَفْسُدْ أَمْرًا يَعْزُرُكَ
 إِصْلَاحُهُ ❀ وَلَا تَعْلُو يَا بَعْزُرُكَ افْتِنَا حُهُ ❀
 وَقَدْ قَالَ الشَّاعِرُ

بغيره **وقد قال الشاعر**
 ان السعيد له من غير عظة وفي التَّحَايِيحِ حَكِيمٌ وَمُعْتَبِرٌ
 وَلَا يَعْظُلُ عَنِ الْحَذَرِ وَالْإِحْتِرَاسِ وَيَجْعَلُ النُّوْكَلَ عَلَى الْأَقْدَارِ
 طَرِيقًا إِلَى الضَّلَاةِ الْحَزْمُ فَقَالَ الْحَذَرُ وَقِيلَ لِبَعْضِ
 الْحَكَمَاءِ مَا الْحَزْمُ فَقَالَ انْ حَذَرَ مَا يُمْكِنُ كَوْنُهُ قِيلَ
 لِبَعْضِ الْحَكَمَاءِ مَا الْحَزْمُ فَقَالَ الْحَذَرُ وَقِيلَ لِبَعْضِ
 الْحَكَمَاءِ مَا الْحَزْمُ فَقَالَ انْ حَذَرَ مَا يُمْكِنُ كَوْنُهُ قِيلَ فَمَا
 الْعَزْمُ فَقَالَ انْ نَامَنَ مَا يُمْكِنُ كَوْنُهُ وَيَجْعَلُ انْ بَعْضُ شِدَّةِ
 الْأَنْفَاءِ وَالْحَذَرُ مِمَّا يَدْعُونَا إِلَيْهِ مَا يَتَّقَى وَحَذَرُ فَإِنْ
 اسْتَعْلَزَ ذَلِكَ فِي غَيْرِ مَوْضِعِهِ أَدْخَلَهُ شِدَّةُ أُنْقَابِهِ فِيمَا كَانَ
 مِنْهُ بَدْوًا شِفَاقِهِ وَقِيلَ مَنْ التَّوَقَّى تَرَكَ الْإِفْرَاطَ

١٧
 فِي الْمُسْتَقْبَلِ وَيُعَلِّمُ النَّاصِرَ مِنْ أَعْمَالِهِ فَلَيْسَ بِخُلُوقِيَّةٍ
 مِنْ ثَلَاثَةِ أَحْوَالٍ مَا أَنْ يَكُونَ قَدْ أَقْتَصَدَ فِي فِعْلِهَا وَوَقَفَ
 مِنْهَا عَلَى حِدِّهَا وَهُوَ الْعَدْلُ فِي كُلِّ الْأُمُورِ أَوْ يَكُونَ قَدْ أَزْرَطَ
 فِيهَا أَوْ قَصَّرَ عَنْهَا وَكَلَاهَا مَيْلًا عَنِ الْقَصْدِ وَخَرُجَ عَنِ الْحَقِّ
 فَلْيَعْرِضْ لِكَسْبِهِ وَخَيْرِيَّةِ **وَلْيَتَفَكَّرْ فِيهِ قَبْلَ نَفْوُذِهِ**
وَلْيَقْصِبْهُ **وَلْيَكُنْ مَعَ ذَلِكَ مُتَصَفِّحًا لِأَفْعَالِ غَيْرِهِ** فَمَا
 أَعْجَبَهُ مِنْ جِهَاتِهَا **وَأَسْتَحْسِنُ مِنْ فُضَائِلِهَا** **وَأَبَادِرُ**
إِلَى فِعْلِهِ **وَنَزِينُ نَفْسَهُ بِالْعَمَلِ** **فَإِنَّ السَّعِيدَ مَنْ**
تَصَفَّحَ أَفْعَالَ غَيْرِهِ **فَأَنْهَى عَنِ سَيِّئِهَا** **وَأَفْتَدَى بِأَحْسَنِهَا**
فَنَالَ هَيْبَتِي الْمَنَافِعِ وَأَمِنْ خَطَرِ التَّجَارِبِ **وَقَدْ رَوَى**
عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ **السَّعِيدُ مَنْ وَعِظَ**

التَّشْبِيهِ بِالْأَفْضَلِ مِنْ غَيْرِ ادْخَالِ ضَرْعٍ عَلَى الْفَاضِلِ
 وَالْحَسَدُ مَضْرُوبٌ إِلَى الضَّرِّ لِأَنَّ غَيْبَتَهُ أَنْ يُعْدِمَ الْفَاضِلُ
 فَضْلَهُ فَصَدَّاهُ الْفَرُوقُ بَيْنَ الْمَنَافَسَةِ وَالْحَسَدِ حُجَّتُ
 الْأَمْتَانِ فِي الْإِحْسَانِ وَالْبَدْحِ بِالْحَمِيلِ فَإِنَّهُ مِنْ صُورِ النَّفْسِ
 وَتَابِعُ لِفَسَادِ الْأَخْلَاقِ لِأَنَّ هَرَمِيَّ قَوْمًا كَفَرُوا بِالْحَسَنَةِ
 وَقَارِبُوا عَصِيانَهُ فَيُخْرِجُ ذَلِكَ مَخْرَجَ التَّهْدِيدِ جَزَاءً
 لِقَلَّةِ شُكْرِهِمْ وَكُفْرِ إِحْسَانِهِ إِلَيْهِمْ وَيَكُونُ ذَلِكَ مِنْهُ إِحْسَانًا
 أَنْفَاسِيًّا تَوْجِبُ بِهِ الشُّكْرَ وَلَيْكِنْ مُزْدَاهُ أَنْ يُصَفَّحَ فِي
 لَيْلَتِهِ مَا فَعَلَهُ فِي نَهَارِهِ فَإِنَّ اللَّيْلَ جَمْعٌ لِلْفِكْرِ وَالْأَخْضَرُ
 لِلخَاطِرِ فَإِنْ كَانَ صَوَابًا أَحْكَمَهُ وَأَمْضَاهُ وَإِنْ كَانَ قَدْرَمَالًا
 فَيَدَعُ عَنِ الصَّوَابِ يَأْتِي إِلَى اسْتِدْرَاكِهِ إِنْ امْكُنَ وَأَنْتَهَى عَنْ مِثْلِهِ

وحيث المطالب **✽** وقبول الرشاقه اخلاقا اذا **اختر**
 الملك نفسه بتعديها السن نظام مملكته **✽** واستقام
 او دد ولته **✽** ثم يحفظ نفسه من حسد غيره فان ذلك
 يجعل عزمه مدته وظاهر الحسد ايقع من باطنه وباطنه
 اضمن ظاهره لانه في الظاهر شده الايتي على الخيرات
 للناس الاناضل وهذا ايقع في الظاهر وخاصة بالملوك
 الذين لهم اس الفضائل ومعدن الخيرات وباطنه انه مد
 للنفس كود الحسد غير جالب لنفع ولا دافع لضر ولا مشر
 في عدو فاما المنافسة فهي غير الحسد فلا باس ان تنافس
 الكفا في فضائلهم ورتما غلط قوم فظنوا ان المنافسة
 في الخيره الحسد وليس الامر كما ظنوا لان المنافسة طلب

وَجَنَّتْ نِيَّاتُ أَشْيَاعِهِ ❀ اذْسَوَى نِيَّتَهُمْ فِي الْعَطَاوِينَ مَن لَمْ
 يَسْعَ سَعْبِهِمْ ❀ وَاسْتَدَسَّ لَهُمْ ❀ وَقَالَ بَعْضُ الْحَمَلَاءِ
 خَيْرٌ السَّرْفُ وَالْإِسْرَافُ فِي الْخَيْرِ وَأَنْ خَصَّ بِالْعَطَا قَوْمًا
 وَحَرَّمَ قَوْمًا لِحَقِّهِ مَن مَنَّ مِنْ حَرَمِهِ ❀ أضعاف الحقة
 من حمد من وصله ❀ ثم الخلق الرابع المقابل لهذا
 الخلق وهو النحل والإمساك المودِّي التي تعرف بالكرام
 وذم الخاص والعام ❀ وانصاف قلوب الأولياء ❀
 وأستطالة السنة الأعدا فيصير ذلك مفضيا إلى ائساد
 الخيانة على الأمانة والعش على النصيحة لأنه إذا حرم الناصح
 الأمانة كحرمان الخائن الضمين ولم ير الناصح موثرا كان
 للخيانة موثرا ثم يفتح للحاشية ابواب الرب فيفتح الحكا

١٥
 الْحَقُّوقُ يَقْفُهُ عَلَيْهِ أَتْبَاعُ أَهْوَابِهِ ❀ وَتَحْكِيمُ فِاسِدِ
 رَأْيِهِ ❀ مَشْرِءُ الْخَلْقِ الثَّلَاثُ وَهُوَ السَّمَاخَةُ وَالْعَطَاءُ
 فَإِنَّ وَقْفَ عِلْمِ حَكْمِهِ وَهُوَ بِذَلِكَ مَلْحَتَانِجُ إِلَيْهِ عِنْدَ الْحَاجَةِ
 وَإِيضًا لِلدَّيِّ مُسْتَحَقَّةً بِقَدْرِ الطَّاقَةِ كَانَ مَجْمُودًا ❀
 وَأَنْ تَجَاوَزَهُ ذَلِكُ الْحَدِّ صَارَ مَنَسُوبًا إِلَى التَّبْدِيرِ وَالْإِضْلَاحِ
 وَصَارَ بَارِئًا بِتَبْدِيرِهِمْ حَقُّوقُ مَضَاعَةٍ ❀ وَإِذَا انْتَشَرَ فِي النَّاسِ
 أَنَّ أَمْوَالَهُ دُنْيَالٌ بَغَيْرِ اسْتِحْقَاقٍ وَتَذَرُكَ بَغَيْرِ سَعْيٍ
 إِثَارَ ذَلِكَ مَطَامِعُ الْمُحْتَدِينَ ❀ وَتَوَجَّهَتْ إِلَيْهِ وَفُودُ
 السَّائِلِينَ ❀ قَدْ أَلْفُوا كَلْفَ الْأَحْرَافِ ❀ وَاسْتَبَدُّوا
 بِهَدْيِ الْأَقْرَافِ ❀ فَإِنَّ رَأْمًا رَاضًا جَمِيعُهُمْ لَمْ يُطَوِّعُوا لَتَسْلُحِ
 أَمَلَهُمْ وَقُوَّةَ أَطْمَاحِهِمْ ❀ وَلَوْ أَطَاعُوا لَفَسَدَ سَعْيُ أَتْبَاعِهِ

بِهِ أَضْرَمَ غَاظَتَهُ **شمس** الخلق الثاني المقابل لهذا الخلق
 الثاني المقابل لهذا الخلق وهو القسوة والغلظة فأنها
 إذا غلبت أفضت به إلى مجاوزة الحدود في الجناه **شمس**
 وعقوبته الاتقياء البراه **شمس** فيدعو ذلك إلى الجاش
 المستائسين **شمس** وتفترق المتالفين **شمس** وإساءة
 ظنون المناصبين **شمس** ويصير كل ولي خصيما وكل أمري
 عليه خنقا ورماظن يعض الناس القساوة صرامة
 فيذهب في ذلك بعيدا لأن الصرامة قلة الغفلة عن
 الجراير ومعرفة الأمور على الحقايق حتى لا يتدلس
 عليه السقيم **شمس** بالسليم **شمس** ولا يتصور الخالع بصورة
 الطابع **شمس** والقساوة تصور في الحدود **شمس** وتعد في

١٤
 إلى زيادة أو نقصان دمت وإن استعملت في موضعها
 ووقفها على جرد حدث فأخذها الرقة والرحمة
 محمد عند اعتدالها وفي موضعها وتذمر عند غلبتها ومنها
 لأنها إذا غلبت أفضت به إلى ترك الحدود وإضاعة
 الحقوق فيدعو ذلك إلى هياج طبائع المفسدين وتحريك
 أمال المغلبين وأخل من غري السياسة ما كان بالهبة
 ملتبياً وخوف العقوبة منتظماً ومن نسب إلى رحمة
 تبطل حداً أو تصحح حقاً كان كما قال المقدّمون كالطبيب
 الذي يرحم العليل من ألم الحديد ومرارة الأدوية
 فتوديه رحمة آياه إلى هلكته وتورده جياض
 منيته فتصبر رحمة له إلى من قسوته ورفقه

أرايهم سبرها برآيه وأخترها بعقله وسألهم عن أصولها
 وفروعها وبأحتم عن أسبابها وتايجها ولم يبد لهم
 رأيه فإنه يستفيد ذلك ثلث خصال **أحد** هو
 معرفة عقله وحمته ورويه **والثانية** معرفة
 عقل صاحبه وصواب رأيه **والثالثة** وضوح
 ما انخلت من الصواب فإذا انقدر له الرأي أمضاه
 ولم يأخذ لهم بعواقب الإكذاف فيه فأنما على الناصح الاجتهاد
 وليس عليه ضمان التصح **وقد قيل** في المشل الطالب
 للنجاح كالضارب للقذاح سهم له وسهم عليه ويعلم
 ان أربعة اخلاق مقابله ليس يعر منها أو مزايدها
 ملك فإن استعانت في غير موضعها أو أخرجت عن حدها

١٤

تستكشف من الاستمدا فلان تسئل وتسلم خير من ان
تستبد وتندم وتكر من استشارة ذوى الالاباسيا
في الامر الجليل فان لكل عقلا خيرة من الصواب ومسكا
من التدبير ولقل من يضل عن الجماعة راي او يذهب
عنهم صواب ولا يجمعهم على المشورة فيكون الراي واحد
او يوقع بينهم اجنا ولا يطع بعضهم على استشارة بعض
ليحل كل واحد منهم فكم في الراي طعنا في الخطوة بالصواب
ولا يكت مع ذلك غير وان في الفكرة ولا مقصرا في الارتيا
اتحا لعل الاستعانة بارايهم فيكون في الراي مقوضا
وفي الامر مقبلا **وقال** بعض الحكماء الاستسلام
لراي المشير هو العزل الخفي فاذا اظهره سمكنون

لعله
واعلم يا فضل

إلى عقله عقول الحكماء فالرأي الفرد يُبازل **✽**
 والعقل الفرد يُبازل **✽** ويعتمد على استشارة من
 صلاحه موصول بصلاحه إذا كان غيرياً من الهوي في المشورة
 فإن الهوي يصد عن الرأي ويمنع من الروية **وقال**
 النبي صلى الله عليه وسلم **✽** ما خرجك للشيء نعي ويصم أي يعنى
 الرشد **✽** ويصم عن الموعظة ولا يصور في نفسه فمع الخنا
 إلى رأي غيره فإنه ليس يريد الرأي للافتخاره وإنما يريد
 الانتفاع **وقال** الحكام من كل عقلك استطاعك
 على عقلك **وقال** بعض البلغاء إذا أشكلت عليك
 الأمور **✽** وتغيرتلك الجمهور **✽** فأرجع إلى رأي العقلاء
 وأفرغ إلى استشارة العلماء ولا تأتف من الاستشارة ولا

رأيه **و**تسأج فكره تحرز أمرًا فشايبه **و**الاستعانه
 برأى غيره حتى يشاور ذوي الأعلام والنهي أهل الأمانه
 واليقين قد حنكهم التجارب فارتاضوا لها وعرفوا
 عند موارد الأمور حقايق مصادرها فانه ربما كان
 استبداده برأيه اضربه من اذاعة سيره **و**وليس
 كل الأمور المبرمة اسرارًا مكتومه **و**ولا الاسرار المكتومه

بمشاورة النصحافاشية معلومه **و**وروال
 النبي صلى الله عليه وسلم ما سعد احد برأيه ولا شق
 مشوره **و**وال بعض الحكماء الاستشارة عين الهداية
 وقد خاط من استغنى برأيه **و**وال بعض البلغاء
 من حو العاقل ان يضيف الى رأيه اراء العلماء ومجمع

فَأَنْ وَجَدَهُ مُؤْتِرًا لِلْوُقُوفِ عَلَيْهِ حَدِيثَهُ وَتَوَقَّاهُ فَإِنَّ طَالِبَ
الْوَدِيعَةِ خَائِنٌ **وقد قال الشاعر**

لَا تُدْعِ سِرًّا إِلَى طَالِبِهِ **هـ** إِنَّ الطَّالِبَ لَيْسَ مُذْبِحٌ **هـ**
وَأُولَى الْأُمُورِ فِي الْأَسْرَارِ كَثْمًا لَتُؤْمَنَ مَخَافًا لِإِدَاعَةِ
وَاسْتِطَالَةِ الْأَيْسْتِدْلَالِ **وقال** **ع** نَعُوضُ الْحَكَمَاءِ

مَنْ أَفْشَى سِرَّهُ كَثْرَ عَلَيْهِ الْمُتَمَارِزُونَ **وقد قال**

السَّاعِرُ

الْمُتْرَانُ وَشَاةَ الرِّجَالِ لَا يَتْرَكُونَ أَدِيمًا صَحِيحًا **هـ**

فَلَا تُغْشِ سِرَّكَ إِلَّا إِلَيْكَ فَإِنَّ كُلَّ نَصِيحٍ نَصِيحًا **هـ**

وقال **ع** نَعُوضُ الْحَكَمَاءِ إِذَا وَقَفَتِ الرَّعِيَّةُ عَلَى سَرَائِرِ الْمُلُوكِ

لَهَا نَ عَلَيْهِ أَمْرُهَا **هـ** وَنَبِيحُ لِلْمَلِكِ أَنْ لَا يُمْضِيَ الْأُمُورَ بِحَاجِسٍ

مَا لَا يَسْتَعِينِي فَمَهَاعِرُ مَطَالَعَةٍ وَبِمَخْلَصٍ وَأَسْتَشَانَةٍ
 نَاصِحٍ فَلْيَتَحَفَّظْ فِتْمَهَا وَيَخْتَرْهَا أَمْنَاهَا فَإِنَّ لِرِّكَونِهَا
 حُسْنَ الظَّنِّ ذَرْبَةً إِلَى أَمْنِ السَّرِّ فَلَيْسَ كُلُّ مَنْ كَانَ
 عَلَى الْأَمْوَالِ أَمِينًا جَابِئًا أَنْ يَكُونَ عَلَى الْأَسْرَارِ مُؤْتَمِنًا وَالْعَفَّةُ
 عَلَى الْأَمْوَالِ أَيْسَرُ مِنَ الْعَفَّةِ عَنْ إِذَاعَةِ الْأَسْرَارِ لِأَنَّ
 الْإِنْسَانَ قَدْ يَزِيحُ سِرَّ نَفْسِهِ بِمُبَادَرَةِ لِسَانِهِ وَسَقَطِ
 كَلَامِهِ وَيَسْرِخُ عَلَى الْيَسِيرِ مِنْ مَالِهِ صِيَانَةً وَحِفَظًا عَلَيْهِ وَلَا
 يَرَى مَا إِذَاعَ مِنْ سِرِّهِ كَبِيرًا فَجَبَّ مَا حَفِظَهُ مِنْ سَيْرِ مَالِهِ
 مَعَ عَظْمِ الضَّرْرِ الدَّاخِلِ عَلَيْهِ فَمَنْ أَجْلَزَ ذَلِكَ كَانَ أَمْنًا
 الْأَسْرَارِ أَشَدُّ تَعَدُّدًا وَأَقْلَبُ جُودًا مِنْ أَمْنِ الْأَمْوَالِ
 فَادْفَعْ هَذِهِ الْأَمِينِ الْعُوزَ أَوْ دَعِهِ إِذَاعَ مَتَحَفِّظِ

الشَّرُّ وَيُقَالُ نَفَعُ مَا يَرْجُوهُ مِنَ الْخَيْرِ وَفِي مِثْلِهِ **قَالَ**
 الْحَكَمُ مَنْ اسْتَعَانَ الصَّبْرَ نَالَ حَسِيمَاتِ الْأُمُورِ • وَوَقَدْ
 الصَّبْرُ فِيهِ مَلْسُوبٌ إِلَى الطَّبِشْرِ وَلَيْسَ يَصِحُّ الصَّبْرُ فِي
 الْأُمُورِ بَشْرًا لِتَسْرُعِ الْيَهَادُونَ كَمَا نَالُوا السَّرْفَ فِيهَا فَإِنَّ
 كَمَا نَالُوا السَّرْفَ مِنْ أَقْوَى سَبَابِ الظَّفَرِ وَأَبْلَغُ فِي كَيْدِ الْعَدُوِّ
وَدُرُوي عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 أَنَّهُ قَالَ اسْتَعِينُوا عَلَى الْحَاجَاتِ بِالْحِكْمَانِ **وَقَالَ**
 أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ • سِرُّكَ
 أَسِيرُكَ فَإِذَا اتَّكَلْتَ بِهِ صِرْتَ أَسِيرَهُ **وَقَالَ**
 أَبُو شَرَّوَانَ مَرْحُومًا فَلَهُ تَحْمِينُهُ خَصَلَتَا الظَّفَرِ
 بِحَاجَتِهِ • وَالسَّلَامَةُ مِنَ السُّطُوتِ • وَلِيَعْلَمَ الْأَسْرَارَ

الصبر فيه منسوب المشدَّه الأسي وإفراط الجزن فإن
 صبر طابعاً ولا احتمال كارهها إلا ما وصرت **أشياء**
 وثبات أقسامه الصبر على ما ترك من مكره أو حزن أمر
 مخوف والصبر في هذا بفتح وجوه الأراء ويتوقا مكايده
 الأعداء وفي مثله **قال** الله سبحانه وتعالى
 وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ مِنْ ذُلٍّ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ
وقالت الحكام مفتاح عزيمة الصبر علاج
 مغاليق الأمور وقد الصبر في هذا منسوب إلى
 الخرق وتالث أقسامه الصبر فيما ينظر وروده
 من غيبة يبرجوها أو يخشى حروثه من غيبته يخافها
 وبالصبر والتلطّف في هذا يدفع عادية ما يخاف من

اعلمه وانما

الأثر تسعة صدره وبعدهمته فانظر اعلمته من الطاري
بان فضله على من سواه بالصبر والمسكنة عند جبر نعم والوقار
والأناة عند استغرازهم فيكون بصبره متمسلا لأمر الله عز وجل
فيما أناه راجيا للظفر فيما يقصده ويتوخاه

وقد قالت الحكماء بالصبر على مواقع ذكر الخطوة

الكنة

وقال الساعى

أذا المرء يأخذ من الصبر حظه تنقطع من أسبابه كل مبرم
وليعلم الصبر قد ينقسم ثلثة أقسام وهو في كل قسم منها
مخود فاول أقسامه الصبر على مافات اذ رآه من نيل
الرغائب أو تقصت وقاته من نزول المصائب والصبر
وهذا يستفاد راحة القلب وهدوء الحواس وفقد

ان

4
 أَنْ يَقِفَ مِنْدَ عَلَى الْحَدِّ الْمَطْلُوبِ وَالْغَضَبُ أَنْفَعَا مِنْهُ
 اضْطَرَّ إِلَيْهِ لَا يُمْكِنُهُ أَنْ يَقِفَ مِنْهُ عَلَى حِدٍّ وَقَدْ أَصَابَ
 مِنْ كَانَتْ عُقُوبَتُهُ لِلْأَدَبِ ❀ وَأَخْطَأَ مَنْ كَانَتْ عُقُوبَتُهُ
 لِلْغَضَبِ ❀ وَهَذَا مِمَّا ذَكَرْنَا فِي مَعْنَى الطَّبَعِ وَالطَّبَعُ
 وَعَلَى هَذَا الْقِيَاسِ فَلَا يَبْغِي أَنْ يَسْتَقَرَّ السُّرُورُ فَمَا لَا
 الْبَشَائِرُ قَلْبُهُ ❀ وَتَخْلِبُ الْأَفْرَاحُ لُبَّهُ ❀ فَيَنْسِبُهُ الْعَدُوُّ
 الْمِضْعَفِ الْعَزِيمَةِ ❀ وَلِيَزِ الْهَمَّةُ ❀ بِالْبُصُورِ فِي نَفْسِهِ
 وَيُقَدَّرُ فِي فِكْرِهِ ❀ أَنْ الْبَشَائِرُ وَأَنْجَلَتْ حَقِيقَةُ إِذَا
 قَيْسَتْ بِكِبَرِيَّتِهِ ❀ وَأَضْيَفَ إِلَى عَظَمَتِهِ ❀ وَكَذَلِكَ
 الْحَوَادِثُ إِذَا طَرَقَتْ ❀ وَالنَّوَارِزُ إِذَا أَلَمَّتْ ❀ كَانَتْ
 سَهْلَةَ الْوَطْأَةِ فَيُخْبِرُهُ وَشَهَامَتِهِ ❀ قَلِيلَةً

إِنَّمَا أَنْتَ بَشَرٌ رَحِمْتَ فِي الْأَرْضِ وَيُحْكَمُ مِنْ فِي السَّمَاءِ
 وَإِنَّمَا كَانَ يَفْعَلُ هَذَا لِيُزِيلَ عَنْهُ الْغَضِبَ خَوْفًا مَرْتَمِحًا
 أَنَا رَهْمًا وَشِدَّةَ إِصْرِهِ وَكَذَلِكَ الْحَكْمُ وَاللِّجَاجُ
 وَجِبَّتْ أَنْ تُخَيَّرَ فَهُوَ أَيْفُ الْغَضَبِ وَصَلِيفُ الْعَطَبِ
 وَالْإِقْيَادُ لِلرَّايِ أَحْمَدُ وَالرِّفْقُ فِي الْأُمُورِ أَوْفَقُ
وَرَوَى عَزَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ
 إِنَّ الرِّفْقَ لَمْ يَكُنْ فِي شَيْءٍ قَطُّ إِلَّا زَانَهُ وَلَا تَرَعُ مِنْهُ إِلَّا
 شَانَهُ وَيَعْلَمُ أَنَّ فِي الْأُمُورِ الَّتِي يُدَبَّرُهَا مَا لَا يَبْصُرُ إِلَّا
 بِفَرْطِ الصَّامَةِ وَالْهَيْبَةِ وَأَنَّ ذَلِكَ لَا يَكُونُ إِلَّا مَنْ
 خِيفَ غَضَبُهُ وَخَشِيَتْ سَطْوَتُهُ فَلْيَجْعَلْ يَدًا
 مِنَ الْغَضَبِ تَغْضِبُ الْأَغْضَاءَ لِأَنَّ التَّغَضُّبَ فَعْلُهُ يُمْكِنُهُ

الصِّدِّيقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَتَبَ إِلَى عِكْرِمَةَ ابْنِ الْجَحْمَلِ وَهُوَ عَمَلُهُ
 بِعَمَارِ أَيْكَ أَنْ تُوعِدَ فِي مَعْصِيَةِ بَاكِرٍ مِنْ عِقُوبَتِهَا فَإِنَّكَ
 أَنْ فَعَلْتَ أَتَمْتِ ❖ وَإِنْ تَرَكْتَ كَذَبْتَ ❖ وَيَحْذِرُ الْغَضَبَ
 وَيَجْتَنِبُهُ فَإِنَّهُ شَرٌّ قَاهِرٌ ❖ وَاضْرُمْ عَائِدَةً ❖ وَلَيْسَ
 لِفَسَادِ الْأُمُورِ وَيَنْقُضُ التَّدْبِيرَ إِعْنَادُ غَلْبَتِهِ ❖ وَشَدَّةُ
 فُورَتِهِ ❖ فَإِنْ مُنِيبٌ فَلَا يَمْضُ فَعَالًا ❖ وَلَا يَنْفُذُ
 حُكْمًا ❖ حَتَّى يَرُودَ ❖ **وَرَوَى** عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ إِذَا اسْتَشَاطَ السُّلْطَانُ تَسَلَّطَ
 الشَّيْطَانُ **وَحِكْمِي** أَنْ يَعْضَ مَلُوكِ الْفُرْسِ كَتَبَتْ
 كِتَابًا فَدَفَعَهُ إِلَى وَزِيرِهِ وَقَالَ إِذَا غَضِبْتُ فَنَاولِيهِ
 وَكَانَ فِيهِ مَكْتُوبٌ مَالِكٌ وَالْغَضَبُ كَيْفَ لَسْتِ بِاللَّهِ

وَقَطَبَاتِ السُّنَّةِ بِإِخْرَاجِ الْكِبْرِ فِيهَا عَلَى وَجْهِ التَّوَرِيهِ دُونَ
 التَّصْحِيحِ. فَإِنْ أُخْصِنَتْ لِنَفْسِهِ فَيَدْعَى عَلَى غَيْرِ هَذَا الْوَجْهِ صَارِيهِ
 مَوْسُومًا لِأَنَّ الْإِنْسَانَ يَقْدِرُ مَا يَسْبِقُ إِلَيْهِ يُعْرِفُ. وَبِمَا
 يَظْهَرُ مِنْ أَخْلَاقِهِ يُوصَفُ. وَبِذَلِكَ جَرَتْ عَادَةُ الْخَلْقِ أَنَّهُمْ
 يُعَدُّونَ الْعَادِلَ بِالْغَالِبِ مِنْ أَعْمَالِهِ وَرُبَّمَا السَّائِفِ بِمُقْتَدِرِ
 الْفَاسِقِ بِالْغَالِبِ مِنْ أَعْمَالِهِ وَرُبَّمَا الْحَسَنَ فَإِذَا أُسْمِيَ بِالصِّدِّيقِ
 وَقَصُرَ كَلَامُهُ عَلَى الْمُهْمِّ وَكَانَ تَبَشِيرُهُ وَإِنْدَارُهُ عَلَى حَسَبِ خَطَرِ
 الْأُمُورِ الَّتِي تُخْرِجُ فِيهَا وَعْدَهُ أَوْ وَعِيدَهُ كَانَتْ لَفَاطُهُ
 الْقَبَائِلَ. وَكَانَ خِدْمَةُ عَدَابَاتِهِ. وَأَسْتَعْنَى عَنْ كَثِيرٍ مِنَ الْأَعْيَابِ
 وَالْأَرْهَابِ وَقَدِ احْتَمَى لِلْمُلُوكِ عُدُوبَةَ الْكَلَامِ وَجَمَاهَرَةَ
 الصَّوْبِ لَا تَنْدُؤُ غَيْبٌ. وَأَزْهَبَ **وَحِكْمِي** إِنْ أَبَا بَكْرٍ

لِيَكُونَ مَا سَمِعَهُ ضَعْفَ مَا سَكَرَهُ فَأُذَاعَتْهُ الْحَالِجَةُ إِلَى
 الْكَلَامِ سَبْرَهُ وَقِيلَ لِللسَّانِ وَرُنُ الْإِنْسَانِ فَأُذَاعَتْهُ تَحَدُّرُ
 مِنَ الْإِكْبَارِ فَقُلَّ مِنْ كَثْرَةِ كَلَامِهِ الْوَكْرُ نَدَاهُ وَقَدْ قِيلَ
 مِنْ كَثْرَةِ كَلَامِهِ كَثُرَتْ أَنَامُهُ وَلَا يَنْبَغِي أَنْ يُحِبَّ حَيْدَرَ كَلَامِهِ
 وَلَا بَصَوَاتِ مَنْطِقِهِ فَإِنَّ الْإِعْجَابَ بِهِ سَبَبُ الْإِكْبَارِ مِنْهُ
 وَقَدْ قِيلَ مَنْ أَحَبَّ بِقَوْلِهِ أُصِيبَ بِفِعْلِهِ وَبِعَمْدِ
 الصِّدْقِ فَمَقَالَهِ وَأَحْتَبَاتِ الْكُذْبِ مِنْ مَقَالَهِ **فَقَدْ**
 رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ رَحِمَ اللَّهُ أُمَّرَأَةً
 أَصْلَحَ مِنْ لِسَانِهِ وَقَصَّرَ مِنْ عَيْنَيْهِ وَالزُّوْطَرِ تَوَاحُشٍ مَقُولَةٌ
 وَمَنْ يَعُودِ الْخَطْلَ مَفْصَلَهُ فَيُحْذِرُ الْكُذْبَ وَلَا يَخْصُرُ لِنَفْسِهِ
 فِيهِ لِأَكْثَرِ وَجْهِ التَّوْرِيِّ فَيُخْذِرُ عِزَّ الْحُرُوبِ فَإِنَّ الْحَرْبَ خِزْيَةٌ

وَيَكْفِيكَ مَوْوَنَةُ الْأَعْتِدَارِ • وَتَكَلَّمَ أَرْبَعَةً مِنْ حِكْمِ الْمَلِكِ
 بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ كَانَتْهَا رُمِيَتْ عَزْرُ قَوْتِرٍ **فَقَالَ**
 مَلِكُ الرُّومِ أَفْضَلُ عِلْمٍ الْعِلْمُ السُّكُوتُ **وَقَالَ**
 مَلِكُ الْفُرْجِ إِذَا تَكَلَّمْتُ بِالْكَلِمَةِ مَلَكَتْنِي وَلَمْ أَمْلِكْهَا
وَقَالَ مَلِكُ الْهِنْدِ أَنَا عَلَى رِدِّ مَا لَمْ أَقُلْ أَقْدَرُ مِنِّي
 عَلَى رِدِّ مَا قُلْتُ **وَقَالَ** مَلِكُ الصِّينِ نَدِمْتُ عَلَى الْكَلَامِ
 وَلَمْ أَنْدَمْ عَلَى السُّكُوتِ وَيَعْلَمُ أَنَّ الْحَاجَةَ إِلَى الصَّمْتِ أَكْثَرُ
 الْحَاجَةِ إِلَى الْكَلَامِ عَارِضَةٌ فَلِذَلِكَ مَا وَجَبَ أَنْ يَكُونَ صَمُوتُ
 الْعَاقِلِ فِي الْأَحْوَالِ كَثْرَةَ كَلَامِهِ فِي كُلِّ حَالٍ **حَلِي**
 أَنْ يَعْضَ الْحَكِيمُ رَأْيَ رَجُلٍ كَثَرَ الْكَلَامَ وَيُقِلُّ السُّكُوتَ
 فَقَالَ لَهُ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى إِنَّمَا جَعَلَ لَكَ أُذُنَيْنِ لِيَسْمَعَا وَإِجْدًا

مما يحب أن تتوفاه الملك ويحذره وإذا كان الوقار
 محمودًا وكان الإنسان مأمورًا فواجب أن يصف منه
 فصولًا التي يتبع بعضها بعضًا فمن ذلك قلة التسرع
 إلى الشهوات • ولما ثبتت عند الشبهات • واجتباب
 سرعة الحركات • وخفية الأشارات • ثم إيطراف
 الطرف ولزوم الصمت فإنه يبلغ في الوقار واسم من
 هذر الكلام مع أن الملك ملحوظ الأنفاس من قول اللفظ
وقد قال بعض الحكماء الحصر خير من الهدر لأن
 الحصر يضيع الحجة • والهدر يفسد المعجزة **وقال**
 بعض البلغاء الزم الصمت فإنه يسبب صفوة المحبة •
 ويؤمنك سوء المعية • ويليسك ثوب الوقار •

بين متلقه احتيالا وبين من خلص له النجيه من اهل الصد
 والوفاء الذين هم مرابا محاسنهم وعيونهم فانه ان اغفل ذلك
 داهن نفسه وناق عقله واستفسد الوفا والصدق
 وصار ما كلة النفاق والملق فاعقبه ذلك ضرا واورثه
 تهجيا وذما والملك اولى من خذ ذلك وتوقا ه
 لان حصة الملوك كالسوق التي تجلب اليها ما ينفق فيها
 وكل دخل عليه فانما يريد التقرب اليه بقوله وفعله
 فاذا علموا منه اشارة الموافقة على الهوى وجب الملح والاطراء
 جعلوا ذلك ارجح بضايعهم ليد ومن اجل ما يتقرب به
 اليه فيتصور ذمه حمدا وقد كسب به ذما
 ويتصور قبحه حسنا وقد كسب به قبحا فهدا

اهل

وَقِيلَ مَجَالِطَةُ الْأَكْفَاءِ وَالْإِعْجَابِ سَبَابٌ فَرِيقِي سَبَابُهُ كَثْرَةٌ
 مَدْحُ الْمُقَرَّبِينَ وَإِطْرَاءُ الْمُتَلَقِّينَ الَّذِينَ قَدْ اسْتَبْضَعُوا الْكِبْرَ
 وَالنِّفَاقَ وَاسْتَصَبَّوْا الْمَكْرَ وَالْخِدَاعَ فَذَا وَاجِدُوا
 لِنِفَاقِهِمْ سُوقًا وَلِكِبْرِهِمْ تَصَدِيقًا جَعَلُوهُ فِي ذِمَّةِ
 النَّوْكِ سَلْمًا فَاعْتَاذُوا بِهِ رَبَّنَا وَعُذُّوا مِنْهُ نَسَبًا
 وَحَسِبُوهُ نِيًّا فَصَارَ سَيْنًا وَحَكَمَ الْمَدْرُوحُ بِكَذِبِ
 قَوْلِهِمْ عَلَى صِدْقِ عِلْمِهِ وَجَعَلَ لَهُمْ طَرِيقًا إِلَى الْأَشْتِهَارِ بِهِ
 وَمَنْ أَجْرَحَكَ **قَالَ** النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اجْتَوَا
 فِي وَجْهِهِ الْمَدَّاجِينَ الرَّابِّ وَقِيلَ لِأَنُوشِدْرٍ وَأَنْ لَمْ تَهْتَاوُنِي
 بِالْمَدْحِ إِذَا مَدِحْتُمْ قَالَ الْأَنْسَارُ إِنَّا مَدُّوهُ بِالْذَمِّ أَحَقُّ
 وَهَذَا أَمْرٌ يَنْبَغِي لِكُلِّ وَاحِدَةٍ بِرَأْيِهِ مِنْ نَفْسِهِ وَيُفَرِّقُ

أَعْلَى النَّاسِ هُمَا وَأَبْسَطُهُمْ أَمَلًا فَلِذَلِكَ كَانَ الْكِبَرُ وَالْإِعْجَابُ
 أَقْبَحَ وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنِ الْعَبَّاسِ رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِ يَقُولُ
 سَمِعْتُ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِ يَقُولُ
 إِذَا أُرِدَّتْ شَرِيفَةُ النَّاسِ كُلِّهَا فَانظُرِي إِلَى مَلِكٍ فِي زِيٍّ مُسْكِينٍ
 ذَاكَ الَّذِي حَسَنَتْ فِي النَّاسِ أَقْسَمًا وَذَاكَ الَّذِي يَصِلُ لِلدُّنْيَا وَاللِّدِينِ
 لَكِنَّ السُّكِينَةَ وَالْوَقَارَ أَحْمَدُ وَأَوْلِيهِ مِنَ الْكِبَرِ وَالْإِعْجَابِ
 وَمِنَ النَّاسِ مَنْ لَا يَفْرُقُ بَيْنَ الْكِبَرِ وَالْوَقَارِ وَهَذَا جَهْلٌ
 بِمَعْنَاهُمَا فَمَا الْكِبَرُ وَالْإِعْجَابُ فَقَدْ جُمِعَتَا فِي الذَّمِّ
 وَيَفْتَرِقَانِ فِي الْمَعْنَى وَالْإِعْجَابُ كَوْنُ فِي النَّفْسِ وَمَانِظُهُ
 مِنْ ضَالِحِيهَا وَالْكِبَرُ كَوْنُ بِالْمَنْزِلَةِ وَمَانِظُهُ مِنْ عَلْوِيَّهَا
 وَلِلْكِبَرِ أَسْبَابٌ مِنْ أَقْوَى أَسْبَابِهِ عَلْوُ الْيَدِ وَنَفْوذُ الْأَمْرِ

فدعاه حَسُنَ الظَّنَّ بِهَا إِلَى الرِّضَاعِهَا وَكَانَ الرِّضَاعُ عَنْهَا
 دَاعِيًا إِلَى الْإِنْتِقَادِ فَفَسَدَ مِنْهُ مَا كَانَ صَالِحًا وَلَمْ يَصِلْ مِنْهَا
 مَا كَانَ فَاسِدًا لِأَنَّ الْهَوِيَّ غَلَبَ مِنَ الْإِرَادَةِ وَالنَّفْسُ أَحْوَجُ مِنَ
 الْأَعْدَاءِ لِأَنَّهَا بِالسُّوَأْمَارَةِ وَالْإِلَى الشَّهَوَاتِ قَابِلَةٌ وَكَذَلِكَ **قَالَ**
 النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الشَّدِيدُ مِنْ مَلِكٍ نَفْسَهُ
وَقَالَ بَعْضُ الْحُكَّامِ مَنْ رَضِيَ عَنْ نَفْسِهِ اسْتَخْطَبَ عَلَيْهِ النَّارَ
 وَحَسُنَ الظَّنُّ بِهَا سَبَابٌ فَمِنْ قَوِيَّ سَبَابِهِ الْكِبَرُ وَالْإِعْجَابُ
 وَهُوَ بِكُلِّ أَحَدٍ قَبِيحٌ وَبِالْمَلُوكِ أَقْبَحُ لِأَنَّهُ دَالٌّ عَلَى مَغْرَلِهِمْ
 مُخْبِرٌ بِعُجُلِ الْمَنْزِلَةِ وَكَفَى بِالْمُرْتَدِّ مَا أَنْ يَكُونَ هَمَّتْهُ دُونَ
 مَنْزِلَتِهِ **وَقَدْ قَالَ** بَعْضُ أَشْرَافِ السَّلَاطِينِ لَا يَنْبَغِي
 أَنْ يَشْتِيَا مِنَ الدُّنْيَا نَفْسَهُ خَطَرًا فَيَكُونُ تَابِعًا لِلْمَلُوكِ

ذلك طبعاً أو تطبعاً وقد نبه الله تعالى على ذلك في كتابه
 بقوله لنبيه عليه الصلاة والسلام وأنت لعل خلق عظيم
 لأن النبوة لما كانت أشرف منازل الخلق ندب إليها من قد اختلف
 فضائل الأخلاق فإدبا الإنسان سياسته نفسه كان
 على سياسته غيره أقدر وإذا أهمل مراعاة نفسه كان
 بإهمال غيره أجدر **وقد قيل** بعض الحكماء
 المتقدمين من باب سياسته نفسه أذكر سياسته الناس
 وقد قيل في منثور الحكم لا ينبغي للعاقل أن يطلب طاعة
 غيره وطاعة نفسه عليه متمنعة **قال الشاعر**
 انطع أن يطيعك قلب عدي وترعم أن قلبك قد عصاك
 وربما حسن ظن الإنسان بنفسه فأعقل مراعاة أخلاقه

اعلم ان الانسان مطوع على الخلاق قل ما حمد جميعها
 اودم سائرها وانما الغالب ان بعضها محمود وبعضها

مذموم **قال الشاعر**

وما هذه الاخلاق الا طبائع فمنها محمود ومنها مذموم
 وليس يمكن صلاح مذمومها بالتسليم الى طبيعتها والقوى

الى الخيرة الا ان تراض لها رياضة تاديب تدبج فيستقيم
 له الجميع بعضها خلق مطبوع وبعضها خلق مسموع

لان الخلق طبع وتكلف **قال الشاعر**

يا ايها المتخلي غير شيمته ومن شجيتة الاكار والمسلوق
 عليك بالقصد فيما انت فاعله ان الخلق ياتي منه الخلق
 وشريف الاموال لا يتصرف فيه الا شريف الاخلاق وشواكا

الى انشا كتاب وجزئ ضمته من جعل السياسة ما انك
 الملك قد حاز علم اضعافه محسن يديته واصبل رايه
 فاني لرا عدم ان اكون قد اديت من لوازم الطلعة ما يحسن
 موقعه انشا الله عز وجل وقسمته باين
الباب الاول في اخلاق الملك
الباب الثاني في سياسة الملك
 وترجمته بذر السلوك في سياسة الملوك اذ كان ما
 تضمنه داعيا اليه وحائتا عليه وانا اسئل الله تعالى
 حسن المعونة والتوفيق واليه ارجع في امداي
 بالرشد والتسديد وهو حبي ونعم الوكيل
الباب الاول في اخلاق الملك

أَمَّا بَعْدُ فَاِنَّ اللّٰهَ سُبْحٰنَهُ لِبَلِيْغِ حِكْمَتِهِ
وَعَدْلِ قِضَايِهِ جَعَلَ النَّاسَ اَصْنَافًا مُّخْتَلِفِيْنَ وَاطْوَارًا
مُّتَبَايِنِيْنَ لِيَكُوْنُوْا بِالْاِخْتِلَافِ مُتَوَلِّفِيْنَ وَاَلْبَتَّانِ
مُتَّفِقِيْنَ وَاخْتَصَّ مِنْهُمْ رَاعِيًا اَوْجِبَ عَلَيْهِ حِرَاسَةَ
رِعْيَتِهِ وَاَوْجِبَ عَلَي الرّعِيَّةِ صِدْقَ طَاعَتِهِ وَجَعَلَهُ
الْوَسِيْطَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ عِبَادِهِ وَاَلَمْ يَجْعَلْ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُمْ اِمْدًا
سِوَاةَ مَا كَانَ مَلِكُ الْمُلُوْكَ بِمَا اَلِدَوْلَةُ مُمَرَّضَةً لِلّٰهِ
بِاسْتِزْعَاجِ خَلْقِهِ وَاَسْتَوْدَعَهُ حِفْظَ حَقِّهِ وَجَعَلْنَا
اَهْلَ طَاعَتِهِ تَمَسِّكُ بَعْصِمِ الْمُوَالَاةِ وَنُمَّتْ بِاِخْلَاصِ
الْمُضَافَةِ وَاِخْلَاصِ الرّعِيَّةِ طَاعَتِهِ مِنْ كَانَتْ لِحُوْلِ الرّعِيَّةِ
مُذَكَّرًا وَاِنْ حُوْسَطَانَ مَعْرِفًا وَاَقْدَرْدَعَانِي صِدْقًا وَاَلطَّ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ الْحَقَّ مَعَزًا لِلْمُؤْمِنِينَ وَأَعْتَقَهُمْ وَتَوَخَّاهُ
 وَمُعِينًا لِلْمُؤْمِنِينَ وَأَبْتَعَاهُ وَجَعَلَ الْبَاطِلَ مَذَلًا لِلْمُؤْمِنِينَ
 أَتْرَهُ وَارْتَضَاهُ وَمُزِيلًا لِلْأَظْهَرِ وَأَقْفَاهُ وَأَخْصَرَ
 مَلِكًا لِلْمُلُوكِ بِهَا الدَّوْلَةَ وَضِيًّا لِلْمَلِكِ وَعَيْنًا لِلْأُمَّةِ
 بِاعْتِقَادِ الْحَقِّ وَأَجْنَابًا لِلْبَاطِلِ حَتَّى تَمُتَّكَ مِنْ نَوَاصِي مِنْ
 رَأْدِهِ وَمَانَعَهُ وَجَعَلَ لَهُ مِنْ وَلَدِهِ سَنَدًا يُظَاهِرُهُ
 وَعُضْدًا يُوَارِيهِ فَالْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا يُوَارِي حَمْدَ نِعْمَةٍ
 وَيُضَاهِي حَمْدَ قِسْمَةٍ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى نَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ
 وَتَدِيرُ كُلَّ مَعْتَدٍ مُحَمَّدٌ وَاللَّهُ وَجْهَانَهُ هُدَاةَ الصَّالِحِينَ
 وَالْأَخْيَارِ وَعُدَاةَ الظَّالِمِينَ الْأَشْرَارِ وَسَلَامٌ كَثِيرًا

